

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ ve SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

VAKFİYELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN SON ASRINDA
ESKİŞEHİR VAKIFLARI (1818-1920)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ESRA TÜRKAY

BURSA - 2019

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

VAKFİYELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN SON
ASRINDA ESKİŞEHİR VAKIFLARI (1818-1920)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ESRA TÜRKAY

Danışman:

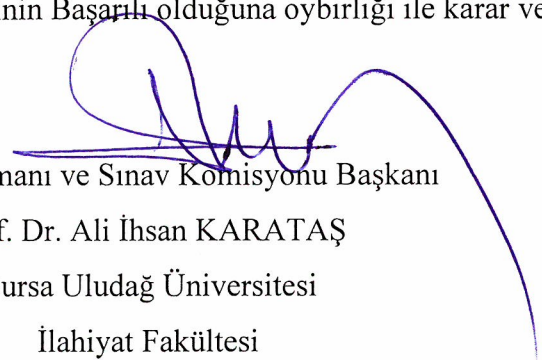
ALİ İHSAN KARATAŞ

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

**T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 701422003 numaralı Esra TÜRKAY'ın hazırladığı “**VAKFİYELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ’NİN SON ASRINDA ESKİŞEHİR VAKIFLARI (1822-1920)**” konulu Yüksek Lisans Tezi Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 18.07.2019 Perşembe günü 15:00-16:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin Başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

Bursa Uludağ Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

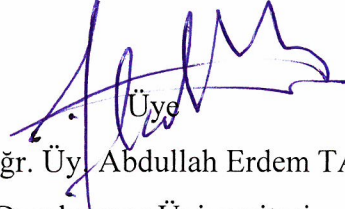

Üye

Doç. Dr. Saadet MAYDAER

Bursa Uludağ Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi

Üye

Dr. Öğr. Üy. Abdullah Erdem TAŞ

Dumlupınar Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi

Tarih

18.07.2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/06/2019

Tez Başlığı / Konusu: **VAKFİYELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN SON ASRINDA ESKİŞEHİR VAKIFLARI (1818-1920)**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 12+143 sayfalık kısmına ilişkin, 27/06/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28/06/2019

Adı Soyadı: Esra TÜRKAY
Öğrenci No: 701422003
Anabilim Dalı: İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans

Danışman

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**VAKFİYELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ’NİN SON ASRINDA ESKİŞEHİR VAKIFLARI (1818-1920)**” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

28/06/2019

Adı Soyadı: Esra TÜRKAY
Öğrenci No: 701422003
Anabilim Dalı: İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Esra TÜRKAY

Üniversite: Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı: İslam Tarihi ve Sanatları

Bilim Dalı: İslam Tarihi

Tezin Niteliği: Yüksek Lisans Tezi

Sayfa Sayısı: 12+143

Mezuniyet Tarihi:

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

VAKFİYELERE GÖRE OSMANLI DEVLETİ'NİN SON ASRINDA ESKİŞEHİR VAKIFLARI (1818-1920)

Vakıflar İslam medeniyetinin ilk dönemlerinden beri sosyal hayatın önemli bir parçası olduğu gibi Osmanlı şehirlerinin gelişmesine ve imar edilmesine de büyük katkı sağlamıştır. Camiler, medreseler, hastaneler, köprüler, hanlar, hamamlar gibi din, eğitim, sağlık ve belediye hizmetleri vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.

Çalışmamızın konusu XIX-XX. asırlarda Eskişehir vakıflarıdır. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde konuyla ilgili 114 adet vakfiye tespit edildi. Eskişehir vakıfları, vakıf kurucuları ve sosyal statüleri, menkul ve gayrimenkuller, hizmet alanlarına göre vakıflar ve gelir giderlerle vakıf görevlileri olmak üzere dört bölümde ele alınmıştır. Vakıflar sosyal statülerinin yanı sıra muhacir veya yerli halktan olup olmadıklarına göre incelenmişlerdir. Bu bağlamda yeni göç eden halkın kurdukları köyler ve mahalleler tespit edilmeye çalışılarak Eskişehir'in demografik durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Para vakıfları hakkında ulema arasında yaşanan tartışmaların halkı çok etkilemediği, yapılan tartışmalar bir yanda dururken halkın daha çok menkul vakfettikleri görülmektedir. Dini vakıflar yoğunlukta olmakla beraber az miktarda eğitim vakfı ve ailevî vakıflar da bulunmaktadır. Vakıflarda görevlendirilen kimseler için maaşlar bağlanmış ve böylece pek çok kişi istihdam edilmiştir. Yaptığımız incelemede Eskişehir'deki vakıfların hayatın farklı alanlarında olmakla birlikte özellikle din hizmetlerinde yoğunlaştığı müşahede edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Eskişehir, vakıflar, yerli halk, muhacir.

ABSTRACT

Name and Surname: Esra TÜRKEY

University: Bursa Uludağ University

Institution: Social Science Institution

Field: History of Islam and Arts

Branch: History of Islam

Degree Awarded:

Page Number: 12+143

Degree Date:

Supervisor: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

WAQFS IN ESKİŞEHİR IN THE LAST CENTURY OF OTTOMAN STATE ACCORDING TO WAQFIYAS

Foundations (waqfs), as well as being an important part of the social life since the earliest periods of the Islamic civilization, also made a major contribution to the construction and the development of Ottoman cities. The costs of religious, educational, health and municipal services including the operations of mosques, madrasahs, hospitals, bridges, inns, and bathhouses are all covered with foundations.

The focus of our work is foundations established in Eskişehir in the 19th and 20th centuries. 114 foundations are identified in the Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü (Ankara Foundations General Directorate) archives. Eskişehir foundations are analyzed in four sections; founders and their social status, being either moveable or immoveable properties, service areas, and budget and attendants. Foundations are also analyzed according to the founders' being whether locals or immigrants. In this context, we have tried to ascertain the demographic structure of Eskişehir by identifying the villages and neighborhoods established by immigrants. It is observed that the public is not affected by polemics among scholars about the estates since most of the foundation properties are moveable. While the religious foundations are majority, there are also a few educational and family foundations. Compensation is provided for attendants and therefore foundations are provided employment for a significant amount of people. With our analysis, we have identified that while foundations are established for various areas of civil life they are mostly focused on religious services.

Keywords: Ottoman, Eskişehir, Foundations, Waqfs, Locals, Immigrants

ÖNSÖZ

Söğüt'te bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı'nın devlet olma serüveni sadece yeni yerler fethedip topraklarını genişletmesiyle değil, fethettiği bu toprakları ihya etmesiyle de gerçekleşmiştir. Bu zorlu süreç İslam'ın ilk asırlarından itibaren Müslümanlar arasında itibar görmüş ve Selçuklular döneminde gelişerek devam eden ve Osmanlılarda zirveye ulaşan vakıflar aracılığıyla desteklenmiştir. Hayırda birbiriyle yarışan halk sosyal alanda olduğu gibi din ve eğitim hizmetlerinde de çeşitli vakıflar kurmuşlardır. Hastane, darüşşifa, han, hamam, cami, medrese, imarethane ...gibi amme yararına pek çok tesisin hizmetleri vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Ayrıca kurulan her vakıftan elde edilen gelirlerle pek çok kişinin istihdam edilmesi de sağlanmıştır. Neticede merkezden taşraya yayılmış olan vakıf müessesinin Osmanlı'nın siyasi başarısında önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmamızda da Osmanlı Devleti'nin son asrında Eskişehir'de kurulan vakıflar ve bu vakıflar aracılığıyla yürütülen hizmetler incelenmeye çalışılacaktır.

Eskişehir Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerindedir. Diğer şehirlerde olduğu gibi Eskişehir'de de vakıflar tesis edilmiştir. Ancak şehrin farklı yönleriyle ilgili bazı araştırmalar yapılmış olsa da vakıflarla ilgili çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu yüzden tezimizde Eskişehir'deki vakıflar ele alınmıştır.

“Vakfiyelere Göre Osmanlı Devleti'nin Son Asrında Eskişehir Vakıfları (1818-1920)” adlı çalışmamız giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Girişte vakfın tanımı, mahiyeti ve tarihi yolculuğu ele alındıktan sonra Eskişehir'in coğrafi konumu ve geçirdiği tarihi süreçler kısaca özetlenmiştir. Birinci bölümün ilk kısmında vâkıflar sosyal statüleri açısından değerlendirilirken devlet erkânı ve reaya diye iki başlık altında tasnif edilmiş, reaya da muhacir ve yerli halk şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde içe dönük göç hareketlerinin yoğun bir şekilde yaşanması ve bu süreçte Eskişehir'in önemli göç merkezlerinden biri olması bizi bu yönde çalışmaya sevk etmiştir. Muhacirlerin gelmesiyle birlikte yeni kurulan köyler ve mahalleler konusuna da tezimizde yer verilmiştir. Bu bölümün ikinci kısmında ise vakıf kurucuları kadınlar ve erkekler olarak cinsiyetleri bakımından ele alınmıştır. İkinci bölümde vakıflar mevkûfatlarına göre tasnif edilerek gayrimenkul ve menkul diye iki başlık altında ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise vakıflar hizmet alanlarına göre ele alınmıştır. Dördüncü bölümde vakıfların gelir giderleri ile görevliler hakkında bilgi verilmiştir.

Bu vesile ile tez konusunun belirlenmesinde, takip edilecek yolun tayininde, araştırma ve yazma safhalarında yardımını esirgemeyen, önerileriyle bana yön veren danışman hocam Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ'a şükranlarımı sunmayı bir vazife bilirim. Ayrıca tezimi okuyarak düzeltmeler yapan Seda ŞAHİN AHMETAJ'a da teşekkür ederim.

Esra TÜRKAY

2019 Bursa

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1
I. TEZİN KONUSU, AMACI VE KAYNAKLARI.....	1
II. VAKIF KAVRAMI VE KISACA TARİHİ SEYRİ.....	2
III. ESKİŞEHİR'DE VAKIFLAR	11

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE VAKIFLAR

I. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN VAKIFLAR.....	13
A. Askerî (Yönetici) Sınıf	14
B. Reâyâ	19
1. Yerli Halk.....	19
a. Köylerdeki Yerli Halk	20
b. Şehirdeki Yerli Halk	31
2. Muhâcirler	33
a. Köylerdeki Muhâcirler.....	37
b. Şehirdeki Muhâcirler	44
3. Esnaf ve Tüccar	47
a. Köylerdeki Muhacir Esnaf ve Tüccar	48
b. Köylerdeki Yerli Esnaf ve Tüccar	49
c. Şehirdeki Muhacir Esnaf ve Tüccar.....	51
d. Şehirdeki Yerli Esnaf ve Tüccar	56
4. Aşiret ve Yörükler.....	59
II. CİNSİYETLERİ AÇISINDAN VAKIF KURUCULARI.....	68
A. Kadınlar	68
B. Erkekler	71

İKİNCİ BÖLÜM

MEVKÛFÂTA GÖRE VAKIFLAR

I. GAYRİMENKUL VAKIFLAR.....	75
A. Bağ ve Bahçe (Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Kurumlar)	77
B. İş Yerleri (Ticaret Kurumları)	80
C. Meskenler	84
II. MENKUL VAKIFLAR	88
A. Para Vakıfları.....	88
B. Hayvanlar ve Taşınabilir Eşya.....	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR

I. DİN HİZMETLERİ.....	100
II. EĞİTİM HİZMETLERİ.....	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARIN GELİRLERİ, GİDERLERİ VE GÖREVLİLER

I. GELİR VE GİDERLER.....	111
II. VAKIF GÖREVLİLERİ.....	115
SONUÇ	119
KAYNAKÇA.....	122
RESİMLER	128

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
a.g.v. : Adı geçen vakfiye
b. : Baskı
bkz. : Bakınız
C. : Cilt
çev. : Çeviren
d. : Defter numarası
der. : Derleyen
düz. : Düzenleyen
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
hz. : Hazreti
s. : Sayfa
S. : Sayı
sr. : Sıra numarası
ss : Sayfa sayısı
t.y. : Yayın tarihi yok
v.d. : Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
VD : Vakıflar Dergisi
VGMA: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
y.y. : Yayın yeri yok
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

I. TEZİN KONUSU, AMACI VE KAYNAKLARI

XIX-XX. yüzyılda Eskişehir’de kurulan vakıflar ışığında bölgenin sosyal ve demografik durumu ve vakıflar aracılığıyla yürütülen hizmetler bu tezin konusunu oluşturmuştur. İncelenen vakfiyelerin Osmanlı’nın muhacir akınına uğradığı bir döneme rastlamasından dolayı konunun içeriği muhacir ve yerli halkın kurdukları vakıflar diye ayrılmıştır. Bu bağlamda eski ve yeni kurulan yerleşim yerleri incelenmiş ve muhacirlerin vakıflara katkısı, iki topluluğun vakıflar bağlamında kıyaslanmasıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Toplumda yardımlaşma ve Allah rızasını kazanma maksadıyla yaygınlaşan, İslam medeniyetinin kendine has kurumlarından biri olan vakıfların, devletin kurumsallaşmasında ve sosyal yapıyı karakterize etmesindeki katkıları kuşkusuz çok büyüktür. Sadece vakıfların incelenmesi ile İslam medeniyetinin büyük bir parçasını teşkil eden Osmanlı’nın oluşturduğu sosyal yapıyı anlamak elbette mümkün değildir. Ancak sistemin bir parçasının kavranması ve oluşan mekanizma içerisindeki yerinin tespit edilmesi yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için kıymetli bilgiler barındıracaktır. Bu bağlamda XIX-XX. yüzyıllarda Eskişehir’deki vakıfların ele alınan dönemde sosyal hayata etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır.

Çalışmada kullanılan temel kaynakları Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde taranıp temin edilmiş olan vakfiyeler oluşturmaktadır. Vakfiyelerin yanı sıra basılı pek çok eserden faydalanılmıştır. Vakfın tanımı ve mahiyetiyle ilgili Ömer Nasuhi BİLMEN’in *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Ömer Hilmi EFENDİ’nin *İthâfî'l-Ahlâf fî Ahkâmi'l-Evkaf* ve Ahmet AKGÜNDÜZ’ün *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Vakıfların sosyal hayat üzerindeki etkilerine değinilirken Bahaeddin YEDİYILDIZ’ın “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış” adlı makalesinden ve bu alanda yazılmış başka eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca Eskişehir ile ilgili yapılan araştırmalardan da istifade edilmiştir. Halime DOĞRU’nun *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı* ile Suzan ALBEK’in *Dorylion’dan Eskişehir’e* adlı eserleri bunlardandır.

II. VAKIF KAVRAMI VE KISACA TARİHİ SEYRİ

Pek çok İslâm âlimi tarafından vakfın tanımı yapılmıştır. Temelde aynı olan bu tanımların özellikle vurguladıkları konu, vakfın Allah rızası için yapılması ve bireylere değil topluma tahsis edilmesidir. Ömer Hilmi Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen'in yaptıkları tanımlara bakıldığında vakfın toplum hayatındaki önemi net bir şekilde görülür.

Ömer Hilmi Efendi vakfı “*Menfaati ibâdullahâ ait olur veçhiyle bir ‘aynı Cenâb-ı Hakk’ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten mahbûs ve memnû’ kılmaktır*” şeklinde tarif etmiştir¹. Ömer Nasuhi Bilmen de “*Vakf bir mülkü menfaatini halka tahsis edip ‘aynını Allah Teâla’nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men’ etmektir*” der. Bu tarif İmameyn’e göredir. İmam-ı A’zam ise vakfı “*Bir mülkün ‘aynı sahibinin mülkü hükmünde kılmak üzere menfaatin bir cihete tasadduk edilmesidir*” şeklinde tanımlamıştır. Bilmen bu bilgileri verdikten sonra “*Vakfeden zata (vâkıf), vakfedilen şeye (mevkuf), (mahallî vakıf) bir ‘aynın menfaati kendisine vakf ve tahsis edilen şahsa veya mahalle de (mevkufun aleyh), (meşrutun leh), (masarif-i vakıf) denir*”² gibi vakıfla alakalı bazı ıstılahları açıklamıştır.

İslam’dan evvel vakıf müessesinin varlığı hususunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Mesela Ömer Hilmi Efendi *İthâfû’l-ahlâf fî ahkâmi’l-evkâf* adlı eserinde vakfı Hazreti İbrahim dönemine kadar dayandırmış, Kâbe-i Muazzama’nın Allah’ın emriyle kurulan ilk vakıf olduğunu kaydetmiştir³.

Diğer dinler ve sistemlerde de vakfa benzeyen bazı muamelelerle karşılaşmaktayız. Örneğin İslamiyet’i kabulünden evvel Mısır’da ilahlar ile kabirler için bazı tahsisatlar yapılırken, Eski Yunan ve Roma hukukunda da esnaf birlikleri

¹ Ömer Hilmi Efendi, *İthâfû’l-Ahlâf Fî Ahkâmi’l-Evkâf*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1977, s.13.

² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, C.4, 1969, s. 284.

³ Ömer Hilmi Efendi, a.g.e., s. 9.

için bağışta bulunulduğu kaydedilmiştir. Bu sayılanların vakıf yerine kullanıldıkları düşünülmektedir⁴.

“Eski Türklerde vakıf müessesesinin mevcudiyetini, yapılan araştırmalar göstermektedir. Mesela Uygurlara ait bir vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunmaktadır (...) Ancak İslam hukukundaki mükemmel manada vakfi bunlarda aramak beyhudedir⁵.” İslam’dan önce vakıf kurumu hakkında İmam-ı Şafi ise şu sözüyle bu hususta yapılan tartışmalara ışık tutmuştur *“Bildiğim kadarıyla cahiliye devri insanları kurbet kastıyla vakıf yapmamışlardır. Bu manada vakıf Müslümanlarla başlamıştır⁶.”*

Gerçekten de vakıf müessesesi kendine has yapısı ve bir kurum olarak Allah’ın rızasını kazanmayı hedef edinmiş olması, onun diğer yapılardan farklılık arz ederek hakiki hüviyetini kazanmasını sağlamıştır. Bu hakikate ulaşmak için İslam tarihini iyi bir şekilde mülâhaza etmek gerekmektedir. İslam medeniyetinin temelden getirdiği bütün zenginlikleri harmanlayıp, yeni bir mecrada mezcettiği Osmanlı’nın, halkla devleti birbiriyle irtibatlı hale getiren müesseselerinin inşasında, vakıfların varlığını çok net bir şekilde müşahede edebiliriz. Camiler, yollar, köprüler, sulama kanalları, hastaneler, medreseler hep vakıflar eliyle bina ediliyor, yoksul ve kimsesizlerin bakımı, talebe okutulması gibi sosyal mevzular yine vakıflar tarafından sağlanıyordu⁷.

Vakfın dayandığı ana kaynaklar Kur’an ve hadistir. Her ne kadar Kur’an’da vakıfla alakalı bir ayet mevcut değilse de yardımlaşma, dayanışma, birlik ve beraberliğe vurgu yapan ayet ve hadisler bu nazarla mütalâa edilmiş ve vakfın İslam dinindeki kaynağı olarak gösterilmişlerdir⁸. Ancak bizi bu hususta özellikle ilgilendiren ayet sahabilerin işittiklerinde manasını anlayamadıkları ve Efendimiz’e (s.a.v.) sordukları *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça tam hayra nail olamazsınız”* (Al-i İmran 2/92) ayetidir. Nakledildiğine göre Ashâb-ı Kirâm’dan Ebu Talha isimli bir sahabe bu ayet gelince *“rabbimiz bizden mallarımızı istiyor; şahit ol*

⁴ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.11-13.

⁵ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s.12.

⁶ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s.10.

⁷ Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, *Vakıflar Dergisi (VD)*, S. XVIII (1984), s.24.

⁸ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, s.24.

ey Allah'ın Peygamberi, ben en sevdiğim arazimi Allah rızası için hayra tahsis ettim” demiştir.⁹ Hz. Peygamber ashabı bu hususta teşvik ederken kendisi de Fedek ve Hayber'deki arazilerini henüz sağlığında vakfetmiştir. Hz. Ömer de Hz. Peygamber'in tavsiyesi üzerine Hayber'deki hurma bahçelerini vakfetmiştir. Bu hurmalıktan esaretten kurtulmak isteyen kölelerin, yolcuların ve vakfedenin akrabalarının faydalanmasını şart kılmıştır¹⁰.

Böylece Hazreti Peygamber döneminde temelleri atılan vakıf kurumu dört halife devrinde de neşvünema bulmuş, fetihler neticesinde refah seviyesinin artmasıyla Emeviler devrinde vakıf müessesesi büyük bir inkişaf göstermiştir. Bu dönemde yaptırılan Ümeyye Camii için ilk defa köy ve mezralar tahsis edilmiştir¹¹. Hayatın tüm kesimleri tarafından kabul gören bu kurum, özellikle Abbasiler devrinde Ebu Yusuf'un kurduğu sistemle hukuki bir mahiyet kazanmıştır¹². Büyük Selçuklular fethettikleri yerlere vakıflar yoluyla cami, medrese, kütüphane, hastane, kervansaray gibi pek çok tesis inşa ediyorlardı. Selçuklular'da gelişen bu uygulama diğer Anadolu beylikleri tarafından da benimsenmiş, Anadolu'daki pek çok yapı bu sistemin eseri olmuştur. Nizamülmülk'ün kurduğu Nizamiye Medresesi'yle aynı dönemde Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra tarafından bir medrese ve darüşşifa inşa edilmiş, her ikisinin de giderlerinin karşılanması için vakıflar kurulmuştur¹³.

Selçuklular Fâtımî-Şîî düşüncesine karşı Sünni bir zemin oluşturma çabasına girmiş, bunun neticesinde bu dönemde vakıf sermayesiyle pek çok medrese, tekke ve zaviye kurulmuştur¹⁴. Selçuklu Devleti'nin önde gelen şahsiyetleri vakıf kurma hususunda adeta birbirleriyle yarışmışlardır. Öyle ki bu devlet yıkılıp Anadolu'da pek çok Türk beyliği kurulduğu zaman dahi vakıf geleneği devam etmiş, her gelen bir öncekinden daha kapsamlı vakıflar tesis ederek buldukları yerleri abad etmişlerdir.

⁹ Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s.15-16.

¹⁰ ed. Mehmet Kurtoğlu, *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014, s. 18.

¹¹ Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983, s.55.

¹² Öztürk, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, s.55.

¹³ Kurtoğlu, Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar, s. 21.

¹⁴ Fuad Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, Ankara, V.D., S.II (1942), s. 13-14.

Bütün Türk-İslam devletlerinde hızla gelişen vakıflar, özellikle Osmanlı Devleti'nde zirveye ulaşmış ve İslam hukukunun en zengin müesseselerinden biri olmuştur¹⁵. Devlet ricâlerinden reayaya kadar herkes vakıf kuruyor ve böylece ülkenin her yeri vakıflar sayesinde mamur hale geliyordu. Osmanlı padişahlarından vakfiyesi günümüze ulaşan ilk padişah Orhan Gazi'dir. Padişah 1324 tarihinde Mekece'de kendi mülkünden pay ayırarak Allah rızası için kurduğu vakfa müteveli olarak azadlı kölesi Tavaşi Şerafeddin'i tayin etmiştir¹⁶.

Orhan Gazi'yi diğer sultanlar ve toplumun hemen her tabakasından fertler takip etmiş ve Osmanlı tarihi boyunca on binlerce vakıf kurulmuştur. Din hizmetleri, eğitim öğretim, sağlık, belediye gibi hemen her türlü hizmet vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür.

Osmanlı tarihi boyunca merkezi idare ve kadıliklarca takip edilen vakıfların idaresi, 1826 yılında bu amaçla kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti'ne devredilmiştir.

Eskişehir İli Coğrafyası ve Tarihi

Eskişehir, Sakarya Nehri'nin kollarından Porsuk Çayı'nın ve bu çaya dökülen Sarısu Deresi'nin geçtiği geniş ovanın güneybatısında yer alır. Hem tarihi yolların kesiştiği bir mevkide bulunması hem de İstanbul'a açılan bir kapı mahiyetinde olması şehre stratejik önem kazandırmıştır. Fakat bu durum şehir için bir dezavantaj oluşturmuş, farklı milletler tarafından askerî bir mevzi olarak kullanılmasından dolayı ancak XVII. yüzyıldan sonra gelişme gösterebilmiştir¹⁷.

Bugün Eskişehir'e 3 km uzaklıkta bulunan Şarhöyük'ün ilk yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir. Eskişehir Bizans kaynaklarında Dorylaion, Doryleon veya Dorylaeion diye farklı isimlerde kaydedilmiştir. 708 yılında Abbas b. Velid ve 778 yılında Hasan b. Kaktaba önderliğinde İstanbul'un fethi için Bizans topraklarına

¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 155.

¹⁶ Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 21.

¹⁷ Yusuf Oğuzoğlu, Feridun Emecen, "Eskişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, ss. 401-402.

sefer düzenleyen İslam orduları, Dorylaion'u iki kez fethetmişlerdir. Bundan sonra İslam tarihi kaynaklarında şehir Dürüliya (Druliya) olarak geçmiştir¹⁸.

Bizans imparatorunun 1074'te Dorylaion'u Türkmenlere terk etmesiyle beraber yoğun Türkmen göçleri olmuş, göçler ve savaşlar nedeniyle şehir harabeye dönmüştür. Muhtemelen tahrip olmuş vaziyetinden dolayı yeni sakinleri tarafından Eskişehir diye isimlendirilmiştir¹⁹.

Selçuklular için ön saha mahiyetinde olan Dorylaion'a "*Sultan Önü*" de denilmiştir. 1097 tarihinde I. Kılıç Arslan'ın Haçlılarla yaptığı savaşı anlatan Ali b. Ebu Bekir el-Herevî bu bölgeye "*Sultanöyüğü*" demiştir. Kılıç Arslan'ın karargâhını Eskişehir önlerine kurduğu için bölgenin bu isimle anıldığı düşünülebilir²⁰. Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferine iştirak eden Matrakçı Nasuh da "*Sultanönü Livası*" ve "*Eskişehir*" isimlerini aynı anda kullanmıştır²¹.

Eskişehir verimli ovası nedeniyle yazılı tarih öncesinden itibaren yerleşim yeri olmuştur. Bölgede Paleolitik (Eskitaş) ve Kalkolitik (Bakırtaş) dönemlerine ait kalıntılar çıkarılmıştır. İlk Tunç çağda da önemli bir yerleşim yeri olmuştur²². Demircihöyük kazılarına göre Orta Tunç çağında insanların hayat standartları diğer dönemlere göre yükselmiştir. Ticaret bu dönemde geliştiği gibi tarımda da alt yapı çalışmaları başlamıştır. Ticarete meydana gelen gelişmeler Eskişehir'i de önemli bir konuma getirmiştir. Hititler döneminde ise şehirle alakalı olarak fazla bir malumat yoktur. Yazılı tarih dönemine geçişte Hititler'den sonra Eskişehir'de Frig hâkimiyeti görülmektedir. MÖ. 1200'lü yıllarda "*Kavimler Göçü*" esnasında Frigler Avrupa'dan çıkıp Sivrihisar yakınlarındaki Pessinus (Pessimont-Ballıhisar)'a yerleşmişlerdir²³.

Lidyalılar MÖ. 676 yılında Frig topraklarını ele geçirerek MÖ. 546'ya kadar Sakarya Havzası'nı egemenlikleri altında tutmuşlardır. Pers-Babil ittifakıyla Lidya Devleti'ne son verilmesi neticesinde Persler Ön Asya'yı 4 büyük satraplığa (eyalet)

¹⁸ Komisyon, "Eskişehir", *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını*, 1-11, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982, C.4, ss. 2814-2944.

¹⁹ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m., s. 402.

²⁰ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m., s.402.

²¹ Suzan Albek, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, 1991, s. 131.

²² Komisyon, a.g.e., s. 2830.

²³ Komisyon, a.g.e., s. 2831-2832.

ayırmiş, bunları da ikincil gruplara bölmüşlerdir. Bunlardan biri olan Orta Batı Anadolu satraplığı, Bitinya, Frigya, Kapadokya diye üç küçük bölüme ayrılmış; Eskişehir hududundaki bölge de Frigya'ya dâhil edilmiştir²⁴. MÖ. 280 yılında doğuya ilerleyen Galatlar Frigya ve Lidya halkı üzerinde baskı kurarak Sakarya ve Kızılırmak arasına yerleşmişlerdir. Galat ordusunu bahane eden Romalılar ise Ege kıyılarına çıkıp Galatya'yı Roma toprağı haline getirmişlerdir. Bu hadisenin ardından Roma imparatoru Frigya'yı doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırmıştır. MS. 395 tarihinde Eskişehir Doğı Roma İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde kalmıştır.

Bizans hâkimiyeti altına giren Eskişehir, imparatorların dinlenme yeri olmuştur. Sıcak su kaynakları olan şehirde hamamlar yapılmış ve havasının yaşamaya uygun olması hasebiyle bölge zamanla dinlenilecek bir yer haline dönüşmüştür²⁵. Ayrıca stratejik bakımdan mühim bir konumda bulunduğundan dolayı Bizans imparatorluğu bölgenin savunmasına önem vermiş, bunun için de kaleleri tahkim ettirmiştir²⁶.

VI. yüzyılda Doğı Akdeniz ve Mısır'da ticari faaliyetlerin artması ile Dorylaion'un da önemi artmıştır²⁷. Eskişehir ve civarının önem kazanmasıyla birlikte Bizanslılar tarafından bölgede pek çok yeni kent kurulmuştur. Sivrihisar da İmparator Justinianus tarafından kurulmuş olan bu yeni kentlerden biridir. Bizans VII. yüzyılda İslamiyet'in ilerlemesiyle birlikte topraklarını kaybetmeye başlamış ve bu ilerleyiş esnasında Eskişehir İslam orduları tarafından iki kez feth edilmiştir²⁸.

1071'de yapılan Malazgirt Savaşı'yla birlikte Anadolu Türk yurdu oldu. Türklerin ilerleyişini durdurmak isteyen Bizans imparatoru Papa'ya başvurarak, Haçlıların yardımını istedi ve 1097'de I. Haçlı seferi ile İznik Türklerin elinden çıktı. I. Kılıç Arslan Haçlılara karşı kuvvetlerini Eskişehir önlerinde toplayarak hazırlıklarını tamamladı. Ancak 4 Temmuz 1097'de gerçekleşen Eskişehir Meydan Muharebesi, Kılıç Arslan'ın geri çekilmesiyle son buldu. Haçlılar da bir kaç gün

²⁴ Komisyon, a.g.e., , s. 2833-2834.

²⁵ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002, s.332.

²⁶ Işın Demirkent, *Bizans Yazıları Tarihi Makaleler- Bildiriler-İncelemeler*, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2005, s. 89.

²⁷ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m., s.398.

²⁸ Komisyon, a.g.e., s. 2835.

Eskişehir’de ikamet ettiler²⁹. Yapılan bu muharebenin ardından Türk gücü azalsa da tamamen yok edilememiştir. 1101 yılında Anadolu’ya gelip doğuya doğru ilerlemeye çalışan üç haçlı ordusundan hiçbiri Türklerin yerleştiği Eskişehir ve civarından geçmeyi göze alamamıştır³⁰. 26 Ekim 1147’de III. Haçlı ordusu Anadolu’ya girdiklerinde Dorylaion yakınlarında Türkiye Selçuklu Sultanı Mesut tarafından neredeyse yok edilmişlerdir³¹.

1176’da Miryokefalon Savaşı Bizans’ın yenilgisi ile sonlanmış ve Anadolu’da süregelen üstünlüğünü artık Türklere bırakmıştır. Bu dönemde Bizans sınırına doğru uzanan yerler “uç” olarak adlandırılır³². XIII. yüzyılda Moğol istilasından kaçan Türkmenler uç bölgelere sığındığından Eskişehir de zamanla bir uç bölgesi haline gelmiştir³³. Eskişehir, Kütahya ve Ankara bir süreliğine Çavdarlar’ın hâkimiyeti altına girmiştir. Bu Türk- Moğol aşireti ve Türkmenler uç bölgelerde büyük yığılmalara neden olmuştur. XIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Eskişehir ve civarı Cacaoğulları³⁴ nüfusu altına girmiştir. İlhanlı valisi Timurtaş Noyan Sakarya Havzasında kışladığından dolayı bu bölgenin bir süre İlhanlılar egemenliği altında kaldığı düşünülmektedir. Aynı yüzyıl sonlarında Kütahya, Ankara ve iki şehir arasında kalan Eskişehir, Germiyanogulları hâkimiyetindedir³⁵.

1289’da Anadolu Selçuklu Sultanı Osman Gazi’yi Eskişehir uç beyi ilan etmiş, İnönü ve Eskişehir’i de kendisine yurt olarak vermiştir³⁶. Cihannüma’da Osman Gazi’nin 1291’de Karacahisar’ı da fethedip tekfurunu esir aldığı ve Eskişehir’i payitaht ilan ettiği kaydedilmiştir³⁷. Muhtemeldir ki Osmanlıların ilk fethettikleri yer de Eskişehir’dir³⁸. Osman Gazi, Eskişehir’in İtburnu Köyü’nde doğan ve bir ahi şeyhi olan Şeyh Edebali’nin kızı ile evlenmiştir. “... *Fatih devrine ait vakıf kayıtlarına göre, şehirde bir kısmının kuruluşu Fatih zamanına kadar giden Şeyh Şehabettin Sühreverdi, Seyyid Abdullah, Ahi Mehmed, Ahi Ede, Ak Doğan, Ahi*

²⁹ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 133-134.

³⁰ Demirkent, a.g.e., s. 91-92.

³¹ Demirkent, a.g.e., s.92.

³² Komisyon, a.g.e., s. 2837.

³³ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m., s. 399.

³⁴ Cacaoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Sadi S. Kucur, “Cacaoğlu Nüreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C.6,1992, ss. 341-342.

³⁵ Albek, a.g.e., s.98-99.

³⁶ Komisyon, a.g.e., s. 2837.

³⁷ Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, 3. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, I-II, C.I, 1995, s.87.

³⁸ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m., s. 399.

*Ömer, Gül Dede, Hacı Nasireddin, Ahi Mahmud zaviyelerinin bulunması buranın köklü bir kültürel potansiyele ve hareketliliğe sahne olduğunu gösterir*³⁹.

Eskişehir XIII ve XVI. yüzyıl arasında sakin bir dönem geçirirken XVII. yüzyıldan itibaren Anadolu'yu etkisi altına alan Celali ayaklanmalarından etkilenmiş ve Deli Hasan adındaki bir eşkıya tarafından kuşatılmıştır. Yine “*suhte*” adı verilen medrese öğrencilerinin çıkardığı isyanlar da bu döneme damgasını vurmuştur. Zira Sivrihisar ve Mihaliççık medrese öğrencilerinin de isyanda adı geçmektedir⁴⁰.

XVI. yüzyılda Kanuni'nin Irakeyn seferine iştirak eden Matrakçı Nasuh'un çizdiği Eskişehir minyatürüne göre şehir, orta halli bir Anadolu kenti görünümündedir. Etrafı yarım surlarla çevrili olup sur içinde Çoban Mustafa Paşa'nın yaptırdığı Mustafa Paşa (Kurşunlu) Camii vardır. Matrakçı Nasuh'un minyatüründe, ovaya doğru inilirken bazı eserlerle birlikte Porsuk Çayı ve kaplıcalar tasvir edilir⁴¹.

Kanuni döneminde Eskişehir'de; Orta Mescit, Alaca Mescit, Hacı Atmaca, Salı Mescidi, Paşa Mahallesi, Türkmenler Mahallesi ve Dede Mahallesi olmak üzere yedi mahalle bulunuyordu⁴². II. Selim dönemi tahrir kayıtlarına göre şehirde sekiz mahalle bulunmaktadır. Bu belgelere göre eklenen mahalle, Mahalle-i Cedîd yani Yeni mahalledir⁴³. Tahrir defterlerine göre yedi olan mahalle sayısını XVII. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı eserinde on yedi olarak verir. Yine aynı eserde yedi çocuk mektebi, yedi tarikat tekkesi, yedi tüccar hanından da bahseden Evliya Çelebi, şehri bağılık bahçelik mamur bir yer olarak tarif eder⁴⁴.

XVII. yüzyılda yaşamış olan Kâtip Çelebi *Cihannüma*'da şehirdeki ılıcaların çokluğundan, Şehabeddin Sühreverdi ve Şeyh Edebalı türbelerinden söz eder. Yukarıda ve aşağıda olmak üzere iki camisi olduğunu, bunların ikisinde de Cuma kılındığını kaydeder⁴⁵. 1689 yılında Eskişehir'e gelen gezgin Jouvin de Rochefort da kent nüfusunun kalabalık, buğday ve meyve ağaçlarının bol, hayvancılığın yaygın

³⁹ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m., s. 399.

⁴⁰ Albek, a.g.e., s.132.

⁴¹ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m., s.400.

⁴² Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, y.y., Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, t.y., s.86.

⁴³ Doğru, a.g.e., s. 87-88.

⁴⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1-10, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, C.6, s. 11.

⁴⁵ Albek, a.g.e., s. 138.

olduğundan, sıcak hamamları, büyük çarşısı ve hanları bulunduğundan bahseder⁴⁶. G. Perrot 1864’de yaptığı gezisinde Çifteler’den söz etmiş, Sultan Mahmud zamanında burada çok iyi cins Arap atlarının yetiştirilip her yıl İstanbul’a 40 kadar at gönderildiğinden bahsetmiştir⁴⁷.

1831 yılında yapılan sayımda ancak sancak statüsünde olan Eskişehir, kendisine bağlı 15 nahiye ve 6876 nüfuslu kaza merkeziyle beraber nüfus 67.638’e ulaşmıştır. 1881/1882-1893, Hüdavendigâr Vilayeti, Kütahya Sancağı’na bağlanan şehrin nüfusu Osmanlı genel sayımında 58.395 olarak kaydedilmiştir. 1914’te Mihaliççık ve Sivrihisar’ı da içine alan Eskişehir, merkezde 91.200 olmak üzere toplamda 152.726’lık bir nüfusa ulaşmıştır⁴⁸.

XVIII. yüzyılda Duyun-i Umumiye’de memur olan Fransız Vital Cuinet, Osmanlı kentlerinin sosyal, ekonomik ve kültürel envanterini çıkarmakla görevlendirilmiş ve La Turquie d’Asie adlı hacimli bir eser meydana getirmiştir. Eserinde Eskişehir’le de alakalı önemli bilgiler mevcuttur. Kitap 1864 yılında kaleme alındığında Eskişehir, Hüdavendigâr vilayetinin Kütahya sancağına bağlı bir kaza konumundadır. Tek nahiyesi Seyitgazi olan kazanın 152 köyü bulunmakla birlikte tüm kazanın nüfusu 67.074 olarak kaydedilmiştir. Kaza merkezinin nüfusuysa 19.023 olarak verilmiştir. Dinî kurumların sayısı ise şöyledir; 11 minareli cami, 6 mescit, 3 medrese, 4 tekke, 1 Rum kilisesi, 1 Ermeni kilisesi, Fransızlar tarafından yönetilen bir de Katolik kilisesi. 133 okul bulunan şehirde öğrenci sayısı 1790 olarak kaydedilmiştir. Ayrıca eserde Bursa’da Pasteur yöntemiyle gelişen ipekçilikten dolayı Eskişehir’de de bol miktarda dut ağacı dikildiğinden söz edilir⁴⁹.

1893’de Eskişehir’i ziyaret eden bir diğer gezgin Radet, Sint Augustin de l’Assomption rahiplerinden bir kaç rahibin 60-80 kadar Hristiyan, Yahudi ve Müslüman öğrenciye, Fransızca, Almanca, Türkçe ve Ermenice hesap ve müzik dersleri verdiğini yazar⁵⁰. XIX. yüzyılın sonlarında başlayan demiryolu inşası şehrin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu sırada gerçekleşen muhacir akınlarıyla nüfus artmış

⁴⁶ Texier, a.g.e., s. 333.

⁴⁷ Albek, a.g.e., s. 147.

⁴⁸ Metin Menekşe, *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Eskişehir Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 27-30.

⁴⁹ Albek, a.g.e., s. 151-152.

⁵⁰ Albek, a.g.e., s. 153.

ve yeni mahalleler kurulmuştur. I. Dünya Savaşı öncesi merkez nüfus 25-30 bin civarına ulaşmıştır⁵¹.

Cunudiye, Şarkıye Eskişehir'in eski mahallelerindendir. Karapınar ve Dede mahalleleri daha sonra kurulur. Orta mahalle bu mahallelerin ortasında kalır. Daha sonra Akcami, Paşa, Akçağlan, Alanönü mahalleleri teşekkül eder. Akarbaşı ve Odunpazarı da şehrin iskeletini oluşturur.

1890-1920 yılları arasında oluşan göçlerle birlikte ilk önce Macuncu, Hacı Seyyit, Hayriye, Hacı Ali Bey, İhsaniye ve Mamure mahalleleri muhacirler tarafından bina edilir. Güllük Mahallesi ile şehir demiryolunun kuzeyine geçer. Eskişehir'in kurtuluşundan sonra kurulan İstiklal, Hoşnudiye ve Arifiye mahalleleri de şehrin yeni yerleşim yerleridir.

Eskişehir'de yerleşmenin tarihini kısaca; Kanuni Sultan Süleyman zamanından önce XIII. ve XV. yüzyıllar arasında kurulup günümüze kadar gelmiş eski yerleşim yerleri, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başları arasında göçebe Türkmenlerin yerleştirilmesi ile oluşan iskân mahalleri ve son olarak XIX. yüzyılın başından XX. yüzyılın başına kadar devam eden göçmen yerleşim yerleri şeklinde özetleyebiliriz⁵².

III. ESKİŞEHİR'DE VAKIFLAR

Eskişehir'le alakalı çalışmalara bakıldığında genellikle temettuat veya tahrir defterlerinden faydalandığı görülmektedir. Bu hususta ana kaynaklardan biri olan Halime Doğru'nun *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı* adlı eserinin temelini tahrir defterleri oluşturmaktadır. Metin Menekşe'nin *Temettuat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Eskişehir Kırsalı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Halil Şahin'in *Eskişehir Kırsalında Ekonomik ve Sosyal Yapı: 1844/1845* adlı yüksek lisans tezleri de temettuat defterleri kullanılarak yapılan çalışmalardır. Şer'iyye sicilleri tarihe ışık tutan önemli kaynaklardan olup Eskişehir'le ilgili araştırma yapan tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Bunlardan biri de Sertaç Demir'in *1 Numaralı Sivrihisar Kadı Sicilinin 163-237. Sahifelerinin Transkripsiyon ve Tahlili* adlı yüksek

⁵¹ Oğuzoğlu, Emecen, a.g.m, s. 400.

⁵² Albek, a.g.e., s. 26-27.

lisans tez çalışmasıdır. Ancak Eskişehir’de kurulmuş vakıflarla alakalı toplu bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü’nde yaptığımız inceleme neticesinde 28 defterde toplam 114 vakfiye bulunmuş ve bunların XIX-XX. yüzyılları kapsadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu kaynakların okunması neticesinde bir kısmının aynı olduğu, 7 tanesinin ise Bursa vilayetine bağlı Mihaliç (Karacabey) kazasına ait olup, Eskişehir’in Mihaliççik kazası ile karıştırılması neticesinde bu belgelerde yer aldığı tespit edilmiştir. Nihayetinde Eskişehir ile alakalı 99 vakfiye tespit edilmiştir. Bu vakfiyeler de çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmuştur. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak incelenecek bu vakıfların 2’si askerî, 97’si reayaya, 95’i erkeklere, 4’ü kadınlara aittir. Ayrıca bu vakıfların 47’si yerli halk, 37’si muhacirler, 9’u da aşiret ve yörükler tarafından kurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURUCULARINA GÖRE VAKIFLAR

I. SOSYAL STATÜLERİ AÇISINDAN VÂKIFLAR

Söğüt Kasabesindeki mütevazı beylikten, Anadolu'dan Hicaz'a, Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan büyük cihan imparatorluğuna tahavvül eden Osmanlı Devleti, içinde farklı din ve ırktan insanları barındırıyordu. Sosyal ve siyasi nizam dört ana sınıf etrafında toplanmıştı. Bunların ilki Hazreti Peygamber soyundan gelen seyyid ve şerifler, ikincisi devlet teşkilatında vazifeli vezirler ve devlet görevlileri, üçüncüsü hiçbir kamu görevinde vazife ve rütbesi bulunmayan, kendi geçimini kendi sağlayan Müslüman halk, sonuncusu ise zimmîlerdir. Karmaşık gibi görünen bu yapıda belli bir düzen oluşturmak, çatışmasız, sağlıklı bir sosyal yapı kurabilmek için toplumu yönetenler (askerî zümre) ve yönetilenler (reaya) diye ikiye ayrılmıştı⁵³.

Farklı tabakalardan oluşan Osmanlı sosyal yapısının her ne kadar mâlî düzenlemeye göre kurulduğu düşünülse de⁵⁴ altı asırlık bu kadim binanın temelleri toplumun her kademesinin görevlerini yerine getirmesi ve işlevselliğini koruması üzerine bina edildiği söylenebilir. Yapılan iş bölümünde reayanın görevi üretim yaparak vergi vermek ve neticede askerî zümreye yardımcı olmaktı. Bunun karşılığında askerî sınıf da adalet ve halkın refahından sorumluydu⁵⁵ Ancak bu sınıflar arasında katı bir kast sistemi yoktu. Osmanlı gelenek, örf ve âdetini bilen, İslam dinine mensup, liyakatli ve padişaha sadık olan herkes reyadan askerî sınıfa geçiş yapabiliyordu⁵⁶.

Askerî sınıf başta padişah ve saray halkı olmak üzere, kılıç ehli (seyfiye), kalem ehli (kalemiye) ve ilim ehli (ilmiye) diye dört ana kısma ayrılmıştı. Kılıç ehli tımar ve kul sistemlerinden oluşurken, kalem ehli bürokratlardan meydana geliyordu. İlim Ehli ise, medrese menşeli din adamları, ilim adamları, tarih ve felsefeyle meşgul olan düşünürler⁵⁷, tarikat şeyhleri ve Hazreti Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve

⁵³ Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", 10-21, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, C.10, s. 191-192.

⁵⁴ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", 1-12, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C.4, s. 23.

⁵⁵ Yediyıldız, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*, s. 191-192.

⁵⁶ Yediyıldız, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*, s. 205.

⁵⁷ Yediyıldız, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış*, s. 191-192.

şeriflerden⁵⁸ müteşekkildi. Bu kısım Padişahın kendilerine idarî ya da dinî yetkiler tanıdığı kimselerden oluşuyordu.

Vergi vermekle yükümlü olan reaya, üretici olan veya ticaretle uğraşan yerleşik veya yarı yerleşik zümrelerdi. Yerleşik halk köyde veya şehirde yaşamayı tercih ediyordu. Köylü halk tarımla uğraşırken şehirde yaşayanlar genellikle ticaretle geçimlerini sağladıklarından dolayı tüccar ve esnaf diye iki kısma ayrılmışlardı⁵⁹.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde Eskişehir'e ait 1880-1920 yılları arasındaki vakfiyeler incelendiğinde yukarıda sayılan bütün sosyal sınıflarla alakalı belge bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu hususla ilgili tafsilatlı açıklama aşağıda mevcuttur. Bu bölümde vakıf kurucularının oluşturdukları sosyal sınıflar üzerinden bir izahat yapılmaya çalışılacaktır. Vâkıfların statüleri genellikle net bir şekilde belirtilmemiştir. Bu durumun bir sonucu olarak özellikle tüccar ve esnaflar kısmı vakfedilen mallara dayanarak kurulan varsayımlar neticesinde şekillenmiştir.

Osmanlı-Rus savaşları, Balkan harbi gibi neticesi yıkıcı olan olaylar sonrasında o bölgelerde yaşayan pek çok Osmanlı vatandaşı Anadolu topraklarına sığınmak zorunda kalmış, Eskişehir adeta muhacir akınına uğramıştır. İncelenen vakfiyelerin de bu dönemlere rast gelmesinden dolayı konunun muhacir ve yerli halk üzerinden işlenmesi uygun görülmüştür. Özellikle ilk bölüm bu minvalde ele alınmıştır.

Kadın vâkıflar konusu ise ayrı bir başlık altında diğer bütün vâkıflardan farklı bir şekilde ele alınmıştır. Bu sayede kadın vâkıfların farklı bir kaç başlık altında değerlendirilmesinin önüne geçilmiştir.

A. Askerî (Yönetici) Sınıf

Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlı'da sosyal tabaka askeriye ve reâyâ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Elimizdeki vakfiyelerde ise askerî sınıftan olan padişah ile saray halkı, seyfiye ve kalemiyeye ait hiç belge bulunmamaktadır. İlim ehlinden sayılan tarikat şeyhleriyle alakalı ise sadece iki vakfiye mevcuttur. Bunlardan biri olan Şeyh Osman Afif Efendi hem Nakşibendi Tarikatı şeyhi hem de seyyittir. Yüz adet belgeden geri kalanların ise reâyâyâya ait olduğu müşahede edilmektedir.

⁵⁸ Yediyıldız, Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış, s. 197.

⁵⁹ Tabakoğlu, Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları, s.23.

Seyyid sözlükte “*ulu, büyük, efendi*” anlamlarına gelmektedir⁶⁰. Âl-i İmran Suresi’nde “*toplumda seçkin bir yere sahip olan kimse* ⁶¹ ” anlamında kullanılmaktadır. Terim olarak “*nesl-i pâk-i Muhammedi’ye mensup olup yüceltilmiş olan*” manasında, Hz. Peygamber’in soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır⁶².

İslam dünyasında itibar gören seyyid ve şeriflere hizmet edebilmesi için ilk olarak Abbasiler devrinde nakibüleşraflık müessesesi kurulmuştur. Bu müessese bünyesinde seyyid ve şeriflerin şecereleri araştırılmış, bu hususta yalan beyanda bulunanlar cezalandırılmıştır. Osmanlı Devleti’nde de seyyid ve şeriflere her zaman saygı gösterilmiştir. Önemli törenlerde bulunmaları sağlanırken, sıradan işlerle uğraşmaları uygun bulunmamış, yine de bu tür işlerle meşgul olanlar da vergiden muaf tutulmuşlardır. Seyyidler Anadolu’nun İslamlaşmasında önemli bir paya sahip olmuşlardır⁶³.

Türklerin Anadolu’ya gelmeleriyle birlikte bu coğrafyanın Türkleşmesi ve İslamlaşmasında tasavvufi düşünce ve bu bağlamda tarikatların önemli etkileri olmuştur. Doğuda görülen Moğol istilası, Selçuklu Devleti’nin sağladığı emniyetle Anadolu’nun güvenli bir yer olması, ayrıca coğrafi konumu nedeniyle İslam’ın Batıya açılan kapısı mahiyetinde bulunmasından dolayı pek çok mutasavvıf Anadolu’ya göç etmiştir⁶⁴.

Tarikatların hiç şüphesiz Osmanlı toplum yapısı üzerinde önemli etkileri olmuştur. Pek çok tarikat neşvünema buldukları topraklardan yayılarak Anadolu’ya yerleşmiş ve Osmanlı Devleti’ni kendi buldukları saha içerisinde şekillendirmişlerdir. Bu tarikatlardan biri de XIX. yüzyıla siyasî, sosyal ve kültürel açılardan damgasını vuran Nakşibendiyye’nin Hâlidîye koludur⁶⁵.

⁶⁰ Mehmet Zeki Pakalın, “Seyyid”, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 1-3, 3.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983, C.3, s.200.

⁶¹ Âl-i İmran, 3/39.

⁶² Mustafa Sabri Küçükaşçı, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s. 40.

⁶³ Küçükaşçı, a.g.m., s. 40.

⁶⁴ Osman Türer, “Osmanlı’nın Temelindeki Manevi Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu’da Tasavvuf”, *Osmanlı*, 1-12, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.4, 1999, s. 377.

⁶⁵ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)*, İstanbul: İnsan yayınları, 1.b., 2003, s. 69.

Nakşibendî Tarikatı Şeyhi Şeyh Seyyid Osman Afif Efendi, 1871 yılında 19 hücre, bir medrese ve 4000 kuruş nakit parayı vakfetmiştir. Vakfiyenin şartlarında paranın *istirbah*⁶⁶ edilmesi, elde edilen nemadan 2 akçenin müderrise ve bir akçenin mütevelliyeye verilmesi, bir akçenin de medresenin tamirine harcanması kaydedilmiştir⁶⁷. Akçe 1585 yılından sonra yapılan tağşişler neticesinde çok küçük hale gelmiş, 1649 yılında 0,3 grama kadar gerilemiştir⁶⁸. XVII. yüzyılda piyasalardan kaybolan akçe sadece bir hesap birimi olarak kullanılmıştır⁶⁹. Neticede XX. yüzyıla ait bu vakfiyede akçeden maksadın gerekli harcamalar için ayrılan hisse olduğu anlaşılmaktadır. Medrese Sivrihisar'ın Şeyh Baba Yusuf Mahallesi'nde⁷⁰ Kurşunlu Camii bitişiğinde olup kaynaklarda ismi "*İrfaniye Medresesi*" olarak geçmektedir⁷¹. Medrese ve yanındaki 2 katlı konağın Nasrettin Hoca'ya ait olup Fatih Sultan Mehmed'in kadısı olan torunu Hızır Bey'e intikal ettiği söylenmektedir. Harap olan binaları vakıflardan satın alan Osman Afif Efendi bunları ihya etmiş ve yeniden vakfetmiştir.

1818-1881 yılları arasında yaşamış olan Osman Afif Efendi Dersaadet'teki yüksek medrese tahsilinin akabinde bir müddet İstanbul'da bulunan medreselerde müderrislik yapmış, daha sonra memleketi Sivrihisar'a gelerek vazifesine, vakfetmiş olduğu medresede devam etmiştir. Ayrıca Şeyh Şamil'in hocalarından ders almış olan Osman Afif Efendi, onun düşüncelerini desteklemiştir⁷². Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) soyundan gelip seyyidlik unvanı bulunmaktadır. Nakşibendî

⁶⁶ Ribh kökünden gelmektedir. Ribh ise sözlükte "ticaretten sağlanan kazanç, faide ..." olarak geçmektedir, Ali Himmet Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, t.y., s. 47. Bu durumunda "*istirbah*" terimi elde edilmek istenen kâr olarak açıklanabilir.

⁶⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü (VGMA), Defter No:585, Sayfa No:80, Sıra No:85. (İlerleyen bölümlerde defter numarası "d", sayfa numarası "s" ve sıra numarası "sr" şeklinde gösterilecektir.)

⁶⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 156.

⁶⁹ Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 160.

⁷⁰ Şeyh Baba Yusuf Sivrihisar'da dünyaya gelmiş, Hacı Bayram Veli tarikatına mensup bir mutasavvıftır. Şemsettin Muhammed yani Akşeyh de denilen Akşemsettin Hazretleri kendisinin mürididir. Ehli Sünnet erbabından olan Baba Yusuf Rafızilik ve Hurufilik gibi itikat dışı oluşumlara sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Baba lakabı ise kedisine II. Bayezid tarafından hürmeten verilmiştir. II. Bayezid Camii yapıldığında, Şeyh Baba Yusuf ilk Cuma günü Padişah huzurunda vaaz vermiş, konuşmasından etkilenen üç Hıristiyan Müslüman olmuştur. Kendisi 1492'de Sivrihisar'da yapılan Kurşunlu Camii'nin banisidir. Divan, Risaletü'n-Nuriye, Tefsir, Mevhûb-ı Mahbûb ve Kıyafetname adlı eserleri mevcuttur. Farklı kaynaklarda vefat tarihi 1511 ile 1513 arasında verilen Şeyh Baba Yusuf'un kabri Eyüp Sultan türbesi çıkışının sağ tarafında bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Keskin, *Bütün yönleriyle Sivrihisar*, İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001, s.303-306.

⁷¹ Bahattin Yunus Dinçer, *Osman Afif Sivrihisari*, Ankara: Sivrihisar Eğitim Vakfı Yayınları, 2014, s. 7.

⁷² Dinçer, *Osman Afif Sivrihisari*, s.29.

Tarikatı Hâlidî⁷³ Kolu Şeyhi olarak vakfetmiş olduğu külliyyenin içinde bulunan tekkede halkı irşat etmeyi de ihmal etmemiştir. Elimizdeki vakfiyede kendisi için Şeyh tabiri kullanılmış olup Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) sâdât silsilesinin 33. halkasında yer alan bir mürşid-i kâmindir⁷⁴.

Hat sanatında usta olan Osman Afif Efendi'ye bu alanda verdiği Cezûlî'nin eseri *Delâilü'l Hayrât* için, Sultan Abdülaziz Han tarafından ödül olarak maaş tahsis edilmiştir. Kendisi Eskişehir'de hat sanatından dolayı ödüllendirilen ilk âlim ve hattattır⁷⁵. Yine hatt-ı destiyle istinsâh ettiği bir Kur'an-ı Kerim'in de İstanbul'da bir müzede bulunduğu söylenmektedir. Bu eserlerinin dışında, yaşadığı mahalleye adını veren Şeyh Baba Yusuf'un yazmış olduğu *Mevhûb-ı Mahbûb* isimli eseri şerh etmiş, siyasete dair yazdığı eserinde zulmedenleri ağır bir dille eleştirmiştir⁷⁶. Keşif ve kerametle büyük halk şâiri ve Hak âşığı Yunus Emre'nin kabrini bulduğu ve oğluyla beraber bu kabri sık sık ziyaret ettikleri söylenmektedir. 1881'de vefat eden Osman Afif Efendi'nin kabri Eskişehir'in Mahmudiye ilçesine bağlı Doğanca (Cönger) Mahallesi'nde bulunmaktadır.

Bu kategorideki bir diğer vâkîf ise Şehzâde Bahâeddin Efendi b. Hacı Hasan Baba Efendi'dir. Bu zatın Kurşunlu Camisi Külliyesi içinde yer alan mevlevihanenin son postnişini olan Bahâeddin Dede Efendi olma ihtimali yüksektir. Bahâeddin Dede Efendi'nin babası Hasan Hüsnü Dede, elimizdeki vakfiyede adı geçen Şehzâde Bahâeddin Efendi'nin babası ise Hasan Baba'dır. İkisinin de birbirleriyle neredeyse iç içe geçmiş olan Paşa ve Dede mahallelerinde ikamet ettikleri görüldüğü gibi, aynı tarihlerde yaşamış olmaları da bu iki ismin aynı kişi olduğuna dair güçlü bir kanaat oluşmaktadır. Neticede konu bu doğrultuda işlenmektedir.

Bahâeddin Dede Efendi, 1875 yılında Eskişehir'de dünyaya gelmiştir. Eskişehir Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra El-Ezher'de dini ilimler almış, geri

⁷³ Mevlâna Hâlid-Bağdâdî'ye nispet edilen Nakşibendiliğin Hâlidîye kolu Bağdat'tan önce Güneydoğu Anadolu daha sonra Doğu Anadolu ve Karadeniz'e yayılarak XIX. yüzyıla kültürel, siyasi ve sosyal olarak damgasını vurmuştur. İrşâd faaliyetlerini daha çok tekkelerinin yanında bulunan camî, köy odası, evler veya misafirhanelerde yapan Hâlidî şeyhleri, kapılarını her sınıf ve kademedeki insana açmışlar, müntesipleri bakımından dönemin en kalabalık sayısına ulaşmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Yücer, a.g.e., s. 69-73.

⁷⁴ Dinçer, a.g.e., s.16.

⁷⁵ Dinçer, a.g.e., s.31.

⁷⁶ Dinçer, a.g.e., s. 28-29.

döndüğünde çilesini doldurarak 3 Mart 1913 tarihinde Eskişehir Mevlevîhânesi⁷⁷ şeyhliğine atanmıştır. Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına değin şeyh olarak kalan Bahaeddin Dede Efendi, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Reisliği ve Tayyare Cemiyeti Veznedarlığı görevlerinde de bulunmuştur. 17 Şubat 1930 tarihinde Eskişehir’de vefat etmiştir⁷⁸

Elimizdeki H.1331 (M.1913) tarihli vakfiyede Paşa Mahallesi’nde ikamet eden Şehzâde Bahaeddin Efendi⁷⁹, kârı Dede Mahallesi’nde bulunan Hüseyniye adlı medresede müderris olan zata ve müteveliye verilmek üzere 1000 kuruş vakfetmiştir. Günümüzde bu medreseye ait herhangi bir bilgi mevcut değildir. Görevlilere verilecek aylıklar veya kâr oranıyla alakalı ise herhangi bir mâlûmât yoktur⁸⁰.

Tablo 1: Tarîkat Şeyhleri ve Seyyitlerin Kurmuş Olduğu Vakıflar

Sıra No	Vakıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Nahiye Mahalle Köy	Yıllık Kâr Oranı	Yıllık Gelir
1	Şeyh Osman Afif Efendi b. Ali Efendi	E	19 Hücre 1 avlu 1 medrese 4000 kuruş	Sivrihisar, Günyüzü, Şeyh Baba Yusuf Mahallesi	-	-
2	Şeyhzâde Bahaeddin Efendi	E	1000 kuruş	Paşa Mahallesi	-	-

⁷⁷ Eskişehir’de mevlevîhanenin de içinde bulunduğu Kurşunlu Külliyesi’ni tesis ettiren zat, Çoban Mustafa Paşa’dır. Kendisi Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamış önemli bir devlet adamıdır. I. Selim’in kızı Hafsa Sultan’la evlendiği düşünülen Mustafa Paşa saraya yakınlığıyla bilinmektedir. Külliye Eskişehir’de halen aynı isimle mevcut olan Paşa Mahallesi’nde yer almaktadır. Eskişehir mevlevîhânesinin kuruluşu ile ilgili ilk kayıtlar Mevlânâ Müzesi Arşivi’ndedir ve 1572 tarihlidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan kayıtlara göre ise bu tarih 1550 yılına kadar gitmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Hasan Hüseyin Adalıoğlu-Nizamettin Arslan, *Eskişehir Mevlevîhânesi*, Kesit Yayınları, 2009.

⁷⁸ Adalıoğlu - Arslan, a.g.e., s. 110-111.

⁷⁹ Bkz. resim 6.

⁸⁰ VGMA, d.606/ s.246/ sr.306.

B. Reâyâ

Râiyyet kelimesinin çoğulu olan reaya, yönetilenler anlamına gelmektedir. Bu sınıf devletin üretim mekanizması olup tarım, ticaret ve hayvancılık yaparak geçimini sağlar, hükümdarın kendisini himâyeye etmesine karşılık vergi verirdi. Reaya, tüccar ve esnaf, göçebe ve köylüler diye tasnif edilebilir. Tüccar ve esnaf genellikle şehirlerde yaşarken, köylerde yaşayanlar tarım ve hayvancılıkla iştilal eder, göçebeler ise mevsimine göre yaylak ve kışlaklarda barınır, oralarda hayvancılıkla uğraşırlardı⁸¹.

Eskişehir'in 1880-1902 yılları arasındaki 9 vakfiye, Osmanlı'nın yaşadığı toprak kayıplarıyla birlikte, göç akınına uğradığı bir döneme aittir. Bu sebeple elimizdeki belgeler bu husus dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca vâkıflar arasında bulunup sosyal tabakanın çeşitliliğine dair güzel örnekler teşkil eden yörük ve aşiret reislerinin kentin inşasında oynadıkları rollerin de az çok anlaşılmasına gayret gösterilmiştir.

Vâkıfların sosyal statüleri göz önüne alınarak Eskişehir'de reaya sınıfı, muhacirler, yerli halk, tüccar ve esnaf son olarak da aşiret ve yörükler diye dört bölüme ayrılmıştır. Tüccar ve esnaf da kendi içinde yerli halk ve muhacirler diye tasnif edilmişlerdir. Tekrardan kaçınmak için tüccar ve esnaflar kısmında geçen vâkıflar yerli halk ve muhacirlerin genel olarak kaydedildiği kısımda belirtilmemişlerdir.

Ayrıca kadınlar her ne kadar yerli veya muhacir, şehirli veya köylü sınıfından olsalar da sadece cinsiyetleri açısından vâkıflar bölümünde değerlendirilmeye tabi tutulmuşlardır.

1. Yerli Halk

İncelediğimiz dönemde yerli halka ait toplam 47 vakfiye bulunmuştur. Ancak bunlardan ikisi kadın vâkıf olup cinsiyetlerine göre vakıf kurucuları başlığında ele alınacaklardır. Köyde yaşayan yerli halk 34, şehirde yaşayanların sayısı ise 10'dur. Köyde yaşayanlardan 3, şehirde ikâmet edenlerden 5 vâkıf da tüccar ve esnaflar bölümünde yer alacaktır.

⁸¹ Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", s. 205.

a. Köylerdeki Yerli Halk

Yerli halktan köyde yaşayan 34 vâkıfın 15'i Sivrihisar'ın köylerinde, 12'si Eskişehir merkeze bağlı köylerde, diğerleri ise Seyitgazi, Çifteler ve Mihaliççık ilçelerine bağlı köylerde ikamet etmektedir. Görüldüğü gibi en fazla vakıf Sivrihisar ve çevresindeki köylerde kurulmuştur. Bunun nedeninin Sivrihisar'ın yerleşim yeri olarak geçmişte önemli bir konuma sahip olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Bu bölge ilk çağlardan itibaren tarih sahnesinde yerini almıştır. M.Ö 800'lü yıllarda yaşamış olan Frig kralı Midas'ın mezarı Sivrihisar'a 40 km uzaklıktadır. Kybele inancına ait anıtların bulunduğu Pessinus şehri de Sivrihisar'ın en eski yerleşim birimlerindedir. Sard'dan gelip Gordion'a giden kral yolu da buradan geçmektedir. Bizans İmparatoru Justinianos Sivrihisar kalelerini tahkim etmiş ve buraya Justinianopolia adını vermiştir (M.S. 533)⁸².

Selçuklular döneminde uç beyliği olan bölge, Osmanlılar zamanında başlangıçta askerî öneme sahip olmuş ancak II. Mehmed zamanında pek çok beylik ve devletin Osmanlı'ya katılmasıyla beraber bu önemini kaybedip, ilim ve ticaret merkezi haline gelmiştir. "*Âli Cevâd, Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati isimli eserinde Sivrihisar'da 18 medresenin bulunduğunu belirtmektedir*⁸³".

XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Hüdavendigâr Sancağına bağlı olan Sivrihisar'da 1862 yılında kaza teşkilâtı kurulmuş ve Ankara vilayetine bağlanmıştır. İlk adı Seferihisar ve Sifrihisar olan yerleşim yeri, İzmir Seferihisar'la aynı adı taşıdığından dolayı 1892 yılında halen kullanılmakta olan Sivrihisar ismini almıştır. 1910 yılında Eskişehir Sancağı'na bağlanmış ve o tarihten bu yana aynı vilayet sınırları dâhilindedir⁸⁴.

Yerli halk tarafından Sivrihisar'da kurulmuş vakıflar hakkında şunları ifade edebiliriz: Mehmed Efendi b. Ali aylık kîsesi⁸⁵ beş kuruştan yani %12'lik oranda istirbahla 1000 kuruşu, geliri Gerenli Köyü'nde kendi yaptırdığı caminin hatibine

⁸² Keskin, a.g.e., s.14.

⁸³ Keskin, a.g.e., s.18-22.

⁸⁴ Keskin, a.g.e., s.56.

⁸⁵ Kîse: Altın ve gümüş paraların konulduğu torba olan keseler aynı zamanda belirli bir miktar parayı ifade etmek için de kullanılan bir tabirdir. Kise olarak yazılıp kese olarak okunur. Zaman ve şartlara göre miktarında değişim olan keseler, son olarak beş yüz kuruştaki sabit kalmıştır. Pakalın, "Kese", a.g.e., C.II, s. 247-248.

verilmesi şartıyla vakfetmiştir. Bugün Gerenli Köyü'nde bulunan en eski cami ise 1936 yılında yapılmış olan Gerenli Köyü Ulu Camii'dir. Vakfiyenin kayıt tarihinin 1324/1906 yılı olmasından dolayı Mehmed Efendi'nin yaptırmış olduğu caminin günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Ömer Dâioğlu Mehmed Ağa b. Ömer ve Mütevellizâde Mehmed Ağa b. Hasan'a ait vakfiyelerde, mülklerini vakfettikleri camileri yaptırmış olan kişilerin isimleri özel olarak kaydedilmiştir. Ömer Dai (?) oğlu Mehmed Ağa aylık kîsesi 5 kuruş (%12 kâr) olmak üzere 1000 kuruşu, Ömerler Köyü'nde (Karahalilli) Seyyid Mustafa'nın yaptırdığı caminin hatibine verilmesi şartıyla vakfetmiştir⁸⁶. Cami hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır. Ömerler Köyü 1926 yılına kadar Sivrihisar'a bağlı kalmış ve bu tarihten sonra Ankara'nın Polatlı ilçesine bağlanmıştır.

Sivrihisar'ın Biçer Köyü'nde ikamet eden Mütevellizâde Mehmed Ağa'ya ait vakfiyede de %12 kârla vakfedilen 1500 kuruştan elde edilen gelirin, mezkûr köyde abisi Kâmil Ağa tarafından inşa edilen caminin hatibine verilmesi kaydedilmiştir⁸⁷. Edinilen bilgiye göre Biçer Köyü'ndeki en eski cami 1956 yılında yapılmış olan Biçer Köyü Mahalle Camii olduğundan dolayı, vakfiyede adı geçen Kâmil Ağa'nın yaptırmış olduğu caminin günümüze ulaşamadığı görülmektedir. Biçer Köyü eski tapu kayıtlarına göre adı geçen Mütevellizâde ailesi tarafından satın alınıp kendi namlarıyla anılan bir çiftlik olmadan önce Ermenilere aitti. Çiftliğin ilk kurucusu, vâkıf Mehmed Ağa'nın aynı köyde cami yaptıran abisi Kâmil Ağa'dır. Çiftlik zamanla gelip yerleşen işçilerle birlikte köye dönüşmüştür⁸⁸.

Sivrihisar Faruklar Mahallesi'nde meskûn olan Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa, biri 1326/1908 diğeri 1297/1880 tarihli olmak üzere iki ayrı vakıfta bulunmuştur. Sivrihisar Faruklar Mahallesi'nde oturan Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa b. Mehmed Ağa ilk önce işletilip kârının Eski Bağçecik Köyü'nde bulunan caminin hatibine verilmesi kaydıyla 1000 kuruş vakfeder⁸⁹. Ahmed Ağa daha sonra, her 100 kuruşu aylık birer kuruş kâr getirmek üzere 800 kuruş vakfeder⁹⁰. Bu da yıllık 96 kuruş

⁸⁶ VGMA, d.599/ s.136/ sr.97.

⁸⁷ VGMA, d.600/ s.007/ sr.008.

⁸⁸ Sivrihisar Kültür Portalı, Sivrihisar, Biçer, 11-Biçer Köy ve Mahallesi, <https://sivrihisar.web.tr> (25.10.2014).

⁸⁹ VGMA, d.596/ s.260/ sr.225.

⁹⁰ VGMA, d.598/ s.260/ sr.255.

etmektedir. Vâkîf, elde edilen paranın 60 kuruşunu Okçu Köyü'nde bulunan ashab-ı hayrâtın yaptırdığı caminin Cuma ve Bayram namazlarını eda eden hatibine 30 kuruşunun da Ramazan ayında kandillere yakılması amacıyla alınacak yağ masraflarına harcanmasını şart kılmıştır. Kalan kısmın ise yine işletilerek asıl mala eklenmesini, gerekirse caminin tamiratına harcanmasını istemiştir. Ahmed Ağa'nın Sivrihisar merkezde ikamet etmesine rağmen farklı köylerdeki camiler için de vakıfta bulunması, onun çevre bölgelerde de tanınmış bir hayırsever olduğunu göstermektedir.

Bu bölgede kurulan tek ortak vakıf Sivrihisar, Günyüzü Kazasına bağlı Dümrek Köyü'nden Hacı Halil Ağa b. Hüseyin ile Osman Ağa b. Mustafa'ya aittir. Halil Ağa'nın 1500 kuruş, Osman Ağa'nın ise 500 kuruş vakfettikleri vakfa daha sonra kim tarafından verildiği belli olmayan 200 kuruş ilave edilmiştir. %12 kuruş kârla istirbah olunan 2200 kuruşun köyde ahalinin yeniden inşa ettirdiği medresede müderris olan zata verilmesi şart kılınmıştır⁹¹. Elde edilen kârın müderrise verilmesi vakfin kurulma amacına dinî hüviyetinin yanı sıra eğitim maksadı da katmaktadır Bu vakfiye Sivrihisar'ın köylerinde vakfedilen tek eğitim vakfi olma özelliğini taşımaktadır. Dümrek Sivrihisar'ın en kalabalık köyü olmasının yanı sıra Yunan işgalinden de en fazla etkilenen yerleşim birimlerindedir. İşgal sırasında pek çok bina yakılmıştır. Halil Ağa ve Osman Ağa'nın vakfettikleri medrese de muhtemelen bu esnada ortadan kaldırılan yapılardan olmuştur⁹².

Hatuncuk Köyü'nde ikamet eden Hasan Hüseyin b. Ahmed 1500 kuruş vakfetmiştir. Vakfin şartlarında paranın “*ayda 7 kuruş hesabıyla istirbah olunur*” ifadesi yer almıştır⁹³. Bu da yıllık %84 gibi bir rakama tekabül eder. Oysaki para vakıflarının en fazla %15 oranının üzerinde işletilmesi yasaklanmıştı. Yine de %84 üzerinden bir hesap yapılırsa yıllık 1260 kuruş kâr elde edilmiş olur. Hâsıl olan kârın da Hatuncuk Köyü'ndeki caminin hatibine verilmesi şart kılınmıştır.

⁹¹ VGMA, d.596/ s.106/ sr.91.

⁹² Sivrihisar Kültür Portalı, Sivrihisar, Dümrek, 20-Dümrek Mahallesi, <https://sivrihisar.web.tr>, (25.10.2014).

⁹³ VGMA, d.603/ s.166/ sr.284.

Elimizdeki beş belgede vakfedilen paralarla ilgili “*sim mecrediye*⁹⁴ 19 kuruş hesabı *istirbah olunur*” diye bir tabir bulunmaktadır. Bu kâr oranının 99 vakfiye içerisinde sadece Sivrihisar ve Sivrihisar’a bağlı köylerde geçmesi dikkat çekici bir özelliktir. Beş vakfiyeden biri yukarıda geçen Mütevellizâde Mehmed Ağa’ya aittir. İki Yörükler ve Aşiret reisleri başlığı altında yer alacaktır. Geriye kalan iki vâkif ise Hacı Ahmed Ağa b. Ahmed ve Bekir Efendi b. Habip Ağa’dır. Belgeler incelendiğinde kullanılan bu tabirin %12’ye tekabül ettiği görülmektedir.

Hacı Ahmed Ağa 1000 kuruşu, aylık (şehrî) kîsesi 5 kuruş ve sim mecrediye 19 kuruş üzere (%12 kârla) vakfetmiştir. Bekir Efendi b. Habip Ağa ise sim mecrediye 19 kuruş hesabıyla *istirbah olunmak üzere* (%12 kâr) vakfettiği 100’lük 20 adet Lira-i Osmanîden (2000 kuruş) elde edilen kârın 240 kuruşunu Böğürtlen Köyü’nde bulunan caminin hatibine verilmesini şart kılmıştır⁹⁵.

Sivrihisar’ın köylerinde vakıf kurucuları, mevkûfat, kâr oranları ve kurulan vakıfların amaçları hakkında kısaca şunları söyleyebiliriz: İbrahim Efendi b. Mehmed Ağa 1000 kuruş⁹⁶, Resul b. Halil 2000 kuruş⁹⁷, Hacı Ahmed Ağa b. Ahmed 1000 kuruş⁹⁸, ... Ahmed oğlu Süleyman her biri 100 kuruştan 20 Lira-i Osmanîyi (2000 kuruş)⁹⁹ buldukları köylerin camilerinde hatip olan zatlara verilmesi şartıyla vakfetmişlerdir.. Sivrihisar’ın Demirci Mahallesi’nde ikamet eden Karabekirzâde Hacı Mehmed Efendi ise vakfettiği 1000 kuruştan elde edilen 120 kuruşluk kârın kendi yaşadığı mahalde değil de Sadıkbağı Köyü’ndeki caminin hatibine verilmesini şart kılmışlardır¹⁰⁰.

Yine Sivrihisar’ın Aziziye Köyü’nden Abdullah oğlu Abdülhamid¹⁰¹ ve Buzluca Köyü’nden Hacı Hüseyin Efendi Mehmed b. Hacı Hüseyin, her 100 kuruşu ayda 1’er kuruş (%12 kârla) 1000 kuruş vakfetmişler ve elde edilen kârın köylerindeki camilerin hatiplerine verilmesini istemişlerdir.

⁹⁴ Mecidiye, 1260 (1844) yılında Osmanlı paralarının düzeltilmesi hakkında çıkan kararlar, padişahın ismi verilerek basılmış olan paralardır. Sim mecrediye ise, halk arasında gümüş mecrediye olarak geçer ve bunlar 20 kuruş değerindedir. Pakalın, “Para”, a.g.e., C.II, s. 428.

⁹⁵ VGMA, d.597/ s.145/ sr.127.

⁹⁶ VGMA, d.600/ s.126/ sr.151.

⁹⁷ VGMA, d.599/ s.136/ sr.97.

⁹⁸ VGMA, d.599/ s.25/ sr.208.

⁹⁹ VGMA, d.603/ s.151/ sr.264.

¹⁰⁰ VGMA, d.602/ s.233/ sr.400.

¹⁰¹ VGMA, d.605/ s.101/ sr.142.

Eskişehir'in Seyitgazi Nahiyesinde kurulan 5 vakıf vardır. Bu vakıfları kuran şahıslar Mehmed b. İbrahim, Veli Ağa b. Yahya, Veli Mehmed oğlu Mehmed Ağa b. Ahmed, Hacı Ali Ağa b. Hacı Ahmed ve Osman oğlu Kadir b. Osman'dır. Bu sayılan vâkıflardan Veli Ağa b. Yahya Yazıdere (Üryan) Köyü'nde babası tarafından yaptırılan caminin hatibine verilmesi şartıyla 1000 kuruş vakfetmiştir¹⁰². Ancak vakfiyede hatibe ne kadar verileceği veya paranın kaç kuruş kârla istirbah olunacağına dair herhangi bir açıklama mevcut değildir. Köydeki caminin tarihi minaresinde 1912 yılına ait bir kitabe bulunmaktadır¹⁰³. Kitabede minarenin banisi Fatma Hanım olarak geçmektedir. Bu camiden daha eski bir cami bulunmadığı için Veli Ağa'nın babası tarafından yaptırılan caminin yıkılmış olabileceği düşünülebilir.

Seyitgazi Nahiyesi Ören Köyü'nden Mehmed b. İbrahim %15 kârla vakfettiği 1500 kuruştan elde edilen hasılatın, ikamet ettiği köyün imam ve hatibine verilmesini şart kılmıştır¹⁰⁴. Seyitgazi'ye bağlı köylerde kurulan vakıfların ikisi Yukarılıca Köyü'nde sakin olan vâkıflara aittir. Bunlardan Veli Mehmed oğlu Mehmed Ağa b. Ahmed %15 kârla 1000 kuruş¹⁰⁵, Hacı Ali Ağa b. Hacı Mehmed ise kâr oranı belirtilmemiş olan 1000 kuruşun yanı sıra bir buçuk dönüm bahçe, bir hane ve bir ahır vakfetmiştir¹⁰⁶. Hacı Ali Ağa bu beş vâkıf içerisinde gayrimenkul vakfeden tek kişidir. Ali Ağa gayrimenkullerin kiraya verilmesini ve paranın istirbah edilmesini istemiştir¹⁰⁷. Her iki vâkıf da elde edilen kârın köylerinde hayır sahipleri tarafından inşa edilen caminin hatibine verilmesini şart kılmıştır. Osman oğlu Kadir b. Osman da %15'lik kârla 2371,5 kuruşu, (...) Köyü camisinin hatibine 284,5 kuruş verilmesi kaydıyla vakfetmiştir. Kârdan artan 71,5 kuruşla alâkalı kayıt mevcut değildir¹⁰⁸.

Yerli halktan halen Eskişehir Sancağı'nın kazası Çifteler Çiftliği'nde vakıfta bulunan iki kişi vardır. Bunlardan biri Kayacık (...) Köyü'nden Hacı Derviş Mehmed Efendi tüccar ve esnaflar kısmında ele alınacaktır. Bir diğer vâkıf ise Fahriye Köyü'nde ikamet eden Abdüllatif Efendi b. Derviş'tir.

¹⁰² VGMA, d.602/ s.299/ sr.506.

¹⁰³ Bkz. resim 1-2.

¹⁰⁴ VGMA, d.609/ s.39/ sr.52.

¹⁰⁵ VGMA, d.603/ s.94/ sr.163.

¹⁰⁶ VGMA, d.603/ s.73/ sr.122.

¹⁰⁷ VGMA, d.603/ s.73/ sr.122.

¹⁰⁸ VGMA, d.632/ s.035/ sr.053.

Çifteler, Eskişehir'e 65 km mesafede, şehri Afyon ve Konya'ya bağlayan karayolları üzerinde bulunmaktadır. IV. Murad dönemi sadrazamlarından Hüsrev Paşa Çifteler'in güneybatısında yer alan Hüsrevpaşahanı Köyü'ne¹⁰⁹ cami, hamam ve kervansaraydan oluşan bir külliye yaptırmıştır. 25 Ramazan 1040 (27 Nisan 1631) tarihli vakfiyede vakfın idaresi Ali Paşaoğlu Çiftelerli Osman Ağa'ya bırakıldığı kaydedilmiştir¹¹⁰. Bu hadisenin Naîmâ Tarihi'nde de geçmiş olmasına dayanarak Çifteler isminin tarihi kaynaklarda ilk kez zikredildiği düşünülebilir.

Çifteler'de gerçekleşen en büyük ayaklanmanın müsebbibi olan Erzurumlu Zorba Salih'in oğlu Abdullah, bölgenin at yetiştiriciliği konusunda önemli bir yere gelmesini sağlamıştır. Burada çok geniş bir araziye sahip olan Abdullah kendisini halka sevdirmiş ve Sultanönü (Eskişehir) ayanı olmuştur. Ancak sonradan devletle ilişkisini kesmiş ve Sakarya Nehri kıyısında bir hisar inşa ettirip, bölge halkını haraca bağlamıştı. Bu geniş arazide çok sayıda iyi at yetiştirip pek çok askere sahip olmuş, ancak devlete karşı gerçekleştirdiği isyan neticesinde 1804 yılında idam edilerek öldürülmüştür¹¹¹.

Kumarcı Abdullah'ın arazisini de içine alan çiftlik, II. Mahmut döneminde bir takım arazi ve binaların eklenmesiyle gelişmiş ve güçlü bir işletme halini almıştır. Burada Kumarcı'nın başlatmış olduğu at ıslahına devam edilmiştir. II. Abdülhamid dönemindeyse Çifteler Hara-yı Hümayunu olarak yeniden tesis edilmiştir. Haranın yönetim merkezi bir süre sonra Çifteler'den Mahmudiye'ye taşınmış ve lağvedilene kadar burada yönetilmiştir.¹¹²

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde gerçekleşen savaşlarla Kırım, Rumeli ve Kafkaslardan göçen Osmanlı tebaası Çifteler Çiftliği'nde yeni yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. Bunlardan bazıları Abbashalimpaşa (Mandıra), Saithalimpaşa, Zaferhamit ve Hamitli köyleridir. Tarihte önemli bir yer tutan Çifteler, bugün Eskişehir'in küçük bir kazasıdır. Çifteler, Fahriye Köyü'nden Abdüllatif Efendi b. Derviş %15 kâr üzere vakfettiği 2000 kuruştan elde edilen gelirin ikamet ettiği köyün

¹⁰⁹ Adı geçen köy günümüzde ilçe statüsünde olup Han ismini almıştır.

¹¹⁰ Semavi Eyice, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C.19, s. 46.

¹¹¹ Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu Ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.2, 2009, s. 337-339.

¹¹² Köksal, a.g.e., s. 341-342

camisinde hatiplik yapan zata verilmesini şart kılmıştır.¹¹³. Bu köy, günümüzde Mahmudiye İlçesi sınırları dâhilindedir.

Ankara Vilayeti, Mihaliççık Kazası'na merbut Doğanca Köyü'nde ikamet eden Mestan Ağazâde Osman Ağa b. Mustafa, yerli halk içinde Mihaliççık'ta vakıfta bulunan tek kişidir. Doğanca Köyü'nde bulunan caminin küçük olması, özellikle Cuma namazlarında iç mekânın yetersizliğinden dolayı cemaatin dışarda kalması sebebiyle Osman Ağa yeni bir cami yaptırmak için izin almıştır. Yaptırdığı caminin hatibine günlük 5 para, (?) günlük 5 para ve ta'mîr ve termîmine de günlük 15 para verilmesi üzere %15 kârla 1500 kuruş vakfetmiştir¹¹⁴. Günlük 5 para alan bir görevli aylık 150 para almaktadır. Para kuruşun kırkta biri olduğuna göre bu kişi yıllık 45 kuruş kazanmıştır. Böylece caminin hatiplik vazifesi yapan kişiye ve (?) yıllık 90 kuruşluk harcama yapılmıştır. 15 para ise caminin ihtiyacı olduğunda tamirine harcanması üzere mütevelliyeye aktarılır. Bu miktar da yıllık 135 kuruş eder. Toplamda bütün harcamalar 225 kuruş eder. Bu da zaten 1500 kuruşun %15 üzerinden işletilmesi ile elde edilen oranla aynıdır. Ayrıca vakfiyede köyün camisinin yetersiz kalmasından dolayı Osman Ağa'nın yeni bir cami yaptırmak için izin istemesi köy nüfusunun arttığını göstermektedir. Yaşanan göçlerden etkilenecek köyde ani bir artış olduğu da muhtemeldir.

İncelediğimiz dönem içerisinde köyde yaşayan yerli halka ait 12 vakıf, Eskişehir merkeze tabi köylerde kurulmuştur. Bunlardan dokuzu menkul, diğer üçü de gayrimenkul vakıflardır. Bu vâkıflardan Hacı Hamid Efendi oğlu Hacı Süleyman Ağa ve ... Mustafa Beyzâde Kâzım Efendi b. Mustafa Bey, Uluçayır Köyü'nde ikamet etmektedir. Uluçayır Köyü'ndeki camide hatiplik görevi ifa eden zata verilmesi şartıyla, Hacı Hamid Efendi 1000 kuruş¹¹⁵, Kazım Efendi ise Akkaya Köyü'ndeki camide hatip olan zata verilmesi üzere 1500 kuruş vakfetmiştir¹¹⁶. Ancak iki vakfiyede de hatibe verilecek miktar ve paraların kaç kuruş üzerinden istirbah olunacağı belirtilmemiştir. Bu sebeple bu iki vakıftan elde edilecek kârla alâkalı bir şey söylemek zordur.

¹¹³ VGMA, d.603/ s.72/ sr.121.

¹¹⁴ VGMA, d.608/ s.054/ sr.062.

¹¹⁵ VGMA, d.605/ s.239/ sr.323.

¹¹⁶ VGMA, d.606/ s.164/ sr.209.

Gayrimenkul vakfeden üç kişi vardır. Bunlardan biri, Sultandere Köyü'nden Hüseyin Ağa b. Ahmed b. Hüseyin, diğer ikisi de Selimiye Köyü'nden Hatipoğlu Hüseyin Ağa b. Mustafa ve Hatipoğlu Hasan b. Mustafa'dır. İkisinin de Hatipoğlu lâkabı almaları ve baba isimlerinin aynı olmasından dolayı bu iki vâkıfın kardeş oldukları anlaşılmaktadır. İkisi de 2000 kuruş kıymetli gayri mülklerini vakfetmişlerdir. Vakfiyelerde yerleri tam olarak tarif edildiğinden mevkûfatın farklı yerlerde oldukları bilinmektedir. Hasan Ağa'nın köydeki mescidin camiye çevrilmesi ve Cuma vaazı için hatip atanmasına dair izin istemesi, bu vakfi hatiplik göreviyle vazifeli olacak şahsa verilmesi için kurduğunu göstermektedir. Buldukları köyde nüfusun artması ve caminin yetersiz kalmış olması mahalle mescitlerinin de Cuma namazı için kullanılmasını gerektirmiş olabilir. Bu sebeple Hasan Ağa 1325/1908 tarihinde 2000 kuruş kıymetli müstemilâtle beraber bir ev vakfetmiştir. Vakfettiği paradan elde edilecek kârın da hatibe verilmesini şart kılmıştır¹¹⁷. Hatipoğlu Hüseyin Ağa ise 1333/1015 tarihinde 200 arşın üzerine kurulu 2000 kuruş kıymetli bir ev vakfetmiş ve gelen kira bedelinin vergisi çıkarıldıktan sonra, ikamet ettiği Selimiye (Emiceoğlu) Köyü caminin imam ve hatibine verilmesini şart kılmıştır. Hüseyin Ağa b. Ahmed b. Hüseyin 1000 kuruş kıymetli öşür (?) mahsus bir ambar vakfetmiştir. Hâsıl olan bedelin köydeki caminin hatibine verilmesini şart kılmıştır¹¹⁸.

Süleyman Hakkı Efendi b. Mehmed Efendi ve Hacı İbrahim Ağa b. Abdullah, Sekiviran Köyü, Paşa Mahallesi'nde birlikte müşterek mallarından yine ortak arsaları üzerine bir camii şerif, bitişiğinde 40 oda, bir dersane ve bir medrese inşa ederler ve külliyenin masraflarının karşılanması için 5000 kuruş vakfederler¹¹⁹. Vakfiyenin şartlarında cami-i şerifte farz, sünnet ve nafil namazların eda olunması, dersanede müderrislerin, odalarda talebelerin iskan ettirilmesi, 5000 kuruşun ona on bir buçuk (%15 kârla) işletilerek hasıl olan kârın yıllık olarak camii şerifin imamına 100 kuruş, hatibine 100 kuruş, müezzine 100 kuruş, medresede müderris olan zata 300 kuruş verilmesi sıralanmıştır. Yine bu şartlara ilâveten kalan paranın mütevelliyeye teslim edilmesi ve iktiza ederse caminin tamirine harcanması kaydedilmiştir.

¹¹⁷ VGMA, d.600/ s.174/ sr.207.

¹¹⁸ VGMA, d.606/ s.246/ sr.306.

¹¹⁹ VGMA, d.582-2/ s.555/ sr.424.

Muttalip Köyü Koyun Mahallesi'nden Karazâde Hafız Mustafa b. Halil vakfettiği 1000 kuruş vakfettiği paradan hâsıl olacak gelirin Akçağlan Mahallesi'nde bulunan Akoğlan Camii şerifi hatibine verilmesini şart kılmıştır¹²⁰. 1890 yılında Sultan II. Abdülhamid döneminde yapılan Akoğlan Camii'nin, Eskişehir kültür başkenti kalıcı eserleri koruma uygulaması kapsamında, 2013 senesinde restorasyonu tamamlanmış ve cami ibadete açılmıştır¹²¹.

Sarıkavak Köyü'nden Mustafa Ağa b. Süleyman Eskişehir merkeze bağlı köylerde para yerine altın vakfeden tek kişidir. Kendisi 100 kuruş değerinde 15 Lira-yı Osmanî¹²² yani 1500 kuruş vakfetmiş ve paranın istirbah olunup elde edilecek kârın köydeki caminin hatibine verilmesini şart kılmıştır.

Merkeze bağlı köylerde ortak vakıf kuran iki kişi ise İncesu Köyü'nden Hacı Ahmed Efendi İsmail b. Hacı Ahmed ve Mehmed Hoca oğlu Salim b. Mehmed Hoca'dır. Vâkıfların verdikleri meblağlar te tek kaydedilmese de toplamda 1500 kuruş vererek ortak bir vakıf kurdukları bilinmektedir¹²³. Vakfedilen paranın kârından elde edilen 225 kuruşun 180 kuruşunu ikâmet ettikleri köyde bulunan caminin hatibine verilmesi vakfın şartlarında belirtilmiştir. Geriye kalan 45 kuruşla alâkalı bir açıklama yapılmamıştır.

1000 kuruş vakfeden Bostancı (?) oğlu Ömer b. İsmail Yukarısöğüt Köyü'nde ikamet etmektedir¹²⁴. Vakfettiği paranın %15 kâr oranıyla işletilmesini ve elde edilen 150 kuruştan 120 kuruşun ikamet ettiği köydeki camiinin hatibine verilmesini istemiştir. Arta kalan 30 kuruşun ne için harcandığıyla ilgili bir bilgi yoktur.

Akçain Köyü'nden Hacı Veliyyüddin b. Salih¹²⁵ ve Aşağıçağlan Köyü'nden Hasan Efendi b. Halil¹²⁶ buldukları köylerin camilerinde hatiplik yapan zata

¹²⁰ VGMA, d.607/ s.89/ sr.141.

¹²¹ Bkz. resim 3.

¹²² “Sık rastlanan taşış ve istikrarsızlık dönemlerinden sonra, 1844'de başka bir tashih-i sikke işlemine başlandı ki bu işlem altın lira ve gümüş kuruşa dayanan, 1 altın lira=100 gümüş kuruş eşitliğiyle, yeni bir çift metalik düzen kurmaktaydı. Altın lira, gümüş kuruş ve genellikle mecidiye olarak adlandırılan gümüş 20 kuruş temel paralar haline gelmişti... İstanbul'da basılan tüm altın ve gümüş sikkeler 1922'ye kadar bu standartlara uydu” Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1-2*, ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, v.d., İstanbul: Eren Yayıncılık, C.2, 2000, s. 1083-1084.

¹²³ VGMA, d.606/ s.001/ sr.002.

¹²⁴ VGMA, d.597/ s.132/ sr.109.

¹²⁵ VGMA, d.591/ s.254/ sr.236.

¹²⁶ VGMA, d.604/ s.118/ sr.149.

verilmek üzere 1000'er kuruş vakfetmiştir. Ancak vakfedilen paraların kâr oranları veya görevlilere verilecek maaşlar hususunda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Genel itibariyle köylerde yaşayan yerli halkın eğitim ve sosyal hizmetlerden ziyâde dînî vakıflar kurdukları ve elde edilen gelirleri de camide hatiplik vazifesini yerine getiren şahıslara vermeyi tercih ettikleri söylenebilir.

Tablo 2: Köylerdeki Yerli Halkın Kurduğu Vakıflar:

Sıra No	Vakıf	Cinsiyet	Mevkûf	Köy	Yıllık Gelir	Yıllık Kâr Oranı
1	Mustafa Ağa b. Süleyman	E	15 Adet Lira-yı Osmani	Sarıkavak Köyü	-	-
2	Mütevellizâde Mehmed Ağa b. Hasan	E	1500 kuruş	Sivrihisar, Biçer Köyü	%12	180 kuruş
3	Hacı Veliyyüddin b. Salih	E	1000 kuruş	Akçain (?) Köyü	-	-
4	Mehmed Efendi b. Ali	E	1000 kuruş	Ankara Vilayeti, Sivrihisar Kazası, Gerenli Köyü	%12	120 kuruş
5	Hacı Halil Ağa b. Hüseyin ve Osman Ağa bin Mustafa	E	2200 kuruş	Ankara Vilayeti, Sivrihisar, Günyüzü Kazası, Dümrek Köyü	-	-
6	Mehmed b. İbrahim	E	1500 kuruş	Seyitgazi Nahiyesi, Ören Köyü	%15	225 kuruş
7	İbrahim Efendi b. Mehmed Ağa	E	1000 kuruş	Ankara Vilayeti, Sivrihisar, Günyüzü, Hamamkarahisar Köyü	%12	120 kuruş
8	Ömer Dai(?) oğlu Mehmed Ağa b. Ömer	E	1000 kuruş	Ankara Vilayeti, Sivrihisar, Günyüzü Kazası, Ömerler (Karahalilli) Köyü	%12	120 kuruş
9	Hüseyin Ağa b. Ahmed bin Hüseyin	E	Öşür (?) mahsus bir bab ambar	Sultandere Köyü	-	-
10	Resul b. Halil	E	2000 kuruş	Ankara vilayeti, Sivrihisar Kazası, Göktepe Köyü	%12	240 kuruş

11	Abdülâtilâf Efendi b. Dervîş	E	2000 kuruş	Çifteler Çiftliği, Fahriye Köyü	% 15	300 kuruş
12	(?) Ahmed oğlu Süleyman b. Ahmed bin Osman	E	Her biri 100 kuruştan 20 adet Lira-i Osmani	Sivrihisar, Günyüzü Nahiyesi, Kabak (?) Köyü	% 12	240 kuruş
13	Hasan Hüseyin b. Ahmed	E	1500 kuruş	Sivrihisar Kazası, Hatuncuk Köyü	-	-
14	Hasan Efendi b. Halil	E	1000 kuruş	Aşağıçağlan Köyü	-	-
15	Hamid Efendi b. Süleyman	E	1000 kuruş	Uluçayır Köyü	-	-
16	Hacı Hüseyin Efendi Mehmed b. Hacı Hüseyin	E	1000 kuruş	Sivrihisar Kazası, Buzluca Köyü	% 12	120 kuruş
17	(?) Mustafa Beyzâde Kazım Efendi b. Mustafa Bey	E	1500 kuruş	Uluçayır Köyü	-	-
18	Hacı Ahmed Efendi İsmail b. Hacı Ahmed ve Mehmed Hoca oğlu Salim b. Mehmed Hoca	E	1500 kuruş	İncesu Köyü	% 15	225 kuruş
19	Hatip oğlu Hüseyin Ağa b. Mustafa	E	1 hane	Emiceoğlu (Selimiye) Köyü	-	-
20	Hacı Ali Ağa b. Hacı Mehmed	E	1000 kuruş, bir buçuk dönüm bahçe, 1 hane, 1 ahır	Seyitgazi Nahiyesi, Yukarı Ilıca Köyü	-	-
21	Veli Mehmed oğlu Mehmed Ağa b. Ahmed	E	1000 kuruş	Seyitgazi Nahiyesi, Yukarı Ilıca Köyü	% 15	150 kuruş
22	Veli Ağa b. Yahya	E	1000 kuruş	Seyitgazi Nahiyesi, Üryan (Yazidere) Köyü	-	-
23	Mestan Ağazâde Osman Ağa b. Mustafa	E	1500 kuruş	Ankara, Mihaliççık Kazası, Doğanca Köyü	% 15	225 kuruş
24	Bostancı (?) oğlu Ömer b. İsmail	E	1000 kuruş	Yukarısöğüt Köyü	% 15	1500 kuruş
25	Osman Oğlu Kadir b. Osman	E	2371 buçuk	Seyitgazi Nahiyesi	% 15	355,725 kuruş
26	Karabekirzâde hacı Mehmed Efendi b. Hacı Bekir Ağa	E	1000 kuruş	Sivrihisar Nahiyesi, Demirci Mahallesi	% 12	120 kuruş

27	Karazâde Hafız Mustafa Efendi b Halil	E	1000 kuruş	Muttalip, Koyun Mahallesi	-	-
28	Abdullah oğlu Abdülhamid	E	1000 kuruş	Sivrihisar Kazası, Aziziye Köyü	% 12	120 kuruş
29	Hacı Ahmed Ağa b. Ahmed	E	1000 kuruş	Ankara Vilayeti, Sivrihisar, Günyüzü Kazası, (?) Köyü	% 12	120 kuruş
30	Bekir Efendi b. Habip Ağa	E	100'lük 20 adet Lira-i Osmani	Sivrihisar, (?) Köyü	% 12	120 kuruş
31	Süleyman Hakkı Efendi b. Mehmed Efendi ve Hacı İbrahim Ağa b. Abdullah	E	5000 kuruş	Sekiviran (Sekiören) Köyü, Paşa Mahallesi	% 15	750 kuruş
32	Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa	E	1000 kuruş	Sivrihisar, Günyüzü, Faruklar Mahallesi	% 12	120 kuruş
33	Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa b. Hacı Mehmed Ağa	E	800 kuruş	Ankara, Seferihisar Faruklar Mahallesi	% 12	96 kuruş
34	Hatip oğlu Hasan b. Mustafa (Hatip oğlu Hüseyin b. Mustafa'nın kardeşi)	E	Müştemila tla beraber 1 ev	Selimiye Köyü	-	-
TOPLAM			43.521,5			4600,725

b. Şehirdeki Yerli Halk

Şehirde yaşayan yerli halktan tüccar ve esnaflar, tarikat kurucuları, seyyidler ve kadın vâkıflar çıkartıldığında geriye 5 vakıf kurucusu kalmaktadır. Bunların mahallelere göre dağılımı ise Paşa Mahallesi'nde 1, Karapınar Mahallesi'nde 2, Dere Mahallesi ve Yeni Mahalle'de de birer vâkıf şeklindedir.

Dere Mahallesi sakinlerinden Hacı İbrahim b. Mahmud ona on bir buçuk (%15) kârla vakfettiği 1000 kuruştan elde edilen gelirin Dere Camii'ne imam olarak atanmasını istediği Hafız Mehmed Ali Efendi b. Mehmed'e verilmesini şart kılmıştır¹²⁷. Vakfın mütevellisi olarak da yine bu zatın atanması, kendi masraflarını paradan gelecek kârdan karşılaması ve tevliyetin de Mehmed Ali Efendi'nin vefatından sonra onun evlatlarına bırakılması, Hacı İbrahim b. Mahmud'un vakfı Mehmed Ali Efendi için kurmuş olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.

¹²⁷ VGMA, d.591/ s.007/ sr.007.

Yeni Mahalle'den Hasan Ağa b. Ali %15 kârla 1000 kuruş vakfetmiş, buradan elde edilen 120 kuruşun da Çerkez Karaağaç Köyü'nde bulunan camide hatiplik yapan zata verilmesini şart koşmuştur¹²⁸. Kalan 30 kuruşun nereye verildiği hususunda ise bir açıklama yoktur. Vâkıfın Çerkez Köyü olan Karaağaç'a bir cami yaptırması onun Kafkaslardan gelen bir muhacir olduğunu düşündürse de, komşu köylerin ihtiyaçlarını karşılayan bir yardımsever olma ihtimali de vardır.

Karapınar Mahallesi'nden Celil oğlu Hüseyin Efendi b Müteveffa Ahmed 2000 kuruş, Ömer Efendi b. Hüseyin Efendi ise 1000 kuruş vakfetmişlerdir. Hüseyin Efendi elde edilen kârın Karacahöyük Köyü'ndeki caminin hatibine verilmesini şart kılmış, Ömer Efendi de Tokat (?) karyesindeki caminin hatibine verilmesi için vakıfta bulunmuştur¹²⁹. Hatiplere verilen miktar veya elde edilen kâr oranlarıyla alakalı bir bilgi mevcut değildir.

Bu bölümdeki son vâkıf, Paşa Mahallesi'nden Keçecizâde Hafız Ahmed Efendi b. Osman'dır. Kendisi vakfettiği 1000 kuruşun Eskişehir'in aşağı çarşısında Harmanyeri ve Tuz Pazarı'nda bulunan ve Sultan Reşat tarafından yeni inşa edilen Reşadiye Camii'nde hatip olan zata verilmesini şart kılmıştır¹³⁰. Cami zamanla harap olmuş ve 1969-1979 tarihleri arasında yeniden inşa dilerek ibadete açılmıştır.

Tablo 3: Şehirde Yerli Halkın Kurduğu Vakıflar:

Sıra No	Vâkıf	Cinsiyet	Mevkûf	Mahalle Ve Nahiye	Yıllık Gelir	Yıllık Kâr Oranı
1	Hacı İbrahim b. Mahmud	E	1000 kuruş	Dere Mahallesi	% 15	150 kuruş
2	Keçecizâde Hafız Ahmed Efendi b. Osman	E	1000 kuruş	Paşa Mahallesi	-	-
3	Hasan Ağa b. Ali	E	1000 kuruş	Yeni Mahalle	% 15	150 kuruş
4	Celil oğlu Hüseyin Efendi b. Müteveffa Ahmed	E	2000 kuruş	Karapınar Mahallesi	-	-
5	Ömer Efendi b. Hüseyin Efendi	E	1000 kuruş	Karapınar Mahallesi	-	-
TOPLAM			6000			300

¹²⁸ VGMA, d.602/ s.275/ sr.270.

¹²⁹ VGMA, d.609/ s.26/ sr.36.

¹³⁰ VGMA, d.607/ s.197/ sr.296.

2. Muhâcirler

Osmanlı Devleti son dönemlerinde büyük toprak kayıpları yaşamış, kaybettiği topraklardaki farklı etnik kökene mensup olan Müslüman tebaa Anadolu'ya akınlar halinde göç etmişlerdir. 1771'de Kırım'ın Ruslar tarafından işgali ve 1853 tarihinde Kırım Savaşı'nın başlamasıyla beraber Rusların Kafkasya ve Balkanlar'daki Osmanlı toprakları üzerindeki baskısı artmıştı. Kafkaslardan özellikle 1856-1857, 1860-1862, 1864-1865 yılları arasında büyük göç hareketi olmuştur¹³¹. 1877-1878 ve 1890-1908 yılları arasında iyice artan göçler 1920'li yıllara kadar süregelmiştir¹³². Göç edenlerin çoğu Kırım Türkleri, Nogaylar, Kumuklar, Dağıstanlılar, Çerkezler ve Abazalardı. Ancak Osmanlı kayıtlarında genelde Çerkez muhâcirler olarak geçtiğinden bu toplulukların etnik kökenleri hakkında kesin malumat sahibi olunamamıştır. Rus baskı ve zulmünden kaçan insanlar Anadolu'da daha çok Trabzon, Adapazarı, Kayseri, Sivas, Erzurum, Çorum, Çankırı, Bursa, Eskişehir ve Tokat şehirlerine yerleştirilmişlerdir¹³³.

Eskişehir civarında iskân ettirilen muhacirlerin çoğunluğu Kırım muhacirleridir¹³⁴. Osmanlı Rus savaşları sırasında Tuna boylarında yaşayan Tatarlar da yaklaşan Rus tehlikesinden kaçırılarak Eskişehir Sancağının Çifteler Çiftliği'ne iskân edilmişlerdir. 1832 yılında da Tatar göçmenlerin Eskişehir ve civarına göçleri devam etmiştir¹³⁵. 1303 (1885) Bursa vilayeti salnamesinde Eskişehir'e yerleştirilen Kırım ve Kafkas göçmenlerinin yerleştikleri mahalle ve köyler şöyledir:

-İhsaniye Mahallesi: 189 hâne, 646 nüfus Tatar ve Rumeli göçmeni.

-Akçağlan Mahallesi: 44 hâne, 189 nüfus Tatar ve Rumeli göçmeni.

-Nemli Karyesi: 30 hâne, 150 nüfus Çerkez göçmeni.

-Tandır Karyesi: 23 hâne, 83 nüfus Çerkez göçmeni

¹³¹ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 82.

¹³² Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 45.

¹³³ Bice, *a.g.e.*, s. 93.

¹³⁴ Engin Kırılı, *19. Ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e yapılan Göçler*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, s. 201.

¹³⁵ Kırılı, *a.g.e.*, s. 205.

- Aşuhalık Karyesi: 25 hâne, 119 nüfus Çerkez göçmeni.
- Gökçekısıık Karyesi: 37 hâne, 132 nüfus Çerkez göçmeni.
- Kabanalan karyesi: 33 hâne, 189 nüfus Çerkez göçmeni.
- Yekûn Karyesi: 33 hâne, 89 nüfus Çerkez göçmeni.

Bu verilere göre Eskişehir’de o tarihlerde 1413 göçmen vardır¹³⁶.

Yukarıda saydığımız İhsaniye ve Akçağlan mahalleleri ile Tandır Köyü, incelenen vakfiyelerde isimleri geçen yerleşim yerleri olmakla beraber Eskişehir’de tamamen Kafkas ve Kırım göçmenleri tarafından kurulan ve elimizdeki belgelerde de isimleri geçen köy ve mahalleler şöyledir:

- Hamidiye Köyü: 59 hane, 268 nüfus Tatar göçmeni¹³⁷.
- Mecidiye Köyü: 48 hane, 298 nüfus Tatar göçmeni¹³⁸.
- Fevziye Köyü: Kırım göçmeni.
- Mamure Köyü (Mahmudiye ilçesine bağlı): Kırım göçmeni.
- Yeşildon Köyü: Kırım göçmeni.
- Zaferhamid Köyü: Kırım göçmeni¹³⁹.
- Tandır Köyü: Kafkas göçmeni¹⁴⁰.

Osmanlı’nın Kafkaslar ve Kırım’da karşılaştığı zorlukların yanı sıra, Balkanlar’da da toprak kayıpları oluyordu. 93 harbi ve 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması neticesinde Rumeli’de yaşanan büyük kayıp, pek çok kişiyi anavatanından etmiş, Anadolu’ya büyük bir göç dalgası olmasına sebep olmuştu. 1885 yılında Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’la birleşmesi sonucu Filibe ve İslimiye

¹³⁶ Süleyman Erkan, Kırım ve Kafkasya Göçleri 1878-1908: Tatarlar, Çerkesler, Abhazalar, Gürcüler, Ahıskalılar, Dağıstanlılar, Çeçenler Diğerleri, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996, s. 141-142.

¹³⁷ Nedin İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri 1877-1890*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 196.

¹³⁸ İpek, *a.g.e.*, s.196.

¹³⁹ İpek, *a.g.e.*, s. 211.

¹⁴⁰ İpek, *a.g.e.*, s. 212.

sancaklarında oturan Türkler yaşadıkları bölgeleri terk etmiş ve ikinci büyük göç dalgası meydana gelmişti. Son olarak 1912-1913 Balkan Savaşları ile birlikte Anadolu toprakları büyük bir göç dalgasıyla yüzleşmek zorunda kalmıştı¹⁴¹.

Eskişehir'in de bağlı bulunduğu Hüdavendigâr Vilayeti en çok göç alan yerlerden biriydi. 1885 tarihinde bölgedeki göçmen nüfusu 81.253 (18.919 hane) kişiye ulaşmıştı. Bunların 26.263'ü (6342 hane) Rumeli göçmeni, 9215'i (2147 hane) Çerkezdi. 29.886'sı ise (6.609 hane) müteferrik olarak ikâmet etmekteydi¹⁴²

1874'te Hüdavendigâr Vilayeti'nin nüfusu 1.030.244 kişiyken, bu sayı 1890'lı yıllarda ülke nüfus artış oranının çok üzerinde seyrederek 1.626.869'a ulaşmış¹⁴³ olmakla birlikte o dönemde Eskişehir'deki göçmen nüfusu 7641 kişidir. Eskişehir'de Rumeli göçmenleri tarafından kurulan ve elimizdeki vakfiyelerde de adı geçen mahalle ve köyler şöyledir:

-Şevkatiye: 15 hane, Hezergrad göçmeni¹⁴⁴

-Kızılınler: 42 hane, 191 nüfus Rumeli göçmeni.

-Hamidiye: 53 hane, 169 nüfus Rumeli göçmeni.

-Bağçecik: 53 hane, 141 nüfus Rumeli göçmeni¹⁴⁵

-Mecidiye ve Sulukaraağaç da Rumeli göçmenleri tarafından kurulmuş köylerdendir¹⁴⁶.

Savaşın ve yıkımın yükünü omuzlarında hisseden muhâcirler, evlerini ve yurtlarını terk etmenin zorluğu yanında, göç yolunda da türlü sıkıntılara marûz kalıyorlardı. Kış şartlarında yapılan göçler çeşitli hastalıklara ve soğuktan donma gibi tehlikelere neden oluyor, deniz yoluyla Anadolu'ya geçmeye çalışanlar eski, dayanıksız ve haddinden fazla yolcu alınan kayıklarda yolculuk yapmak zorunda kalıyor, en ufak bir hava değişiminde batan bu vasıtalarda hayatlarını

¹⁴¹ M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 81.

¹⁴² İpek, a.g.e., s.185.

¹⁴³ İpek, a.g.e., s.186.

¹⁴⁴ İpek, a.g.e., s.193.

¹⁴⁵ İpek, a.g.e., s.195.

¹⁴⁶ Kırılı, a.g.e., s. 212.

yitiriyorlardı¹⁴⁷. Bazı göçmenlerse toplandıkları bölgelerde aşırı kalabalık ve hijyenik olmayan koşulların yol açtığı tifo, humma ve sıtma gibi salgın hastalıklardan dolayı hayatlarını kaybediyorlardı¹⁴⁸. Geçici olarak yerleştikleri bölgelerde hali vakti yerinde olanlar yerli ahâlden ev kir alıyor ve yetersiz de olsa kendilerine verilen erzakla karın doyurmaya çalışıyorlardı. Ancak izdiham ve gıda yetersizliği her şeyde ânî bir fiyat yükselmesine neden olmuş, bunun neticesinde kiralar dört beş katına kadar çıkmıştı.

Bütün bunlar göz önüne alındığında göçmenlerin Anadolu'da iskân ettirilmelerinden sonra vakıf yapabilecek kadar birikim sahibi olmaları mümkün görünmese de Osmanlı Devleti en zor zamanlarında dahi teb'asına hizmet etmiş ve gelen muhâcirlerle kendilerini toparlayabilmeleri için yardımda bulunmuştur.

Silistre Valiliği'ne 3 Mayıs 1856 yılında Kırım muhâcirlerinin iskân edilmesine dair gönderilen tâlîmatnâmede; muhâcirlerden on yıl boyunca vergi alınmayacağı, durumu olmayanların evlerinin devlet tarafından inşâ edileceği, arazi ekip biçmek için gerekli olan hayvan ve donanım sağlanacağı ifade edilmiştir¹⁴⁹.

Rumeli muhâcirlerinin ikâmetlerine dâir esaslar da şöyledir: Göçmenler ev sahibi olana kadar bölge halkında misafir olacaklar, kendilerine arazi verildiğinde yerli halkla beraber mesken inşa edeceklerdir. Muhâcirler kendilerine verilen zirâi araç ve gereç gelene kadar yerli halk tarafından ortakçı veya amele olarak çalıştırılacak, tarlaları bir defaya mahsus yerli halk tarafından sürülüp, ekilip, biçilecektir¹⁵⁰.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Kafkaslar, Kırım ve Balkanlardan gelen yoğun göç dalgası neticesinde Anadolu'da muhâcirler tarafından pek çok köy kurulmuş olmasına rağmen, bu köylerin kuruluş tarihleri net olarak bilinmemektedir. Lâkin göçlerin 1850'lerde başladığı varsayılır ve elimizdeki muhâcir vakfiyelerinin de en geç tarihle 1919 olduğu düşünülürse, ilk kurulan köyler yaklaşık 70 yıllık olacaktır. Bu süre de göç eden bir muhâcirin yerleştiği bölgede mal mülk sahibi olabilmesi için yeterli bir süredir.

¹⁴⁷ Saydam, a.g.e., s. 89.

¹⁴⁸ İpek, a.g.e., s. 48.

¹⁴⁹ Saydam, a.g.e., s. 119-120.

¹⁵⁰ İpek, a.g.e., s.160-162.

Devlet tarafından yapılan yardımlar ve ikâmet süreleri göçmenlerin kendilerini toparlayarak yeni yerleşim yerlerine kolayca uyum sağlamalarını ve maddî refaha kavuşmalarını kolaylaştırmıştır. Bunun neticesinde belli bir birikime sahip olan muhâcirler vakıf hususunda cömert davranmışlar ve incelediğimiz dönem içinde diğer vakfiyelerle karşılaştığımızda %38 gibi ciddi bir paya sahip olmuşlardır.

Bu kısımda incelenen vakfiyelerin 24'ü köyde, 14'ü şehirde yaşayan muhacirlere aittir. Bunların 9'u tüccar ve esnaf muhâcirler başlığı altında ele alınacaktır. Devlet esnaf, sanatkâr ve mali durumu iyi olanları şehirde diğerlerini ise köylerde ikâmet ederdi. Bu bağlamda incelenen vakfiyeler, tüccar sınıfı haricinde köyde ve şehirde iskân ettirilenler diye iki kısımda ele alınmıştır.

a. Köylerdeki Muhâcirler

Muhâcir vakıflarının çoğu Rumeli'den gelenler tarafından, bir kısmı da Kırım, Kafkasya ve Romanya göçmenlerince kurulmuştur. Osmanlı'nın Balkan yarımadasına verdikleri isim olan Rumeli geniş bir bölgeyi ve buraya dâhil olan vilâyetleri kapsamaktadır. Muhâcir yerleşim yeri olan köylerle ilgili yapılan araştırmalarda bazıları için sadece Rumeli göçmenlerince kurulmuş ifadesi bulunmaktadır. Ancak Romanya, Silistre ve Bulgaristan gibi Rumeli eyaletlerinden göç edenlerin geldikleri yerler de kaydedilmiştir.

Elimizdeki vakfiyelerde Silistre göçmenlerince kurulan üç vakıf bulunmaktadır. Bulgaristan ve Romanya sınırları arasında Tuna Nehri'nin sağ kıyısında bulunan Silistre¹⁵¹, ilk defa Çandarlı Ali Paşa komutasındaki orduyla ele geçirilmiş ve Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Daha sonra bir kaç kez el değiştiren yerleşim yerinde 1516-1570 yılları arasında huzur ve refah hâkim olmuş, bu tarihlerde şehir gelişme göstermiştir. 1595 yılında Eflâk ordusu tarafından yağmalanmış ve şehrin kalesi tamamen yıkılmıştır. Seyyahların verdikleri bilgilere göre Silistre bu tarihten sonra demografik ve fiziki olarak toparlanamamıştır¹⁵².

1679-1698 tarihli avarız defterlerine göre Müslüman nüfus toplam nüfusun %79'unu oluştururken bu oran yıllar içinde gitgide azalmıştır. Nihayet 1877-1878

¹⁵¹ Machiel Kiel, "Silistre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C.37, s. 202.

¹⁵² Kiel, a.g.m., s. 203-204.

tarikhlerinde Osmanlı-Rus savaşı patlak verdiğinde Müslüman nüfus tüm nüfusun ancak %60'ı kadardır ve yapılan bütün savunmaya rağmen şehir düşmüş, 1879'da imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Bulgaristan hâkimiyeti altına girmiştir¹⁵³. Bu tarihten sonra bölgedeki Müslüman teb'a Anadolu'ya göç etmeye başlamış ve çeşitli bölgelere iskân edilmişlerdir. Silistre'den gelip Eskişehir'de yerleşen muhacirlerin kurduğu köyler Burhanettin ve Sulukaraağaç (Ümraniye) köyleridir¹⁵⁴.

Sulukaraağaç Köyü'nden (Ümraniye) Zekeriya Ağa b. Hacı Ahmed Ağa ve Burhanettin Köyü'nden¹⁵⁵ Maksut oğlu Ali Bey ve Azmi Ağa Abdürrahim İbrahim Silivri göçmenidir. Sulukaraağaç Köyü'nden Zekeriya Ağa 2 göz oda, bir miktar avlu ve bir bab haneyi vakfetmiş ve evden gelen kira gelirinin köydeki caminin hatibine verilmesini şart koşturmuş¹⁵⁶. Burhanettin Köyü'nden Maksut oğlu Ali Bey ve Azmi Ağa Abdürrahim İbrahim ise para vakfı kurmuşlardır. Maksut oğlu Ali Bey kîsesi aylık 5 kuruştan (%12 kârla) 1000 kuruşu Karakaya Köyü'nde kendi inşâ ettirdiği caminin hatibine verilmesi için vakfetmiştir¹⁵⁷. Azmi Ağa ise %40 para hesabı üzere (yıllık %12'lik kâr) vakfettiği 1000 kuruştan elde edilen kârın, ikâmet ettiği köyün camisinde hatiplik yapan zata aylık 10 kuruş verilmesini şart kılmıştır¹⁵⁸.

Bulgaristan göçmenlerince kurulmuş olan köylerden biri de bugün Çifteler'e bağlı Mandıra, nâm-ı diğer Abbaspâşa (Abbashalimpaşa) köyüdür. Bu köyde ikamet eden Sait oğlu Fettah kâr oranını belirtmediği 2000 kuruşu caminin hatibine verilmek kaydıyla vakfetmiştir¹⁵⁹. Hatibe bağlanan aylık hakkında da bir bilgi olmamasından dolayı, vakıftan elde edilecek kâr oranı tespit edilememiştir. Abbashalimpaşa Köyü, Bulgaristan'ın Tosça ve Kırcaali bölgelerinden gelen muhacirler için 1914 yılında kurulmuştur.

Bulgaristan muhâcirlerinin iskân ettirildiği Sivrihisar'a bağlı Yaverviran (Yaverören) Köyü'nden iki vâkıf bulunmaktadır. Bu kişiler, Ebu Talip Ağa b. Hacı

¹⁵³ Kiel, a.g.m., s. 204-205.

¹⁵⁴ İpek, a.g.e., s. 196.

¹⁵⁵ Burhanettin Köyü'ne 26 Temmuz 1893 tarihindeki bir fermanla bugün halen kullanılan ismi verilmiştir (Haz. Tuğba Kerpiç, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, Düz. Mehmet Topal, İstanbul: Sivrihisar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı, s.159).

¹⁵⁶ VGMA, d.606/ s.168/ sr.201.

¹⁵⁷ VGMA, d.990/ s.107/ sr.97.

¹⁵⁸ VGMA, d.597/ s.143/ sr.123.

¹⁵⁹ VGMA, d.609/ s.122/ sr.149.

Abdülkadir ve Müslim oğlu Şeyh İsmail b. Müslim'dir¹⁶⁰. Ebu Talip Ağa 100'lük 20 adet Osmanlı Lirasını sim mecrediye 19 kuruş hesabıyla (%12 kâr oranı), ikâmet ettiği köyde, kendi yaptırdığı caminin hatibine verilmesi şartıyla vakfetmiştir. Müslim oğlu Şeyh İsmail b. Müslim'in ise aynı köydeki Hacı Kasım Efendi tarafından yeniden yaptırılan caminin hatibine verilmesi şartıyla kîsesi aylık 5 kuruş (%12 kâr oranı) hesabıyla 1000 kuruş vakfettiği görülmektedir¹⁶¹.

Muhâcir vâkıflardan Hacı (?) zâde Hacı Ali Çavuş b. İbrahim de yine Bulgaristan'ın Cuma Kazası muhâcirleri tarafından kurulan Sivrihisar'a bağlı Selimiye Köyü'nde ikâmet etmektedir. 17 Eylül 1916 tarihli belgeye göre köye bu isim konulmuştur¹⁶². Hacı Ali Çavuş, her 100 kuruşu ayda 1'er kuruş yani %12 kârla 1000 kuruşu, sakin olduğu köyün camisinde hatiplik yapan zata verilmesi şartıyla vakfetmiştir.¹⁶³.

İşte bu köyde ikamet eden Mestan Ağa b. Osman 3 göz oda ve %15 kârla 1000 kuruş vakfetmiştir¹⁶⁴. Kiraya verdiği odalardan elde edilen gelirin ve istirbah edilen 1000 kuruştan gelen kârın, 120 kuruşun Dikmen köyündeki camide hatiplik vazifesi yapan zata verilmesini şart kılmış. Paradan kalan 30 kuruş ve kira geliri hakkında ise bir açıklama yapılmamıştır. Dikmen Köyü'nün bazı kaynaklarda Çifteler Çiftliği Harası'na bağlı "Nasriye" ismiyle kurulduğu kaydedilmiştir. Bazı kaynaklardaysa, Bulgaristan'dan gelen muhacirler tarafından kurulduğu, ilk adının "Nasriye" olduğu ve 1961 yılında "Yaralılar" ismini aldığı yazılmıştır¹⁶⁵.

Rumeli'den göç edip tam olarak hangi bölgeden geldiklerine dair bilgi bulunmayan muhâcirlerin kurduğu köyler 5 tanedir. Bu köylerden biri olan Mecidiye'de sakin olan Çerakizeden Uzun İsmail Ağa b. Mustafa 1000 kuruşu aylık kîsesi 5 kuruş üzerinden istirbah eder¹⁶⁶. Bu miktar da aylık %12'ye tekabül etmektedir İsmail Ağa vakfettiği paranın kârının Mecidiye Camii imamına verilmesini şart kılmıştır. Çerkez olduğu özellikle belirtilen Uzun İsmail Ağa'nın Rumeli'den gelen Muhâcirler için kurulan köyde ikâmet etmesi, köylerin etnik köken

¹⁶⁰ Kerpiç, a.g.e., s. 159.

¹⁶¹ VGMA, d.601/ s.215/ sr.282.

¹⁶² Kerpiç, a.g.e., s.159.

¹⁶³ VGMA, d.606/ s.177/ sr.224.

¹⁶⁴ VGMA, d.606/ s.160/ sr.202

¹⁶⁵ Songül İlbaş, Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 13

¹⁶⁶ VGMA, d.599/ s.222/ sr.164.

olarak karışık olduğu fikrini güçlendirmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin aşiret düzenine karşı uyguladığı politikanın bir neticesi olarak, Çerkez topluluklarından gelebilecek zarara karşı, reislerini ve topluluğun diğer üyelerini ayrı ayrı iskân ettirdiği ve Çerkezlerin diğer topluluklarla uyum sağlayıp, devlet düzenine ayak uydurmaları için bu tür bir uygulama yapmış olduğu da bazı kaynaklarda geçmektedir¹⁶⁷.

Muhâcir vâkıflardan biri olan Hacı Ömer Ağa b. Abdullah Mihaliççik Kazası'na bağlı Hamidiye Köyü'nde ikamet etmektedir¹⁶⁸. Bu köy Mihaliççik Kazası Bağarslan mevki denilen yerde 199 nüfus Rumeli göçmeninin yerleştirilmesiyle kurulmuş olup, padişaha nispeten ismi Hamidiye konulmuştu¹⁶⁹. Hacı Ömer Ağa, tanesi 100 kuruş değerinde olan ¹⁷⁰ 10 adet Lira-yı Osmaniye yeri ve ismi belirtilmemiş olan caminin tamiri için vakfetmiştir. Paranın kalan kısmının, cami için akar satın alınıp asıl mala eklenmesi şartıyla istirbah edilmesini istemiştir. Rumeli göçmenlerince kurulan Kızılınler Köyü'nden Mustafa oğlu İsmail b. Mustafa 1000 kuruş vakfetmiş¹⁷¹. Bu paranın işletilmesinden hâsıl olan kârdan 120 kuruşun hatip olan kimseye verilmesini şart kılmıştır.

Bağcecik Köyü'nden Mehmed Ağa b. İbrahim 1300 kuruş ¹⁷², Gümele Köyü'nden ise ortak vakıf kuran Şakir Hasan b. İbrahim, Mehmed oğlu Çavuş b. Mehmed ve Mehmed oğlu Kadir b. Mehmed her biri 500'er kuruştan toplam 1500 kuruş vakfetmişlerdir¹⁷³. Her iki vakfiyede de hâsıl olan kârın hatibe verilmesi şart koşulmuş, ancak kâr oranı ya da hatibe verilecek miktarla ilgili bir açıklama yapılmamıştır.

1894 yılında Romanya'dan göçen muhâcirler tarafından kurulan Zaferhamit Köyü'nde ikâmet eden Cebeci Ahmed oğlu Abdullah %10 kârla 2000 kuruş vakfetmiş ve ¹⁷⁴ elde edilen kârın aynı köydeki caminin hatibine verilmesini şart kılmıştır. Bugün Sivrihisar ve Çifteler sınırında bulunan köye, Mankalya ve

¹⁶⁷ İpek, a.g.e., s. 159.

¹⁶⁸ VGMA, d.603/ s.244/ sr.401.

¹⁶⁹ Selahattin Önder, Engin Kırılı, "Osmanlı Döneminde Eskişehir'e Göçler", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.6, S.1, 2005, s. 39.

¹⁷⁰ Oğuz Tekin, "Osmanlı İmparatorluğunda Para", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.III, 1999, s.175.

¹⁷¹ VGMA, d.602/ s.184/ sr.315.

¹⁷² VGMA, d.609/ s.39/ sr.52.

¹⁷³ VGMA, d.600/ s.458/ sr.191.

¹⁷⁴ VGMA, d.599/ s.273/ sr.229.

Köstence muhâcirlerinden 37 hanenin iskân ettirilmesi ve Zaferhamid ismi verilmesi hususunda 13 Nisan 1895 tarihli bir belge bulunmaktadır¹⁷⁵. Köyün nüfusu Kırım'dan gelen muhacirlerle birlikte artmıştır¹⁷⁶.

Tırnova muhacirlerinin yerleşkesi olan, Sivrihisar, Günyüzü Kazası, Hamidiye Köyü'nden¹⁷⁷ Seyyid Ağa b. Ali, izn-i sultani ile camiye dönüştürülen mescidin hatibine, aylık 10 kuruş verilmesini şart koşarak 1000 kuruş vakfetmiştir. Vakfedilen miktarın %40 para hesabı üzere istirbah olunmasını şart kılmıştır¹⁷⁸. Bu oranın hatibe bağlanan 10 kuruşluk maaş üzerinden yapılan bir hesapla aylık %12'ya tekabül ettiği görülmektedir.

Vakfiyelerimizde tek Çerkez yerleşim yerlerinden olan Tandır Köyü'nden, Kocazâde Mustafa Bey ona on bir buçuk yani %15 kârla 1000 kuruş vakfetmiş, hasıl ola kârın 120 kuruşunun köy camisinin imam ve hatibine verilmesini şart kılmıştır¹⁷⁹. Vakfiyede kalan miktarla alakalı bilgi verilmemiştir.

Vakıf kurucusu altı kişi, çeşitli Tatar köylerinde ikamet etmektedirler. Bu köyler Hamidiye, Mamure¹⁸⁰ ve Mesudiye köyleridir. Mamure Köyü'nde ikâmet eden Mahmud Ağa b. Molla (?) 1500 kuruştan yıllık hâsıl olan 180 kuruş nemayı, mezkûr köydeki caminin hatibine verilmesi kaydıyla vakfetmiştir¹⁸¹. Çiftelere bağlı Tatar yerleşimlerinden biri olan Mesudiye Köyü'nden Abdülmenaf Efendi b. Seyyid Yahya 2000 kuruş vakfetmiştir¹⁸². Bu 2000 kuruşun ona on bir buçuk (%15) oranında işletilmesini ve elde edilen kârın 120 kuruşunun köyde yeni yapılan caminin hatibine, 120 kuruşunun da caminin bitişiğindeki medresede müderrislik vazifesi yapan zâta verilmesini şart kılmıştır. Kalan 60 kuruşun nereye harcanacağı hususunda bir açıklama mevcut değildir. Adı geçen medrese ile alakalı herhangi bir malumata ulaşılamamıştır. Binanın Yunan harbi esnasında yıkılmış olma ihtimali vardır.

¹⁷⁵ Kerpiç, a.g.e., s. 157.

¹⁷⁶ Hasan Kara, Hüseyin Şahbaz, "Geçmişten Günümüze Çifteler İlçesinde Göçler", y.y., Tarih Okulu Dergisi, S. XXVI, 2016, s. 367.

¹⁷⁷ Kerpiç, a.g.e., s. 158.

¹⁷⁸ VGMA, d.602/ s.163/ sr.274.

¹⁷⁹ VGMA, d.597/ s.76/ sr.36.

¹⁸⁰ Kırılı, a.g.e., s. 211.

¹⁸¹ VGMA, d.600/ s.58/ sr.191.

¹⁸² VGMA, d.599/ s.31/ sr.12.

Seyitgazi’de Tatar göçmenlerin ikâmet ettiği Hamidiye Köyü’nden Abdurrahman Ağa b. Lütfullah 1000 kuruş vakfetmiştir¹⁸³. Diğer vakıflardan farklı olarak bu vakfın şartları tevliyetin kime bırakılması gerektiği ile başlamıştır. Şartlar şu şekilde kaleme alınmıştır, “Şöyle şart eyledim ki vakf-ı mezkûrun tevliyeti ben lâbis-i libas hayatta oldukça bana ve ben vefat ettikten sonra evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrumun a’lem ve aslah ve ekber ve erşedine meşrût ola. Hudanegerde (Allah göstermesin) inkırazı’l küll vukuunda tevliyeti mezkûra taraf-ı hâkim-i şerden karye-i mezkûr ahalisinden intihab ve muhtarına meşrût ola.” Kaydedilen bu şartlar vakfın aile vakfı olduğunu göstermektedir. Nitekim kâr oranı, kimin vakfettiği veya ne için vakfedildiğine dair herhangi bir bilgi kayıt altına alınmamış olmakla beraber, kaydedilen tek şey mütevellî olacak zatın vâkıfın kendisinin olduğu ve tevliyetin de vefat ettikten sonra evlatlarına kalacağıdır.

Hezargrad’dan¹⁸⁴ gelen muhacirlerce kurulmuş olan Şevkatiye Köyü ile ilgili farklı bilgiler vardır. Bazı kaynaklarda Bulgaristan’ın Hezargrad Kazasından gelen muhacirlerce kurulduğu kaydedilirken¹⁸⁵ bazılarındaki Tatar göçmenlerin yerleşim yeri olarak geçmektedir¹⁸⁶. Büyük ihtimalle köy hem Bulgaristan’dan hem de Kırım’dan gelen muhacirlerce kurulmuştur. Bu köydeki iki vâkıftan biri olan Abdullah Efendi b. Osman muhâcir tüccar ve esnaflar kısmında ele alınacaktır. Şevkatiye Köyü’nden Hacı Mehmed oğlu Hacı Süleyman b. Hacı Mehmed, köyün yeni yapılan camisinde hatip olan zâta verilmesi için 1500 kuruş vakfetmiştir¹⁸⁷. Vakfiyede başka bir açıklama mevcut değildir.

¹⁸³ VGMA, d.597/ s.238/ sr.230.

¹⁸⁴ Bugün Razgrad adıyla anılan Hezargrad, Varna - Rusçuk demiryolu üzerinde yer alan eski bir Osmanlı şehridir Bölge 1388-89 tarihlerinde Veziriazam Çandarlı Ali Paşa tarafından ele geçirilmiş, fetih 1393 tarihinde tamamlanmıştır. Bu tarihten sonra bölgeye daha çok Alevî-Kızılbaş temayülünde Yörük ve Türkmenler yerleşmiştir. Veziriazam Makbul İbrahim Paşa ise bu temayülü kırmak ve Sünnî inancı kuvvetli kılmak adına içinde cami, medrese, mektep, hamam ve tekkeden oluşan bir külliye yaptırmıştır. Bazı köylerden gelen vergilerle de bu külliye için bir vakıf kurmuş ve Hezargrad bu merkez dâhilinde büyüyerek tam bir Türk-İslam şehri haline gelmiştir. Bu şekilde teşekkül eden Hezargrad Türk-Rus savaşlarında işgal edilene kadar bir Osmanlı şehri olmuştur. Bu savaşla başlayan tahribat 1828-1829’a kadar devam etmiştir. Zamanla Hezargrad’dan göç eden Müslüman nüfus Anadolu’ya gelerek diğer muhâcirler gibi farklı bölgelere iskân edilmişlerdir. (Ayrıntılı bilgi için bkz., Machiel Kiel, “Hezargrad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C.17, 2009, ss. 297-300.

¹⁸⁵ İpek, a.g.e., s.193.

¹⁸⁶ Kırılı, a.g.e., s. 218.

¹⁸⁷ VGMA, d.599/ s.272/ sr.227.

Yine Tatar köylerinden biri olan Fevziye Köyü'nden Hacı Veli b. Ali, %15 kârla 2000 kuruş vakfetmiştir¹⁸⁸. Bu orana göre yıllık 300 kuruş kâr elde edilmesi gerekir. Ancak şartlara baktığımızda sadece köyde yeni yapılan caminin hatibine 200 kuruş verilmesi kaydedilmiştir. Geriye kalan 100 kuruşla ilgili bilgi verilmemiştir.

Bu başlık altındaki son Tatar Köyü, %15 kârla 1500 kuruş vakfeden Abdülcemil b. Halil'in yaşadığı Yeşildon Köyü'dür¹⁸⁹. Bu vakıftan elde edilen kârın 180 kuruşunun köydeki caminin hatibine verilmesi şart kılınmıştır. 225 kuruş kâr etmesi gereken vakıftan kalan 45 kuruşun nereye harcanacağı konusunda yine bir açıklama mevcut değildir.

Görüldüğü gibi köylerde yaşayan muhacir vakıf kurucuları eğitim veya sosyal hizmetler yerine dinî amaçlarla vakıf kurmayı tercih etmişlerdir. Hepsinin köylerinde bulunan ya da yeni inşa edilen câmilerde hatip olan kimselere verilmesi için vakıf kurmaları muhacirlerin dinî hassasiyetlerini ön plâna çıkarmaktadır.

Muhacirler canlarını kurtararak Anadolu'ya sığınmış, can güvenliğinden sonra dinî müesseseleri ön plâna çıkararak diğer kurumsal ihtiyaçları ikinci sırada değerlendirmişlerdir. Bu durum dinin insan hayatı için ne denli önemli olduğunu gösteren somut bir örnek olarak düşünülebilir.

Tablo 4: Köylerde Yaşayan Muhâcirlerin Kurdukları Vakıflar

Sıra No	Vakıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Nahiye Mahalle Köy	Yıllık Gelir	Kâr Oranı
1	Çerakizeden Uzun İsmail Ağa	E	1000 kuruş	Mecidiye Köyü (Rumeli)	% 12	120 kuruş
2	Cebeci Ahmed oğlu Abdullah	E	2000 kuruş	Günyüzü, Zafer Hamidiye Köyü (Romanya-Kırım)	% 12	240 kuruş
3	Kocazâde Mustafa Bey b. Müteveffa Hakkı	E	1000 kuruş	Tandır Köyü (Çerkez)	% 15	150 kuruş
4	Abdurrahman Ağa b. Lütfullah	E	1000 kuruş	Seyitgazi Nahiyesi, Hamidiye Köyü (Tatar)	-	-
5	Hacı Mehmed oğlu Hacı Süleyman bin Hacı Mehmed	E	1500 kuruş	Şevkatiye Köyü (Tatar)	-	-

¹⁸⁸ VGMA, d.602/ s.292/ sr.495.

¹⁸⁹ VGMA, d.603/ s.244/ sr.401.

6	Zekeriya Ağa b. Hacı Ahmed Ağa	E	2 oda, bir miktar avluya müstemil 1 ev	Sulukaraağaç (Ümraniye) Köyü (Silistre)	-	-
7	Abdülcemil b. Halil	E	1500 kuruş	Yeşildon Köyü (Tatar)	% 15	225 kuruş
8	Hacı Ömer Ağa b. Abdullah	E	10 adet lira-i Osmani	Mihalıççık Kazası, Hamidiye Köyü (Rumeli)	-	-
9	Mehmed Ağa b. İbrahim	E	1300 kuruş	Bağcecik Köyü (Rumeli)	-	-
10	Mahmud Ağa b. Molla ...	E	1500 kuruş	Çifteler Çiftliği, Mamure Köyü (Tatar)	% 15	225 kuruş
11	Seyyid Ağa b. Ali	E	1000 kuruş	Sivrihisar, Günyüzü, Hamidiye Köyü (Tırnova)	% 12	120 kuruş
12	Şakir Hasan, Mehmed oğlu Kadir b. Mehmed, Mehmed oğlu Çavuş b. Mehmed	E	1500 kuruş	Gümele Köyü (Rumeli)	-	-
13	Sait oğlu Fettah	E	2000 kuruş	Abbaspaşa (Mandıra) Köyü (Bulgaristan)	-	-
14	Maksut oğlu Ali Bey b. Maksut	E	1000 kuruş	Burhanettin Köyü (Silistre)	% 12	120 kuruş
15	Ebu Talip Ağa b. Hacı Abdülkadir	E	100'lük 20 adet Lira-yı Osmani	Sivrihisar, Günyüzü, Yaverören Köyü (Bulgaristan)	% 12	240 kuruş
16	Müslim oğlu Şeyh İsmail b. Müslim	E	1000 kuruş	Sivrihisar, Yaverören (Bulgaristan)	% 12	120 kuruş
17	Hacı... zâde Hacı Ali Çavuş b. İbrahim	E	1000 kuruş	Sivrihisar, Selimiye Köyü (Bulgaristan-Cuma Kasabası)	% 12	120 kuruş
18	Azmi Ağa Abdürrahim İbrahim	E	1000 kuruş	Sivrihisar, Günyüzü, Burhanettin Köyü (Silistre)	% 12	120 kuruş
19	Mestan Ağa b. Osman	E	3 göz oda 1000 kuruş	Çifteler Çiftliği (Nasriye) Köyü (Bulgaristan)	% 15	150 kuruş
20	Hacı Veli b. Ali	E	2000 kuruş	Fevziye Köyü (Kırım)	% 15	150 kuruş
21	Abdülmenaf Efendi b. Seyyid Yahya	E	2000 kuruş	Çiftler Çiftliği, Mesudiye Köyü (Kırım)	% 15	300 kuruş
22	Mustafa oğlu İsmail b. Mustafa	E	1000 kuruş	Kızılınler Köyü (Rumeli)	% 12	120 kuruş
TOPLAM			28300 +10 Lira-yı Osmani			2790

b. Şehirdeki Muhâcirler

İncelenen vakfiyelerden 14 tanesinin şehirde yaşayan muhâcir vâkıflara ait olduğu görülmüştür. Bunların 8'i şehirde ikamet eden esnaf ve tüccar muhâcirler başlığı altında ele alınacaktır. Bu başlık altındaki vâkıfların 4'ü İhsaniye, 2'si ise Hamidiye mahallelerinde ikâmet etmektedirler.

Köylerle kıyaslandığında kent yerleşiminin etnik köken bakımından daha karmaşık olduğu görülmektedir. İncelenen vakfiyelerdeki köyler çoğunlukla aynı bölgeden göç edenler tarafından kurulurken, şehirdeki muhacir mahallelerinin daha kozmopolit bir yapı arz ettiği müşahede edilmiştir. Nitekim incelenen belgelerde şehirde yaşayan muhâcirlerin hepsi Rumeli ve Kırım'dan göç edenlerin birlikte kurdukları mahallelerde ikamet etmektedirler.

Hacı Halil Efendi b. Hacı Salih ve Recep Ağa b. Osman Hamidiye Mahallesi'nde vakıf kurmuş iki vâkıftır. İlk gelen göçmenlerin kurduğu Hacı Ali Bey Mahallesi'nin büyümesi neticesinde yeni bir mahalle daha kurulması için talepte bulunulmuş, padişahın ismine izafeten oluşan bu mahalleye Hamidiye ismi verilmiştir¹⁹⁰. Hacı Halil Efendi, yeni yapılan caminin hatibine verilmek üzere 1000 kuruş vakfetmiştir. Ancak kâr oranı hakkında herhangi bir şart koşmamıştır¹⁹¹. Aynı mahalleden Recep Ağa ise 2000 kuruşu %15 kârla vakfetmiştir. Bu da yıllık 300 kuruşa tekabül etmektedir. Senelik hâsıl olan 240 kuruşun kasabanın yeni mahallesinde mahalleli tarafından yapılan caminin hatibine verilmesi şart kılınmış olup, kalan 60 kuruşla alakalı herhangi bir kayda rastlanmamıştır¹⁹².

Şehirde iskân ettirilen muhacir vâkıfların 4'ü İhsaniye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Recep Ağazâde Kerim Ağa b. Recep, Kırım'dan gelen Tatar muhacirler tarafından kurulan Çardakbaşı Köyü'nde¹⁹³ bir cami inşa ettirmiş ve kârının bu caminin hatibine verilmesi kaydıyla 500 kuruş vakfetmiştir¹⁹⁴. Hasan Ağa b. Mustafa ise yeri ve ismi belirtilmemiş olan caminin imamına yıllık 240 kuruş, hatibine ise 120 kuruş verilmesi şartıyla, % 12 kârla 3000 kuruş vakfetmiştir¹⁹⁵. Hacı Veys Efendi b. Hacı Ali ise %12 kârla 2000 kuruşu Eskişehir'in Karaçobanpınar Köyü'nde kendisinin yaptırmış olduğu caminin hatibine verilmesi şartıyla vakfetmiştir. Hacı Veys Efendi de tıpkı Kerim Ağa gibi cami yaptırmak için

¹⁹⁰ Kırılı, a.g.e., s. 218.

¹⁹¹ VGMA, d.609/ s.76/ sr.98.

¹⁹² VGMA, d.602/ s.267/ sr.457.

¹⁹³ Ertuğrul Kardeş, "Diasporadaki Köylerimizden: Yeşildon Köyü", Ankara, *Emel Dergisi*, S. 212, Ocak-Şubat 1996, s. 40.

¹⁹⁴ VGMA, d.595/ s.141/ sr.132.

¹⁹⁵ VGMA, d.602/ s.41/ sr.65.

yaşadığı mahalle yerine bir köyü tercih etmiştir. Bu köyün vâkıfın yakınlarının ikâmet ettiği köy olma ihtimali vardır¹⁹⁶.

İhsaniye Mahallesi'nde sâkin olan Abdülkerim Ağa b. Recep'e ait vakfiyenin şartlarında 1000 kuruş "*Eytam Nizamnamesi*" mucibince vakfedilir ibaresi bulunmaktadır. Bu nizamname ile alakalı geniş bilgi ikinci bölümde para vakfi konusunda işlenecektir. Ancak yeri gelmişken şu kadarını söylemekte fayda vardır, Eytam Nizamnamesi'ne göre kâr oranı %10 veya %20 arasında değişmektedir¹⁹⁷. Abdülkerim Ağa'nın da vakfını %12 üzerinden istirbah ettirdiği vakfın şartlarında geçen "... *hâsıl olan gallesinden 120 kuruş hitâbet-i mezkûrayı ifa eden kimseye verile...*"¹⁹⁸ ifadesinden anlaşılmaktadır. Abdülkerim Ağa'nın iskân mahalli daha çok Tatar göçmenlerin ve Rumeli muhacirlerin birlikte yaşadıkları bir mahalle olmasından dolayı, kendisinin bu iki topluluktan birine mensup olduğu söylenebilir.

Şehirdeki muhâcir vakıflarının altısı para vakfidir. Bunlardan dört tanesinin kâr oranları verilmiştir. Kâr oranları verilenlerden elde ettiğimiz sonuçlara göre toplam kâr yıllık 780 kuruştur. Görüldüğü gibi burada da sadece dinî vakıflar kurulmuş olup elde edilen kâr camilerde görevli olan hatiplere verilmiştir.

¹⁹⁶ VGMA, d.595/ s.201/ sr.214.

¹⁹⁷ Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", İstanbul: *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.14 (2006), s.109.

¹⁹⁸ VGMA, d.597/ s.252/ sr.248.

Tablo 5: Şehirde Yaşayan Muhacirlere Ait Vakıflar

Sıra No	Vakıf	Cinsiyet	Nahiye Mahalle Köy	Mevkûfat	Yıllık Kâr Oranı	Yıllık Gelir
1	Recep Ağazâde Kerim Ağa b. Recep	E	İhsaniye Mahallesi (Rumeli-Tatar)	500 kuruş	-	-
2	Abdülkerim Ağa b. Recep	E	İhsaniye Mahallesi (Rumeli-Tatar)	1000 kuruş	%12	120 kuruş
3	... Hasan Ağa b. Mustafa	E	İhsaniye Mahallesi (Rumeli-Tatar)	3000 kuruş	%12	360 kuruş
4	Hacı Halil Efendi b. Hacı Salih	E	Hamidiye Mahallesi (Rumeli-Tatar)	1000 kuruş	-	-
5	Recep Ağa b. Osman	E	Hamidiye Mahallesi (Rumeli-Tatar)	2000 kuruş	%15	300 kuruş
6	Hacı Veys Efendi b. Hacı Ali	E	İhsaniye Mahallesi (Rumeli-Tatar)	2000 kuruş	-	-
TOPLAM				9500		780

3. Esnaf ve Tüccar

Eskişehir’de ticaret XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında, tarım ve hayvancılıktan sonra gelen önemli bir gelir kaynağıydı. Şehir, 1890’larda kurulmaya başlanan demiryolunun kavşak noktalarından biri olması hasebiyle önem kazanmıştır.

Beyaz altın denilen ve pek çok ülkede bulunan lületaşının, en yüksek kalitede ve bol çıkarıldığı yer Eskişehir’dir. Türk tüccarların tanıtımları neticesinde bu taşta rağbet artmış ve başta Avusturya Macaristan olmak üzere pek çok ülkeye ihracatı yapılmıştır. Ayrıca 1877 tarihinde iki sandık ham lületaşının Amerika’ya ihraç edildiği de kayıtlarda mevcuttur¹⁹⁹. Lületaşı ocaklarının açılması, işletilmesi ve ihracatı devletin denetiminde gerçekleştiriliyordu²⁰⁰. Bu değerli taştan özel imalathanelerde üretilen pipo, sigara ağızlığı, tespih gibi ürünlerin ticaretiyle şehrin sosyo-ekonomik hayatında bir canlanma meydana gelmişti. Ancak Avrupa’nın

¹⁹⁹ Emine Gümüşsoy, “1880-1914 Arası Eskişehir Lületaşı Madeni ile İlgili Bazı Tespitler”, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Kasım, S.14 (Özel Sayı), 2013, s. 169-171.

²⁰⁰ Gümüşsoy, a.g.e., s.174.

lületaşına gösterdiği ilginin azalması ile üretimde düşüş olmuş, lületaş işlertmeciliği zor günler geçirmeye başlamıştır²⁰¹.

Demiryolunun şehre gelmesiyle birlikte sanayide olduğu kadar tarıma bağılı ticarete de gelişme kaydedildi²⁰². Demiryolunun geçtiği bölgelerden biri olan Eskişehir’de tarım ürünlerinde artış oldu ve Alman tüccarlar tarafından satın alınan ürünler Avrupa’ya pazarlandı. Ancak halk, ürününün ucuza gitmesinden dolayı istediği kadar kâr elde edememişti²⁰³.

Devletin can damarı olan ekonomiyi, tüccar ve esnaf idame ettiriyordu. Bu sebeple kendileri yönetici kadrodan sonra en önemli sınıfı temsil ediyorlardı. Esnaf küçük yerleşim yerlerinde ürettiği malı satarken, tüccar geniş bir arenada büyük bir ticari hinterlanda sahipti. Şehirler, ülkeler ve bölgeler arası taşıdığı mallarla sosyo-ekonomik hayata canlılık kazandırıyor, bu sebeple de devlet tarafından bir takım sınırlamaların dışında bırakılarak, teşvik ediliyorlardı²⁰⁴.

Eskişehir’de vakfiyelerini incelediğimiz bazı şahısların dükkân, nalbant, fırın gibi işletmeleri vakfetmeleri bunların mahallî esnaf olabileceği kanaatini güçlendirmektedir. Bu sebeple vakfettiği mallar arasında dükkân ve bir takım işletmeler olanlar esnaf sınıfı içerisinde ele alınacaktır. Buna göre vakfiyelerin 17 tanesi esnaf ve tüccarlara aittir. Bu miktarın tüm vakıflara oranı %17,17’dir. Bu bölüm şehirde ikâmet eden muhâcir ve yerli halkın kurmuş olduğu vakıflar ile köyde yaşayan muhâcir ve yerli halkın kurmuş olduğu vakıflar olmak üzere dört ayrı başlık altında alınacaktır.

a. Köylerdeki Muhacir Esnaf ve Tüccar

İncelenmiş olunan vakfiyelerde 38 muhacir vakfı vardır. Bu vakıfların 9 tanesi esnaf ve tüccar olduğu varsayılan vâkıflara aittir. 9 vakfiyenin bir tanesi köyde, 8’i şehirde yaşayan muhacirlerle alakalıdır. Hülâsa, köyde yaşayan esnaf ve tüccar muhâcirlerin diğer muhâcirlere oranı yaklaşık %2.63, bütün vakıflara oranı ise

²⁰¹ Gümüşsoy, a.g.e., s.183.

²⁰² Ayrıca Hicaz demiryolu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000; Dr. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994.

²⁰³ Komisyon, a.g.e., s. 2874.

²⁰⁴ Yediyıldız, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, s. 201; Ergenç, “XIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.LII, S.501, 1988, s. 203.

%1,01'dir. %1.01'lik dilim içine giren vâkıfısa, Osman oğlu Abdullah Efendi b. Osman'dır.

Kırım muhâcirleri²⁰⁵ veya Rumeli muhâcirlerince kurulan²⁰⁶ Şevkatiye Köyü'nde ikamet eden Osman oğlu Abdullah Efendi, 1 bakkal dükkânı ve 1 hâne vakfetmiştir. Dükkânla alakalı sadece tevliyet kısmı kaydedilmiş, tevliyetin ölene kadar vâkıfta, öldükten sonra da erkek evlatlarında kalması istenmiştir. Vakfedilen hânenin ise kiraya verilmesi ve bu kiradan elde edilen kârın caminin hatibine maaş olarak verilmesi şart kılınmıştır²⁰⁷.

Tablo 6: Köylerdeki Muhacir Esnaf ve Tüccarın Kurmuş Olduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Nahiye/Mahalle/ Köy
1	Osman oğlu Abdullah Efendi b. Osman	E	1 bakkal dükkânı, 1 hane	Şevkatiye Köyü

b. Köylerdeki Yerli Esnaf ve Tüccar

İncelenen dönem içerisinde yerli halktan köyde ikamet eden 37 vakıf kurucusundan sadece 3 tanesi ticarethane vakfettiğinden dolayı tüccar ve esnaf kategorisinde ele alınmışlardır. Şu halde Eskişehir'in yerli halk tarafından kurulmuş köylerinde yaşayan esnaf vâkıflarının bütün yerli halkın kurduğu vakıflara oranı yaklaşık %7,14'tür. Buradan anlaşıldığı üzere köyde yaşayan halk ister yerli ister muhâcir olsun ticaretle uğraşmak yerine tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamayı tercih ediyordu. Hatta bazılarının dükkân yanında tahılhane, ahır ve bahçe gibi gayrimenkuller vakfetmelerinden dolayı hem tarım hem de ticaretle meşgul oldukları söylenebilir. Zikri geçen vâkıflar Hacı Derviş Mehmed Efendi b. Hüseyin, Hatipzâde İbrahim Ağa b. İbrahim b. Süleyman ve İsmail Ağa b. Bekir Çavuş'tur

²⁰⁵ Kırılı, a.g.e., s.211.

²⁰⁶ İpek, a.g.e., s.193.

²⁰⁷ VGMA, d.605/ s.31/ sr.45.

Derviş Mehmed Efendi'nin bir ahır içeren tahılhane yanında iplik (?) ve nalbant dükkânı vakfetmesinden yola çıkılarak kendisinin nalbur olduğu sonucuna varılabilir. Vakfın şartlarında dükkânların icara verilmesi ve hâsıl olan kârın zikrolunan tahılhanenin tamiri için harcanması kayıtlıdır²⁰⁸.

Küplü Köyü'nden Hatipzâde İbrahim Ağa bin İbrahim b. Süleyman da 3000 kuruş kıymetli dükkânının yanı sıra 3000 kuruş kıymetli 3 dönüm bahçe vakfetmiştir. Vakfettiği mülkün durumuna bakarak esnaflığın yanı sıra ziraatla da uğraştığı söylenebilir. Vakfın şartlarında dükkân ve bahçenin kiraya verilmesi ve hâsıl olan kârdan masraflar ve vergisi çıkarıldıktan sonra kalan miktarın mezkûr tahılhanenin tamiri için harcanması geçmektedir²⁰⁹.

Sığırcık Köyü'nden İsmail Ağa b. Bekir Çavuş da 2000 kuruş değerindeki dükkânını icar olunması ve elde edilen kârın aynı köyde bulunan caminin hatibine verilmesi şartıyla vakfetmiştir²¹⁰.

Özellikle muhacir vakfiyeleriyle kıyaslandığında köyde yaşayan esnaf ve tüccar yerli halktan bu üç vâkıftan ikisinin sosyal hizmetler bağlamında vakıf yaptığı dikkati çekmektedir. Bu da yerleşik halkın temel ihtiyaçlardan sayılan dinî hizmetlerinin karşılanmış olmasından dolayı farklı alanlardaki hizmetlere yöneldikleri düşüncesini doğrulamaktadır.

Tablo 7: Köylerdeki Yerli Esnaf ve Tüccarın Kurmuş Olduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Nahiye/ Mahalle/ Köy
1	İsmail Ağa b. Bekir Çavuş	E	1 dükkân	Sığırcık Karyesi
2	Hacı Derviş Mehmed Efendi	E	İplik (?) ve nalbant dükkânı, 1 ahır, 1 tahılhane	Hüdavendigâr Vilayeti, Çifteler Çiftliği, Kayacık (?) Karyesi
3	Hatipzâde İbrahim Ağa	E	3 dönüm bahçe, 1 dükkân	Küplü (?) Köyü

²⁰⁸ VGMA, d.598/ s.98/ sr.75.

²⁰⁹ VGMA, d.604/ s.252/ sr.348.

²¹⁰ VGMA, d.599/ s.270/ sr.224.

c. Şehirdeki Muhacir Esnaf ve Tüccar

İncelemiş olduğumuz vakfiyelerin 8 tanesi şehirde yaşayan muhâcir esnaf ve tüccarlara aittir. Bunların bütün muhâcir vakıflarına oranı %21,05'tir. Bütün vakıflara oranı ise %8'dir. Bu 8 vâkıftan 7'si muhacirler tarafından kurulmuş mahallelerde sakinler iken Sivrizâde İbrahim Efendi b. Hacı Ali Efendi Eskişehir'in en eski mahallelerinden biri olan Dede Mahallesi'nde ikamet etmiştir.

Sivrizâde İbrahim Efendi'yle alâkalı olarak Halime Doğru'nun *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı* adlı kitabında verilen malumata göre kendisi 19. yüzyılın popüler madenlerinden Lületaşı ihrâcatı yapan Kafkas göçmeni Kadı Ali Bey'in oğludur. Kadı Ali Bey Eskişehir'e göç ettiğinde muhâcir yerleşkelerinden birine değil, bölgenin eski bir mahallesi olan Dede Mahallesi'ne yerleşmeyi tercih etmişti. Hacı Süleyman Camii'nin yakınından aldığı 5 dönümlük arazi üzerine kendi lakaplarını taşıyan Sivrizâde Konağı'nı yaptırmıştır. Bugün Restore edilen konak, Türk Ocağı tarafından kullanılmaktadır²¹¹ Ali Bey konağın yakınına kerpiç duvarlı ve ahşap tavanlı konakla aynı isimde bir de cami inşa ettirmiştir. Zamanla harap olan cami, elimizdeki vakfiyenin sahibi İbrahim Efendi tarafından toparlanmıştır. İbrahim Efendi cami için 2000 kuruş vererek bir vakıf kurmuş, %15 kârla işletilen vakıftan elde edilen gelirin burada hatiplik yapan zâta verilmesini şart kılmıştır. Cami ve konak günümüzde küçük bir sokağın karşılıklı iki köşesinde olup caminin restorasyonu halen devam etmektedir²¹². Baba mesleği olan Lületaşı ticaretini devam ettiren İbrahim Efendi iyi kazanç elde etmiş ve zamanın sayılı şahıslarından biri olmuştur²¹³. Bu bilgiler ışığında Sivrizâde İbrahim Efendi'nin de babası gibi Lületaşı ihrâcatı yapan bir tüccar olduğunu söyleyebiliriz. Sivrizâde İbrahim Efendi'ye ait 1911 tarihli vakfiyede 20 adet Lira-yı Osmanî'nin değeri tam olarak 2160 kuruş olarak verilmiştir. Bu veriden yola çıkarak o tarihte bir Lira-yı Osmanînin 108 kuruş değerinde olduğu söylenebilir²¹⁴.

Hamidiye Mahallesi'nde ikamet eden Ömer Ağa b. Hacı Ahmed Ağa b. Abdullah'ın 1896 tarihli vakfiyesinde Köstence Sancağı, Mankalya Kazası, (?) Köyü'nden geldiği kaydedilmiştir. Ancak bugün Karadeniz kıyısında Romanya'ya

²¹¹ Bkz. resim 4.

²¹² Bkz. resim 5.

²¹³ Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, s. 49.

²¹⁴ VGMA, d.603/ s.222/ sr.365.

bağlı bir liman şehri olan Köstence, 1844 yılında yapılan nüfus sayımına göre sancak olarak değil, Dobruca Sancağı'nın kazası olarak geçmektedir. Nüfusu da %60'ı Müslim, %40'ı gayrimüslim olmak üzere toplam 7690 kişidir. Mankalya ise bugün Karadeniz sahilinde Romanya sınırları içinde bulunan bir kenttir. 1831 ve 1854 tarihlerinde yapılan nüfus sayımlarına göre Silistre Eyaleti sınırları²¹⁵ içinde kalan kazanın nüfusu, %99'u Müslim olmak üzere 2195 olarak kaydedilmiştir.

Mankalya'dan göç eden Muhâcir Ömer Ağa tarafından vakfedilen han ve buna havi müştemilâtın mevkii ayrıntılı olarak verilmektedir. Sakarya Caddesi ve demiryolunun kesiştiği köşede yer alan hanın diğer iki tarafında sokak ve isimlerinden gayrimüslim oldukları anlaşılan şahısların tarlaları yer almaktadır. Ömer Ağa, vakfin şartlarında öncelikle hanın altı odasını kızları Mustafa zevcesi Fatıma ve biki-i bâliğa Zehra'ya bıraktığını, bahsi geçen emlakın vakfa dâhil olmadığını belirtmiştir. Vakfa konu olan 1 bıçakçı dükkânı, 1 bakkal, 1 kahvehâne, 1 fırın, 11 oda, 1 büyük ahır, bir miktar avluya müştemil akara bakılarak, Ömer Ağa'nın oldukça varlıklı olduğu söylenebilir. Vakıftan elde edilen gelirin senelik 600 kuruşunu, kendi yaptırdığı caminin imam ve hatibine, 300 kuruşunu müezzine ve kârdan arta kalan kısmın da vakıfta mutasarrıf olan kişiye verilmesini şart koşturmuştur²¹⁶.

Ömer Ağa'nın mevkûfatı aşağıda adı geçen muhâcirlerden Varnalı Salim Ağa'nın mevkûfatına kıyasla daha fazla görünmektedir. Ancak Salim Ağa'nın vakfiyesinde 2780 kuruşluk bir harcamadan bahsedilirken, Ömer Ağa vakfiyesinde sadece 900 kuruşun imam, müezzin ve hatibe paylaşılması, kalan kısmınınsa mütevelliyeye verilmesi ve mütevellilerin de evlatlarından olması hasebiyle vakfin dinî boyutu yanında ailevî boyutunun da olup olmadığı hususunda bir soru işareti oluşturmaktadır. Elbette Salim Ağa ve Ömer Ağa'nın vakfettikleri dükkânların mevkii ve değeri bilinmeden kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Muhâcirundan Hacı Ahmed Ağazâde Salim Ağa b. Hacı Ahmed'in, vakfiyesinin kenarına iliştirilen Varnalı Salim Ağa b. Ahmed ifadesinden, Varna'dan göç ettiği anlaşılmaktadır. Balkanlarda Berlin Konferansı'yla elimizden en son çıkan şehirlerden biri olan Varna, bugün Bulgaristan egemenliği altında olan bir liman

²¹⁵ Doğru, 1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu, 207-217.

²¹⁶ VGMA, d.592/ s.26/ sr.22.

şehridir. Osmanlı Devleti yönetimi altındayken Rumeli Eyaleti, Silistre Sancağı'na bağlı bir kazaydı. Önemli bir ticaret merkezi olan Varna'da 29 Mart 1868'de Rumeli Kumpanyası adında büyük bir şirket kurulmuştu²¹⁷.

93 harbi zamanında Balkanlarda Ruslardan kaçan Müslim ve gayrimüslim Osmanlı teb'ası Şumnu ve Varna'ya göç etmişti. Savaş bittiğinde dahi 300.000 muhâcir bu bölgedeki Türk askerine sığınmıştı. Varna kalabalık göçmen nüfusunu kaldıramamış, uygunsuz koşullar yüzünden salgın hastalıklar baş göstermiş ve pek çok muhâcir hayatını kaybetmişti²¹⁸. Deniz yoluyla İstanbul'a gelen göçmenlerin çoğunluğu Varna, Ahyolu ve Köstence gibi Karadeniz limanlarından yola çıkıyorlardı. Özetle Varna, Osmanlı döneminde önemli bir liman, buna bağlı olarak büyük bir ticaret merkezi ve savaş zamanı göçmenlerin barınıp sevk edildiği toplanma noktasıydı.

Varna muhacirlerinden olan Hacı Ahmed Ağazâde Salim Ağa b. Hacı Ahmed, yeri ve ismi belirtilmemiş olan bir caminin çalışanlarıyla masrafları için 4 dükkân, 1 kahvehane, 2 ev (vakfiyede 1 menzil ve 1 hane olarak geçiyor) ile bir dükkândaki 26 hissesini vakfetmiştir. Vakfiyesinde, caminin imamına 75'er kuruştan 900 kuruş, hatibine aylık 40 kuruştan senelik 480 kuruş, müezzin ve kayyumuna aylık 50 kuruştan senelik 600 kuruş, mütevellisine senelik 300 kuruş, caminin masârif-i iş'âliyesine (kandillerin yakılması)²¹⁹ yıllık 200 kuruş, caminin tamiratına senelik 300 kuruş harcanması şart koşulmuştur. İhtiyaç görüldüğü durumdaysa müteveli ile istirbah olunup, caminin vakfına ilâve edilip emlak satın alınması istenmiştir. Bütün bu harcamalar neticesinde vakfın gelirinin 2780 kuruş gibi yüksek bir meblağ olduğu anlaşılmaktadır²²⁰. Yukarıda adı geçen muhacirlerden Ömer Ağa vakfının tarif edildiği yerde Ömer Ağa Camii bulunmakta olup caminin kuzey tarafında, girişte bâninin Varnalı Salim Ağa olduğu yazılı olan bir kitabe²²¹ bulunmaktadır. Ancak caminin adının neden Ömer Ağa olduğu bu iki vâkîf arasında herhangi bir yakınlık bulunup bulunmadığı meçhuldür. Cami zamanla tahrip olmuş, hayırsever mahalleliler tarafından yeniden inşa edilmiş ve 1968'de ibadete açılmıştır.

²¹⁷ der. İsmail Kahraman, *Bulgaristan'da Bir Osmanlı Medeniyeti*, Gebze/ Kocaeli: Anadolu Basın ve Yayıncılık, s.133-134.

²¹⁸ İpek, a.g.e., s. 48.

²¹⁹ Şemseddin Sami, "İş'âl", *Kamus-ı Türki (Latin Harfleriyle)*, İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2012, s. 99.

²²⁰ VGMA, d.600/ s.191/ sr.235.

²²¹ Bkz. resim 9.

Varnalı Salim Ağa'nın vakfındaki önemli hususlardan biri de, bir dükkândaki 26 hissesini vakfetmiş olmasıdır. İfraz edilmemiş, şayi' hisseli ortak malların vakfedilmesi hususu İslam hukukçuları arasında ihtilâflı bir mevzu olmuştur. İslam hukukçuları bu mevzuyu aynıyla intifa' olunan mescit ve kabristan gibi vakıflar ve diğer vakıflar diye iki ana başlık altında incelemişlerdir. Aynıyla intifa' olunan (mescit, kabristan, hastane, kütüphane, vs..) vakıflarda İslam hukukçuları ittifakla vakfedilen malın ifraz olunmasını şart koşmuşlardır. Diğer vakıflardaysa Hanefî mezhebine göre İmam Muhammed ve İmam Yusuf ihtilâf etmişlerdir²²². Bu vakfiyede de “*Diğer Vakıflar*” başlığı dâhilinde olan bir durum söz konusudur. Hanefî mezhebine göre taksimi mümkün olmayan şayi' hisseli malların vakfedilmesi hususunda bir problem yoktur. Ancak taksimi mümkün olanlarda bir takım ihtilaflar görülmüş, Osmanlı tatbikatındaysa konu hâkimin takdirine bırakılmıştır.

Rumeli ve Tatar göçmenler tarafından kurulmuş olan Mamure Mahallesi'nde iki muhâcir vakfı mevcuttur. Bunlardan biri Habibullah Efendi b. Hacı Seferşah, diğeri ise Hacı Seyyid Emin Efendi b. Hacı (?)'dır.

Habibullah Efendi 1 fırın, 1 dükkan ve 1 kahvehaneyi ihtiva eden evini vakfetmiştir. Elde edilecek gelirin vergisi düşürüldükten sonra kalan kısmın 12 sehm²²³ olarak aynı mahalledeki camiye verilmesini şart koşmuştur. Şartların devamında 3 sehmin hatibe, 5 sehmin imama, 1 sehmin müezzine ve 2 sehmin mütevelliyeye verilmesi belirtilmiştir. Kalan 1 sehmiyle alâkalı herhangi bir ifade mevcut değildir²²⁴. Hacı Seyyid Emin Efendi b. Hacı (?) ise kendi yaptırdığı caminin hatibine verilmek üzere 3000 kuruş kıymetli bir ekmek fırını vakfetmiştir. Hatibe verilecek maaş hususundaysa belirli bir miktar verilmemiştir²²⁵.

Yine Rumeli ve Tatar muhâcirleri tarafından kurulan Hoşnudiye Mahallesi'nde sakin olan Keleşoğlu Hüseyin mahdumu Mutalıplı Hacı İsmail Ağa b. Hüseyin, Odunpazarı mevkiinde 105 arşın arsa ile beraber bir diğer 105 arşınlık arsa üzerinde inşa edilmiş fevkani iki bab dükkân vakfetmiştir. Hacı İsmail Ağa hayattayken, icara verilen arsa ve dükkândan gelen gelirin öncelikle dükkânların tamiri ile vergisi için

²²² Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s. 134.

²²³ “Sehm: Hisse, varislerin her birinin terekeden müstahak olduğu yarım, üçte bir, dörtte bir gibi muayyen miktar mal yerinde kullanılır bir tabirdir. Cem'i sihamdır.” Pakalın, a.g.e., C. III, s.145.

²²⁴ VGMA, d.597/ s.73/ sr.32.

²²⁵ VGMA, d.602/ s.267/ sr.458.

harcanmasını, kalan kısmının beşte birinin Baltacı Mahmut Ağa Camii şerifinin imam, müezzin ve kayyumuna verilmesini, beşte dördününse hayatta oldukça kendisine ait olmasını şart koşturmuştur. Vefatından sonra, hasılatın yarısının mezkur caminin imamına, geri kalan kısmın da üçe bölünerek sırasıyla, caminin aydınlatılmasına, müezzin ve kayyumu ile arada hizmet edenlere verilmesini şart kılmıştır²²⁶.

Baltacı Mahmud Ağa Camii, zamanı belli olmamakla birlikte Baltacı Mahmud Ağa tarafından vakfedilmiştir. Ahşap yapı geçirdiği yangından sonra yıkılmış ve 1925-1929 yılları arasında Çarşı Camii adıyla betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir²²⁷. Etrafı hamam ve dükkânlarla çevrili cami Eskişehir'in simgelerindedir,

Akçağlan Mahallesinde vakıfta bulunan iki vâkıftan biri olan Hacı Mehmed Ağa b. Ali yerini ve ismini belirtmemiş olduğu caminin hatibine verilmek üzere 300 kuruş kâr getiren bir dükkânını vakfetmiştir²²⁸. Diğer vâkıf Veli Beyzâde Veli Bey b. Hüseyin ise Aşağı Söğütünü Köyü'nde caminin bitişiğinde bulunan dükkânını, mezkûr caminin hatibine 400 kuruş verilmesini şart koşarak vakfetmiştir²²⁹.

Tablo 8: Şehirdeki Muhacir Esnaf ve Tüccarın Kurduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Nahiye/Mahalle/ Köy		Yıllık Gelir
1	Ömer Ağa b. Hacı Ahmed Ağa	E	1 kahvehâne, 1 bakkal dükkânı, 1 bıçakçı, 1 fırın, 11 oda, ahır, avlu, akar	Hamidiye Mahallesi (Rumeli- Tatar)	-	900 kuruş
2	Habibullah Efendi b. Hacı Seferşah	E	1 fırın, 1 dükkân 1 kahvehâne, 1 ev	Mamure Mahallesi (Rumeli- Tatar)	-	-

²²⁶ VGMA, d.608/ s.324/ sr.356

²²⁷ Betül Ekimci, "Eskişehir Çarşı Camii", Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yeni Açılımları, X. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri Kitabı, ed. Neslihan Kulözü, Fatma Zehra Çakıcı, vd., Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014, s.10.

²²⁸ VGMA, d.602/ s.87/ sr.147.

²²⁹ VGMA, d.602/ s.37/ sr.58.

3	Hacı İsmail Ağa b. Hüseyin	E	Arsa, 2 dükkân	Hoşnudiye Mahallesi (Tatar- Rumeli)	-	-
4	... Hacı Mehmed Ağa b. Ali	E	1 dükkân	Akçağlan Mahallesi (Rumeli)	-	300 Kuruş
5	Veli Bey b. Hüseyin Bey	E	1 dükkân	Akçağlan Mahallesi (Rumeli)	-	400 kuruş
6	Hacı Seyyid Emin Efendi b. Hacı...	E	1 ekmekçi fırını	Mamure Mahallesi (Rumeli- Tatar)	-	-
7	Sivrizâde İbrahim Efendi	E	20 Lira-yı Osmani	Dede Mahallesi	% 15	324
8	Varnalı Salim Ağa	E	4 dükkân, 1 kahvehâne, 1 hane,1 menzil, 1 dükkândaki 26 hisse	Hamidiye Mahallesi	-	2580 kuruş
TOPLAM						4504

d. Şehirdeki Yerli Esnaf ve Tüccar

İncelenen belgeler içerisinde şehirde yaşayan yerli halktan ticaretle meşgul olanların sayısı 5 olarak tespit edilmiştir. Bunlardan birisi inşa ettirdiği camii şerif için 2 keçeci dükkânı, 2 debbağhane, 1 dükkân ve 6 adet emlâkını vakfeden Seyyid Hacı Süleyman b. Seyyid Ali'dir²³⁰. Dükkânlar ve emlâkın kiraya verilmesi ile elde edilen kâr için caminin mürtezikas²³¹, muhtarının alınıp yakılması ve çeşitli masrafları için harcanması, mütevelliyeye de günlük 1 akçe verilmesi şart konulmuştur.

Bu şahsın yaptırdığı şerif Tiryakizâde Süleyman Ağa, nam-ı diğer Odunpazarı Camii 1800 yılında Paşa Mahallesi'nde, 325 metre karelik alan üzerine, kâgir yapı

²³⁰ VGMA, d.608/ s.1-60/ sr.66.

²³¹ Mürtezika, "vakıf gelirlerinden vakıfnâme gereğince yararlanan, maaş alan kimseler" İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, I-III, İstanbul: Kubbealtı Lugatı, C. II, 2015, s. 2226.

tarzında bina olunmuştur. Eskişehir 2013 yılı Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı tarafından 2013-2014 yıllarında restore edilmiş olup, halen ibadete açıktır²³².

Hacı Seyyid Süleyman vakfın tevliyetini Seyyid Ömer b. Seyyid Hacı Süleyman'a vermiş, o da müteveli olarak oğlu Beyzâde Ali Bey b. Ömer'i seçmiştir. Beyzâde Ali Bey b. Ömer de bu vakıf için yeni bir vakfiye tertip etmiş ve "*ebâ an ced*" ifadesiyle de vakfın dedelerinden kendisine kaldığını kaydettirmiştir. Beyzâde Ali Bey, Odunpazarı Camii altında bulunan dükkânların kiralari ile çarşıda bulunan bir dükkânın kirasının alınmasını ve vakfa 20 bin kuruş borcu olan kişilerden de bu borçların toplanmasını istemiştir. Böylece ele geçen paranın 1250 kuruşu hatibe, 600 kuruşu müezzine, 500 kuruşu temizlikçilerine, 200 kuruşu her ay bir hatim okuyacak kişiye, senelik 360 kuruşu Ramazan hafızlarına ve 200 kuruşu da ..?.. verilmek şartıyla toplam 4010 kuruşa ulaşmıştır. Fazla kalan paranın ise anaparaya eklenerek muhafaza edilmesine, gerekirse caminin tamir ve onarımına harcanmasına dair şart koşulmuştur. Müteveli Osman Efendi'ye de 500 kuruş verilmesi şartlara eklenmiştir²³³.

Ahmed Beşirzâde Hacı Mustafa Bey b. Hacı Hasan Ağa b. Hacı Mustafa Ağa'da Orta Mahalle'de sakin olmaktadır. Hacı Mustafa Bey şehrin aşağı çarşısı ve Köprübaşı denilen mahalde bulunan 110 zirâ iki bab dükkânını vakfetmiştir. Vakıftan elde edilen kârın, babası Hacı Hasan Ağa tarafından Hacı Hasan Ağa Camii'nin bitişiğine yaptırılan medrese ve hücrelerde 25 yıldır müderrislik vazifesinde bulunan Hüseyin Efendi b. Ömer'e, şayet o vefat ederse yerine geçecek olan müderrise verilmesini şart kılmıştır.

Hacı Hasan Ağa Camiinin yapılış tarihi Selçuklular zamanında 1200'lü yıllara dayanmaktadır. 2011 yılında yapılan restorasyon esnasında sıva raspaı sonucu çıkan izler binanın ilk zamanlarda küçük bir mescit olarak inşa edildiğini göstermektedir.²³⁴. XIX. yüzyılda camiye çevrilen bu küçük yapının banisi Hacı Hasan Ağa olarak geçmektedir. Ancak vakfiyede adı geçen medrese için Hacı Hasan Ağa tarafından yaptırıldığı kaydedilirken, caminin banisi olarak niçin aynı şahsın

²³² Bkz. resim 7.

²³³ VGMA, d.608-1/ s.60/ sr.67.

²³⁴ Odunpazarı Belediyesi, Hacı Hasan Ağa Cami, <http://www.odunpazarı.bel.tr>.

isminin geçmediği bir soru işareti olarak kalıyor. Halen ibadete açık olan caminin yanında bulunan medreseler ise günümüze kadar ulaşamamıştır²³⁵.

Kantarcızâde Hacı İsa Efendi b. Osman da yerli halktan, tüccar ve esnaflar sınıfında olup, Orta Mahalle’de ikamet etmiştir. Vasiyetle bıraktığı vakfın başına eniştisi Helvacızâde Mahmud Ağa b. Hüseyin’i geçirmiştir. Hacı İsa Efendi Eskişehir’in aşağı çarşısında 3 dükkân vakfetmiştir²³⁶ ve bu dükkânlardan kuyumcular arasında olanlar için ayrı şartlar konulmuştur. 2 dükkândan elde edilen gelirin, %40 kuruşunun dükkânların tamiri ve vergileri için harcanmasını, yıllık 500 kuruşunun vasi ve mütevellî olan eniştisi Mahmud Ağa’ya verilmesini şart kılmıştır. %60 kuruşun ise Kara Mustafa Paşa ve Çarşı Camii şerifleri imam, müezzin ve kayyumlarına bölüştürülmesi ve bu paylaşımında mezkûr 60 kuruştan 18 kuruşun imamlara, altışar kuruşun da müezzin ve kayyuma verilmesi istenmiştir.

Diğer dükkânın %30’u vergi için ayrılırken kalan %70’lik kısmın Eskişehir’in Orta Mahallesi imam ve müezzinlerine ayrılmıştır. Burada Orta mahalle imam ve müezzinlerinden kastedilen özellikle bir cami mi yoksa o mahalle kapsamına dâhil olan bütün cami görevlileri mi tam olarak anlaşılmamaktadır. Ayrıca günümüzde Eskişehir’de Kara Mustafa Paşa Camii diye bilinen bir cami mevcut değildir. Ancak geçmiş tarihlerde var olan bu caminin şu an Eskişehir’in en eski camisi olan ve Çoban Mustafa Paşa tarafından yapılan Kurşunlu Camii olma ihtimali vardır.

Ilıcalı Ahmed Efendizâde Bakkal Osman Efendi b. Ahmed, Dede Mahallesi ile Orta Mahalle civarında bulunan Şarkiye Mahallesi’nde ikamet etmektedir. Bu başlık altındaki diğer tüccar ve esnaftan farklı olarak dükkân yerine para vakfetmiştir. Osman Efendi’nin tüccar ve esnaflar arasında değerlendirilme nedeni isminin başında yer alan “*bakkal*” sıfatıdır. Diğer vâkıflar vakfettikleri mevkûfatın ticarethane olması sebebiyle bu kategoride değerlendirilirken Osman Efendi isminin başına aldığı “*bakkal*” sıfatından dolayı bu başlık altında değerlendirilmiştir. Bakkal Osman Efendi elde edilen kârın Lütfiye (Kalabak) Köyü’nde bulunan caminin hatibine verilesi şartıyla 1000 kuruş vakfetmiştir²³⁷. Bu bölümde ismi geçen vâkıflar Hacı Hasan Ağa hariç, dinî maksatlarla vakıf kurmuşlardır. Hasan Ağa’nın ise eğitim hizmetleri için vakıf kurduğu görülmüştür.

²³⁵ Bkz. resim 8.

²³⁶ VGMA, d.592/ s.273/ sr.195.

²³⁷ VGMA, d.605/ s.94/ sr.133.

Tablo 9:Şehirdeki Yerli Esnaf ve Tüccarın Kurmuş Olduğu Vakıflar

Sıra No	Vakıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Nahiye/Mahalle/Köy	Kâr Oranı	Elde Edilen Kâr
1	Seyyid Hacı Süleyman b. Seyyid Ali	E	2 debbağhane, 2 keçeci dükkânı, 8 dükkân	Orta Mahalle	-	-
2	Ahmed Beşirzâde Hacı Mustafa Bey	E	2 dükkân	Orta Mahalle	-	-
3	İlçalı Ahmed Efendizâde Bakkal Osman Efendi	E	1000 kuruş	Şarkiye Mahallesi	-	-
4	Kantarcızâde Hacı İsa Efendi	E	3 dükkân	Orta Mahallesi	-	-
5	... Beyzâde Ali Bey ibn Ömer	E	Seyyid Hacı Süleyman b. Seyyid Ali vakfını toparlıyor.	Paşa Mahallesi	-	4510 Kuruş
TOPLAM						4510

4. Aşiret ve Yörükler

Yörükler Anadolu'nun her yerine dağılmış ve göçebe olarak hayatlarını sürdüren topluluklardır. Kelimenin etimolojik kökeninin tam olarak nereden geldiği bilinmemekle birlikte, bu hususla alâkalı çeşitli teoriler mevcuttur. Bunlardan en çok itibar edileni “Yörük” kelimesinin “yürüme” filinden türemiş olduğudur²³⁸.

11. yüzyılda İslamlaşan Oğuzlara Türkmen denmeye başlanmıştır. Anadolu'ya göç eden ve Kızılırmak'ın doğu ve güneyine yerleşen bu göçebe Türklere Türkmen, Kızılırmak'ın batısında bulunanlara ise Yörük deniyordu. Bu ayrım 16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında bulunmasına karşın Osmanlı'nın Anadolu'ya hâkimiyetinden evvel de Türkmen-Yörük ayrımının buldukları coğrafi konuma göre yapıldığı varsayılmaktadır. Ancak Osmanlı, Anadolu'da çatışma içinde olduğu Dulkadirli, Karakoyunlu ve Akkoyunlu gibi beylikleri “Türkmen”, kendi konargöçer teb'asını da bu Türkmen beyliklerinden ayırmak için ‘Yörük’ olarak isimlendiriyordu. Bu

²³⁸ Pakalın, “Yörük”, a.g.e., C. III, s.640.

dönemde Türkmen kimliği siyasi bir mahiyet taşımakla beraber, Osmanlı'nın Anadolu'da tam hâkimiyetinden sonra artık iki topluluğun isimleri birbirlerinin yerine kullanılır olmuştur²³⁹.

Bugün Türkiye'de mevcut olan Yörük nüfusu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak yerleşik hayata geçen Yörüklerin giderek arttığı düşünülmektedir. Göçebelerin Anadolu'da en yoğun buldukları yerler, Güneydoğu Anadolu'da Urfa ve Mardin arasındaki bölge, Akdeniz'de Adana ve Antalya arası ile Batı Anadolu'da Aydın civarıdır²⁴⁰.

Yörükler farklı boylardan gelir ve genellikle birbirleriyle karışmazlardı. Ele aldığımız dönem içerisinde incelediğimiz vakfiyelerden 9 tanesinin Yörük taifesinden olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan üç vâkıfın isminin başına Yörük sıfatı konulmuş, ikisi içinse Yörüklerin bir kolu olan Karakeçili Aşireti reisi veya rüesasından denilerek daha geniş çaplı bir açıklama yapılmıştır. Kalan vâkıfların ise yaşadıkları köylerin Karakeçili Aşireti yerleşim yerleri olduğu tespit edilmiş ve bundan dolayı Yörük ve aşiretler başlığı altında değerlendirilmişlerdir. Yani toplamda yedi vâkıf Karakeçili aşiretine mensuptur denilebilir. Bu da incelenen 99 adet vakfiyenin yaklaşık %9,09'una tekabül etmektedir.

Kayı Boyuna mensup²⁴¹ Türkmen Yörük taifesinden olan Karakeçililer için Karakeçi, Karakeçilü, Türkman-ı Karakeçi ve Karakiçü gibi farklı isimler kullanılmıştır²⁴². Ankara Şer'iyye Sicilleri'nde "*Yörük-ı Karakeçili*" tabiri ile kayıtlara geçmiş olmaları, Karakeçililerin Yörük taifesinden biri olduğunu göstermektedir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 982 sayılı Tapu Tahrir Defteri'nde de en eski ve en köklü boylardan birine sahip olduklarını gösteren "*Ulu Yörük*" tabiriyle anılmaları, mazilerinin ne derece eskilere dayandığının ve Osmanlı Devleti için ne denli önemli olduklarının bir kanıtıdır²⁴³.

²³⁹ Orhan Sakin, 16. yy. Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler: Boylar-Kabileler-Cemaatler, İstanbul: Ekim, 2010, s. 22-23.

²⁴⁰ Masatake Matsubara, *Türk Göçebelerinden Çoşlu Yörüklerin Etnografyası Göçebeliğin Dünyası*, 1. b., Çev. Kiyotaka Sugihara, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012, s. 3.

²⁴¹ Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar 1453-1650*, I-VI, İstanbul: Togan Yayıncılık, C. III, 2011, 1221-1229.

²⁴² Cevdet Türkay, Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 408.

²⁴³ İsmail Özçelik, "Karakeçililer", Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999, Şanlıurfa), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999, s.53.

Karakeçili Aşireti 1200'lü yıllarda Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in babası Ertuğrul Gazi ile beraber Anadolu'ya gelmiş ve burada ikamet etmiştir. Bunların bir kısmı Konya, Bursa, Bilecik, Eskişehir ve Gaziantep'e yerleşmişlerdir²⁴⁴. Sadece bu bölgelerle sınırlı kalmayan aşiret, Anadolu'nun pek çok yerine yayılmış olup buldukları yerler şöyle sıralanabilir: Adana, Diyarbakır, Siverek, Taşköprü, Siirt, Birecik, Ankara, Kütahya, Urfa, Saruhan, Aydın, Kırşehir, Balıkesir, Mardin, Eşme, Kula. Ayrıca, Rakka, Trablus ve Şam gibi eski Osmanlı teb'ası olan bölgeleri de mesken tutmuşlardır²⁴⁵. XI. yüzyıldan beri varlıkları bilinen bu aşiret Anadolu'nun Türkleşmesine büyük katkı sağlamıştır²⁴⁶.

Sultan II. Abdülhamid Han, Osmanlı Devleti'ne sadakatleriyle bilinen Karakeçilileri, saray muhafızlığına almış ve kendilerinden "*Ertuğrul Alayı'nı*" kurmuştur. Ayrıca Alman İmparatoru'na bu aşiret mensuplarını tanıtırken, akrabalarım diye söz etmiştir. Yine II. Abdülhamid'in kendi adıyla kurduğu "*Hamidiye Alayı'nda*" yer alarak, Çanakkale cephesi ile Doğu Cephesi'nde, Ruslar, İranlılar ve Ermenilerle yapılan savaşlarda önemli hizmetler vermişler, bununla da yetinmeyip Millî Mücadele yıllarında İngiliz ve Fransızlarla savaşarak devletlerine sadakatlerini bir kez daha kanıtlamışlardır²⁴⁷. Ahmed Vefik Paşa'nın müfettişlik yaptığı 1850'li yıllarda Yörüklerin ikâmet tabi tutulmasıyla yerleşik hayata geçmişlerdir²⁴⁸.

Eskişehir'de Karakeçili Aşireti'ne ait köyleri şöyle sıralayabiliriz: Karacaşehir, Eşenkara, Yörük Kartal, Turgutlar, Yusufklar, Mollaoğlu, Kıravdan, Bozdağ, Margı (Kozlubel), Guzfındık, Dutluva, Yörük Yayla, Arıkaya, Kuyucak, Beyyayla, Gemiş, Eceköy ve Kavacık.

İncelenen 99 vakfiyeden 8'i Eskişehir'in Karakeçili Aşireti'ne mensup köylerde ikamet eden vâkıflar tarafından kurulmuştur. Bu aşiretlerin kapalı bir yapı arz etmeleri hatta evliliklerini dahi kendi içlerinden kimselerle yapmalarından dolayı adı geçen vâkıfların Karakeçili Aşireti mensubu oldukları düşünülmüştür. Vakfiyede adı geçen köyler sırasıyla, Sofça, Kuyucak, Bedil, Sultaniye, Beşsaray, Üçsaray,

²⁴⁴ Özçelik, a.g.e., s.53.

²⁴⁵ Türkay, a.g.e., s. 408.

²⁴⁶ Özçelik, a.g.e., s.52.

²⁴⁷ Özçelik, a.g.e., s.54.

²⁴⁸ Mehmet Öz, *Yörükler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1991, s. 257.

Siraz (?), Dumluca ve Kıravdan'dır. Vâkıflardan ikisinin isminin başında "Karakeçili aşireti rüesasından" ibaresi bulunurken diğerlerinde bu tür bir sıfat mevcut değildir. Bu köyler, vâkıflar ve mevkûfat hakkında şunları söyleyebiliriz.

Kıravdan Köyü'nden Karagözoğlu Ahmed Bey %15 kârla 1500 kuruş vakfetmiş ve buradan elde edilen kârın 180 kuruşunu caminin hatibine verilmesini şart kılmıştır. Kalan 45 kuruşla alakalı bir açıklama yapılmamıştır²⁴⁹. Kıravdan Köyü, XIX. asrın başlarında Karakeçili Aşireti'nin bir kolu olan Sazlı Cemaatinin lideri Durmuş Bey tarafından kurulmuştur. 1905 tarihinde 35 haneye sahip olan köyde 141 kişi yaşamaktadır. Durmuş Bey Ahmed Vefik Paşa'nın iskân faaliyetlerinde etkin rol oynamıştır. Bu aşiret Beyi'nin iki oğlundan biri olan Hacı Ahmed Bey 35 süvari ile Karakeçili Ertuğrul Alayı'na katılmıştır. Beylik uzun yıllar Durmuş Bey'in torunları tarafından devam ettirilmiştir²⁵⁰.

Molla Musa oğlu İsa Ağa b. Mustafa, Seyitgazi Nahiyesi'nin Beşsaray Köyü'nde ikamet etmektedir. Kendisi köyün kurucusu Molla Musa'nın oğludur. 1905 yılında 18 hâne ve 116 nüfusu bulunan Beşsaray Köyü, Sultan II. Abdülhamid'in Karakeçili Aşireti'nin zorunlu iskân projesinin bir parçası olarak kurulmuştur. Buna göre Karakeçili Aşireti Serdarı ayrıca bir de vakfiyesi bulunan Bekir Sıddık Bey vasıtasıyla köylere evler kurulmaya başlanır. Bekir Sıddık Bey bu köye de öncelikle beş ev yaptırmış ve Hacılar sülalesi olarak bilinen Karaturpoğulları'ndan Hacı Musa cemaati buraya iskân ettirilmiştir. Köyü kuran Karaturpoğulları uzun yıllar Aydın yöresinde konargöçer olarak yaşamışlardır. Civar bölgelerden gelen Yörüklerin gelip yerleşmesi neticesinde nüfus artmış ve köy mescidi yetersiz hale gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine Molla Musa'nın oğlu İsa Ağa *izn-i sultânî* ile cami ve müştemilâtını yaptırmıştır. 1912 tarihinde Sultan Mehmed Reşat tarafından cami için verilen bir berat mevcutsa da²⁵¹, vakfiyenin şartlarında "ashâb-ı hayrat tarafından yaptırılan caminin.." diye bir açıklama mevcuttur. Vakfiyede zikredilen cami ile alâkalı bu açıklamaya göre İsa Ağa'nın yaptırdığı caminin bu olmadığı görülmektedir. Köyde iki cami bulunmasına dayanarak Yörük taifesinin ne denli kalabalık olduğu söylenebilir.

²⁴⁹ VGMA, d.602/ s.160/ sr.269.

²⁵⁰ Muharrem Bayar, *Karakeçili Yörük Aşireti'nin Eskişehir'e İskânı*, 1.b., İstanbul: Lide Ajans Matbaacılık, 2004, s.158-159.

²⁵¹ Bayar, a.g.e., s.265-266.

Molla Musa oğlu İsa Ağa ashab-ı hayrat tarafından inşa edilen caminin hatibine 180 kuruş verilmesi şartıyla %15 kârla 1500 kuruş vakfetmiştir. Kalan 45 kuruşla alâkalı ise herhangi bir bilgi mevcut değildir²⁵². Yukarıda bahsi geçen İsa Ağa'nın yaptırmış olduğu cami ile ilgili olarak Muharrem Bayar'ın *Karakeçili Yörük Aşiret'nin Eskişehir'e İskâni* adlı kitabında padişah tarafından verilen berat aynen kaydedilmiş ve hatibe verilecek miktarın senelik 105 kuruş olduğu yazılmıştır²⁵³. Beşsaray Köyü bugün halkının büyük kısmının şehre göç etmesiyle birlikte dağılmış bir vaziyettedir.

(?) Oğlu Mustafa Ağa b. Mehmed de yine Seyitgazi'ye bağlı Karakeçili Aşireti köylerinden biri olan Üçsaray'da ikamet etmektedir. Köy XIX. yüzyılda Afyon'un Şuhut ilçesinin Bedeş ve Akin köylerinden gelenler tarafından kurulmuştur. Karakeçili Aşireti de aynı dönemde burayı yayla olarak kullanmışlardır. Bir rivayete göre ismini Sultan II. Abdülhamid'in Karakeçililer'i ikâmet etmeye özendirmek amacıyla köye yaptırdığı üç saraydan almış olduğu söylenmektedir. İlerleyen dönemlerde Ankara'dan Avşar, Seyitgazi'den Hacı Bektaş Kocababa ile Arapören köylerinden gelenlerle birlikte nüfus artmıştır²⁵⁴.

Bu köyün sakinlerinden olan Mustafa Ağa b. Mehmed de kâr oranı belirtilmemiş olan 2000 kuruştan hâsıl olacak nemanın köydeki camide hatip olan zata verilmesini şart koşturmuştur. Ne var ki verilecek miktar belirtilmediği için vakıftan elde edilen kâr da hesaplanamamıştır²⁵⁵.

Hergelecioğlu Osman Ağa Eskişehir merkeze bağlı Sultaniye Köyü'nde ikâmet etmektedir. Muharrem Bayar'ın verdiği bilgilere göre köyle ilgili XV. yüzyıla ait kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlarda ismi Sultanşah olarak geçmekte olup köyde 8 hane, 2 mücerred, 2,5 çiftlik, 3 haymene ve 3 bennak²⁵⁶ bulunmaktadır²⁵⁷. Osman Ağa kâr oranı belirtilmemiş olan 1000 kuruşu vakfetmiş ve bu paradan elde edilecek nemanın köy camiiinin imam ve hatibi arasında bölüştürülmesini şart kılmıştır²⁵⁸.

²⁵² VGMA, d.600/ s.77/ sr.97.

²⁵³ V.G.M.A., D.600/ s.77/ sr.97.

²⁵⁴ Bayar, a.g.e., s.283.

²⁵⁵ Bayar, a.g.e., s.283.

²⁵⁶ “Uhdesinde arazisi olmamakla beraber evli bulunan ve çalışıp kazananların ödedikleri resimdi”. Pakalın, “Bennak”, a.g.e., s. 204.

²⁵⁷ Bayar, a.g.e., s. 189.

²⁵⁸ VGMA, d.608/ s.253/ sr.275.

Davud oğlu Hasan b. Ali Ağa da Karakeçili Yörüklerinin yerleşkesi olan Bedil Köyü'nde ikâmet etmektedir. Köyle alâkalı çeşitli vergi kayıtları mevcut olup ne zaman kurulduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır²⁵⁹. Hasan b. Ali Ağa %12 kârla 1000 kuruş vakfetmiştir. Bu paradan elde edilen kârın ahali tarafından yapılan caminin hatibine verilmesini şart kılmıştır²⁶⁰.

Karakeçili aşiretinden diğer iki vâkıfın bulunduğu köyler Kuyucak ve Sofça (Turgutoğlu) köyleridir. Bu iki vâkıfın isminin başlarında kullanılan Karakeçili Aşireti reisi ve Karakeçili rüesasından gibi ifadeler kendilerinin mensubu oldukları aşiretlerin önderleri olduklarını göstermektedir.

Sofça (Turgutoğlu) Köyü'nde ikâmet eden Karakeçili aşireti rüesasından Müteveffa Hacı Mustafa Beyzâde Halil İbrahim Bey 2000 kuruş vakfetmiştir²⁶¹. Bu 2000 kuruşun işletilmesiyle elde edilen kârın 150 (?) kuruşunun aynı köyde kendisinin yaptırdığı camide hatiplik yapan zata, kalan kısmınınsa imama verilmesini şart kılınmıştır.

1949 yılında Sofça Köyü Porsuk Barajı suları altında kalmış, halkın bir kısmı Eskişehir'de kurulan ve Yeni Sofça ismini verdikleri köye taşınmış, bir kısmı ise baraj suları altında kalmayan bölgede yaşamaya devam etmişlerdir. Sular altında kalan köyün camii minaresi barajın yanından geçenler tarafından görülebilmektedir. Bu minarenin vakfiyede geçen Halil İbrahim Bey tarafından yapılan camiye ait olma olasılığı vardır.

Vakfiyede Karakeçili reisi olduğu kaydedilen bir diğer vâkıfısa, Hacı Bekir Sıdkı Bey'dir. Vâkıfın kendi yazdığı risalesinden bu aşiretin Özbekistan'dan geldiği ve kendilerine Özbekli denildiği öğrenilmektedir²⁶². Bizatihi aşiretin ileri gelenlerinden olup 1900 yılında köye bir okul ve cami yaptırmış, bunlarla da yetinmeyip yollar ve ahşap saraylar da inşa ettirerek köyü imar etmiştir. Bekir Sıdkı Bey köye yaşadığı evle birlikte bir de misafirhane yaptırmış olup kendi ismiyle anılan konak halen ayaktadır.

²⁵⁹ Bayar, a.g.e., s. 203.

²⁶⁰ VGMA, d.599/ s.235/ sr.181.

²⁶¹ VGMA, d.606/ s.002/ sr.004.

²⁶² Bayar, a.g.e., s. 162.

Aşiret Eskişehir civarına XIX. yüzyıl başlarında Hacı Kerim Bey zamanında göç etmiştir. Hacı Mehmed Bey zamanında Konmamış denilen bölgeye yerleşmiş ve 1848 yılında Hacı Bekir Sıdkı Bey burada dünyaya gelmiştir. Kendisi Ahmed Vefik Paşa ile iyi ilişkiler kurarak Yörük Aşiretlerinin idarî görevine getirilmiştir. Bekir Sıdkı Bey aşiretini Kuyucak Köyü'ne getirmiş, devlet tarafından kendilerine Balıkesir'deki yünlü dokuma işletmesi için yün temin etme vazifesi verilmiştir. Ayrıca vergiden de muaf tutularak aşiret devlet yakınlaşması sağlanmıştır²⁶³.

Hacı Bekir Bey iyi bir yönetici olması hasebiyle üç kez liyakat nişanı almıştır. Bölgedeki bütün Karakeçili Yörüklerini teşkilâtlandırarak Karakeçili Süvari Alayını kurmuş ve yazmış olduğu risalede bu alaya katılan aşiretlerin isimlerini tek tek kaydetmiştir. 435 kişiden oluşan alay 1897 Yunan Savaşı, 1912 Balkan Savaşı, 1914 I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşlarına katılmış, oğlu Ethem Bey de Gediz Muharebesinde şehit düşmüştür²⁶⁴.

Hacı Bekir Sıdkı Bey Eskişehir, Kütahya, Aydın, Uşak, Afyon, Bursa, Adapazarı ve Kocaeli'de yerleşik hayata geçerek vergi mükellefi olan aşiret mensuplarının sayımını yaptırmış ve bunları da risalesine kaydetmiştir. Yapılan sayıma göre XIX. yüzyılın sonlarında 100'den fazla köy, 2856 hane ve 14.521 nüfusla Karakeçili Aşireti Osmanlı topraklarındaki en kalabalık aşiret olmuştur. Eskişehir'deki Karakeçililer her yıl Ertuğrul Gazi'nin türbesini ziyaret etmeyi âdet edinerek, bu ziyaretleri şenlik havasında geçirmişlerdir. Hacı Bekir Sıdkı Bey'in de katkılarıyla II. Abdülhamid bu ziyaretleri resmileştirmiştir²⁶⁵. Bekir Sıdkı Bey'in vakfiyesinde Ertuğrul Gazi türbesi için neden böyle bir vakıf kurduğu bu bilgiyle daha net ortaya çıkmıştır.

14 Temmuz 1893 tarihine ait bir belgede Bekir Sıdkı Bey, kimsenin tasarrufu altında bulunmayan bazı maden ve maden suları ile lületaşı işletmesinin kendisine verilmesini talep ettiğine dair bir de belge mevcuttur²⁶⁶. Hacı Bekir Sıdkı Bey'in evlatları bugün Karacaşehir'de ikâmet edip, Alpergun soyadını kullanmaktadırlar.

²⁶³ Bayar, a.g.e., s. 162-164.

²⁶⁴ Bayar, a.g.e., s. 164-166.

²⁶⁵ Bayar, a.g.e., s. 166-167.

²⁶⁶ Emine Gümüşsoy, 1880-1914 Arası Eskişehir Lületaşı Madeni ile İlgili Bazı Tespitler, Eskişehir: *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Kasım, S.14 (Özel Sayı), 2013, s.176.

Kendisi ise uzun yıllar Eskişehir milletvekilliği yapmış ve soyadını Karacaşehir olarak değiştirmiştir. 1911 yılında vefat etmiş ve aynı köye defnedilmiştir²⁶⁷

Hacı Bekir Sıdkı Bey tarafından et, pilav ve helva pişirilmesi şartıyla, kazan, tava, karavan ve kaşıklar vakfedilmiştir. 1000 kuruş ise istirbah olunmuş, elde edilen kârın bir kısmının, vakfedilen mutfak gereçlerinin tamiri veya noksanlığı durumunda tedarik edilmesi için harcanmasına, kalan kısmının ise Ertuğrul Gazi türbesi türbedarına verilmesine dair şart konulmuştur²⁶⁸. Hacı Bekir Sıdkı Bey'in vakfin gelirini Ertuğrul Gazi türbesi adına bağışlamış olması, Karakeçili Yörüklerinin ataları Ertuğrul Gazi'ye ve buna binaen Osmanlı'ya duydukları sadakatin güzel bir örneğidir.

Yörük Mustafa Ağa b. İbrahim'in vakfettiği 1000 kuruşu %40 para hesabı üzere istirbah ettiği kaydedilmekle birlikte burada %40 paradan kastedilen miktar anlaşılamamıştır. Ancak incelenen 99 vakfiye içerisinde bu tabir üç vakfiyede daha geçmektedir ve her birinde görevliye verilen miktar aylık 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu da bize %40 paranın aylık %12 ve yıllık 120 kuruş kâr getireceğini göstermektedir. Buna göre Mustafa Ağa'nın vakfettiği para yıllık %12'den hesaplanarak istirbah olunuyor denilebilir. Elde edilen kâr Kızılcaviran Köyü'nde ahalinin yaptırdığı caminin hatibine 10 kuruş olmak üzere ve gerekirse tamir ve onarımına bağışlanmaktadır²⁶⁹.

Yörük Mustafa Ağa b. Hacı İsmail Efendi ise 1000 kuruşu, sim mecdiye 19 kuruş para hesabı (%12) istirbah olmak üzere vakfetmiş, senelik hâsıl olan ribh ve nemasından 120 kuruşu Dumluca Köyü'nde bulunan caminin hatibine vermiştir²⁷⁰.

Tablo 10: Yörük ve Aşiret Reislerinin Kurmuş Olduğu Vakıflar

Sıra No	Vakıf	Cinsiyet	Mevkufat	Nahiye/ Mahalle/ Köy	Yıllık Kâr Oranı	Elde Edilen Kâr
1	Karakeçili Aşireti rüesasından Halil İbrahim Bey	E	2000 kuruş	Sofça Karyesi (Turgutoğlu)	%15	150 kuruş

²⁶⁷ Bayar, a.g.e., s.160-169.

²⁶⁸ VGMA, d.599/ s.125/ sr.85.

²⁶⁹ VGMA, d.597/ s.146/ sr.128.

²⁷⁰ VGMA, d.597/ s.148/ sr.131.

2	Karakeçili aşireti reisi İzzetli Hacı Bekir Sıdkı Bey	E	20 kazan, 4 tava, 107 karavan, 75 ağaç kaşık, 15 boyalı kaşık, 1000 kuruş	Kuyucak Karyesi	-	-
3	Yörük Mustafa Ağa bin İbrahim	E	1000 kuruş	Siraz (?) Köyü	%12	120 kuruş
4	Yörük Mustafa Ağa b. Hacı İsmail Efendi	E	1000 Kuruş	Sivrihisar, Dumluca Köyü	%12	120 kuruş
5	Davud oğlu Hasan b. Ali Ağa	E	1000 kuruş	Ankara Vilayeti, Sivrihisar Kazası, Günyüzü Nahiyesi, Bedil Köyü	%12	120 kuruş
6	Hergelecioglu Osman Ağa	E	2000 kuruş	Sultaniye Köyü	-	-
7	Molla Musa oğlu İsa Ağa b. Musa	E	1500 kuruş	Seyitgazi Nahiyesi, Beşsaray Köyü	%15	225 kuruş
8	Karagözoğlu Ahmed b. Halil İbrahim	E	1500 kuruş	Kıravdan Köyü	%15	225 kuruş
9	... oğlu Mustafa Ağa b. Mehmed	E	2000 kuruş	Seyitgazi Nahiyesi, Üçsaray Köyü	-	-
TOPLAM			11000			810

II. CİNSİYETLERİ AÇISINDAN VAKIF KURUCULARI

A. Kadınlar

1818-1920 yılları arasında Eskişehir’de kaydedilmiş olan 99 vakfiyeden dördü kadınlara aittir. Bu da yaklaşık %4,04 gibi çok düşük bir orana tekabül etmektedir. Elbette sadece Eskişehir örneğine bakarak Osmanlı’da kadının sosyal hayattaki konumu hakkında net bir fikir edinmemiz mümkün değildir. Bu sebeple diğer bazı şehirleri incelediğimizde Eskişehir’de bu oranın çok düşük olduğunu görüyoruz. Örneğin 1757-1810 tarihleri arasında Tokat’ta kurulan kadın vakıflarının oranı tüm vakıflar içinde %33’tür²⁷¹. 1550-1565 yılları arasında Bursa’da kurulan 123 vakfın 80 tanesi erkekler, 43 tanesi de kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu da %35’lik bir orana tekabül etmektedir²⁷². XVI. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıflarına bakıldığında kadınlar tarafından kurulan vakıfların %47 gibi ciddi bir orana ulaştığı müşahade edilmektedir. Bu ciddi oranın içerisinde padişah kızları, eşleri, anneleri olduğu gibi ufak bir mutfak gereci veya ziynet eşyasıyla dahi olsun vakıf kuran kadınlar görülmektedir²⁷³. Elbette Bursa’nın bir dönemin başkenti olması, birçok paşa ve üst düzey yönetici ve ailesinin burada yaşaması, şehirdeki kadınların sosyo-ekonomik olarak üst düzeyde bulunmalarını sağlıyordu. Bu sebeple hanedandan uzak kendi halindeki Eskişehir’in, kadın vâkıflar açısından Bursa ile kıyaslandığında %4,04’te kalması, şaşırtıcı bir sonuç değildir. Ayrıca farklı şehirlerin farklı yüzyılları arasında yapılan kıyas da yanıltıcı olabilmektedir.

Osmanlı toplumunda kadın vâkıfların durumuyla alâkalı daha genel bir kaniya ulaşmak için şu bilgiyi eklemekte fayda görüyoruz. Vakıflar Genel Müdürlüğünün Arşivinde Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan beri tespit edilen 26.000 vakfiyenin 2309’u kadın vâkıflara aittir. Bu da yaklaşık %9’luk bir orana tekabül etmektedir²⁷⁴.

²⁷¹ Reşat Çelik, *Tokat Vakıfları (1757-1810)*, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 9.

²⁷² Fatma Kırçıl Akkoç, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında (1555-1565) Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 41.

²⁷³ Hale Demirel, *Mahkeme Sicillerini Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 60-61.

²⁷⁴ Hasan Yüksel, “*Osmanlı Toplumunda Vakıflar Ve Kadın (XVI-XVII. Yüzyıllar)*”, 1-12, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.5, 1999, s. 51.

Aslında Osmanlı'da ve hatta diğer devletlerdeki ataerkil yapı düşünüldüğünde bu durum çok da yadırganmamalıdır.

Eskişehir'deki dört kadın vâkıftan üçü yerli halktan, bir tanesi de köylerde yaşayan muhacirlerdendir. Muhacir vâkıflardan Nurhatay (?) Hatun bint-i Hacı İsa ikâmet etmekte olduğu Çifteler Çiftliği, Hamidiye Köyü camininin hatibine 120 kuruş verilmesi üzerine 1000 kuruş vakfetmiştir²⁷⁵. Hamidiye Köyü'nün Kırım'dan gelen göçmenler tarafından kurulduğu göz önüne alındığında²⁷⁶ Nurhayat (?) Hatun'un etnik kökeninin tatar olduğu söylenebilir. Diğer üç kadın vâkıftan farklı olarak Nurhayat (?) Hatun mahkemede kendisi de hazır bulunmuştur.

Eskişehir'in en eski semtlerinden olan Paşa Mahallesi'nde, Rahime Hatun bint-i Abdullah ve Emine Hatun bint-i Süleyman isimlerinde iki kadın vâkıf bulunmaktadır. Hemen hemen bir buçuk yıl arayla kurulan bu iki vakfiyenin aynı mahallede olmaları yanında şartlarında da ortak özellikler mevcuttur.

Rahime Hatun 7 Muharrem 1297'de (21 Aralık 1879) 1 ev, 15 koyun, 1 manda, 1 baş karasığır vakfederken²⁷⁷, Emine Hatun 25 Recep 1295 (25 Temmuz 1878) tarihinde 1 ev ve bitişğinde 1 dükkân vakfetmiştir²⁷⁸. İki de vakfettikleri dükkân ve eve hayatta oldukça kendileri mutasarrıf olmayı, vefat ettiklerinde de dükkân ve evlerin îcâra verilmesini şart kılmışlardır. İcârdan elde edilecek miktarın mezkûr dükkân ve hâneler ile Süleymaniye Camii ve medresesinin tamiri için harcanmasını, kalan kısmının da mütevellî elinde saklanıp medresede müderris, camide imam, hatip ve müezzin olan şahıslara o dönem adet olduğu miktarda maaş olarak verilmesini şartlara eklemişlerdir. Elimizde bulunan belgelere bakıldığında çoğunun sadece dînî olduğunu hatta sadece camide hatip olan zâta maaş bağlanması üzerine kurulduğunu görüyoruz. Sadece 4 kadın vâkıftan ikisinin eğitim adına vakıf kurmuş olmaları muhakkak dikkate değer bir husustur.

Kadın vâkıflar arasında ticarethâne olarak bir dükkân vakfeden tek kadın vâkıf, Emine bint-i Süleyman'dır. Emine Hatun'un bu dükkânı kendisinin işletip işletmediğine dair herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Ancak dükkân sahibi

²⁷⁵ VGMA, d.602/ s.253/ sr.439.

²⁷⁶ Kırılı, a.g.e., s. 211.

²⁷⁷ VGMA, d.605/ s.182/ sr.253.

²⁷⁸ VGMA, d.605/ s.183/ sr.255.

kadınlar Osmanlı toplumu içinde her kesimde görülmektedir. Örneğin Şerife Emine Hanım'ın Bursa Vilayeti, Kaygan çarşısında bir attar dükkânı vardır. Dükkânı işleten kocasının Şerife Hanım'a 33.000 kuruş borcu bulunmaktadır. Vakfiyelerin incelenmesi neticesinde buna benzer örnekler çoğaltılabilir²⁷⁹. Yine Bursa'da kadınlar ipekçilik ve kumaş ticaretiyle uğraşmışlardır. Bu kadınlardan biri olan Şemsi bint-i Memi ipek ticareti yapma amacıyla kiraladığı bir bahçede dut ağacı ve meyvesi yetiştirmiştir. Ticaretle uğraşan hanımlardan bazıları paralarını bir ortağa verip işletiriyor, bazıları da miras yoluyla kalan dükkânlarını kiraya veriyorlardı²⁸⁰. Emine Hanım'ın da sahibi olduğu dükkânını kiraya verdiği veya bir aracı vasıtasıyla işletmiş olduğu düşünülebilir.

Son kadın vâkıfımız da, Ümmühan bint-i Ali bin Halil'dir. Kendisi Sivrihisar'ın Şeyh Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Bu mahalle Şeyh Osman Afif Efendi'nin de yaşadığı Şeyh Baba Yusuf Mahallesi olabilir. Ümmühan Hatun vakfında da yukarıda Hasan Hüseyin b. Ahmed vakfiyesinde geçtiği gibi her kuruşu ayda 7 kuruş hesabıyla 1000 kuruş vakfedilir²⁸¹. Yine aynı şekilde bu vakıftan da yıllık %84'lük bir kâr oranı sağlanmış olunur ki bu da senelik 840 kuruş eder. Ümmühan Hatun paranın nemasından hâsıl olan kârın Hüdavendigâr Mahallesi'nde bulunan caminin hatibine verilmesini şart kılar. Bu dört hanım ölene kadar vakfın tevliyet vazifesini kendi üzerlerine almışlar, Rahime Hatun ve Emine Hatun mütevellilik görevini medresede müderris olan kişilere bırakırken diğer iki vâkıf yakınlarına bırakmayı uygun görmüşlerdir.

Tablo 11: Kadınların Kurmuş Olduğu Vakıflar

Sıra No	Vâkıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Nahiye Mahalle Köy	Yıllık Kâr Oranı	Elde Edilen Kâr
1	Ummuhan bint-i Ali b. Halil ²⁸²	K	1000 kuruş	Sivrihisar, Şehy Mahallesi	-	-
2	Rahime hatun bint-i Abdullah	K	1 menzil, 15 koyun, 1 manda, 2 sığır	Paşa Mahallesi	-	-

²⁷⁹ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", 1-12, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.5, 1999, s.439.

²⁸⁰ Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, 1.b., Bursa: Emin Yayınları, 2010, s. 91-92.

²⁸¹ VGMA, d.607/ s.021/ sr.027.

3	Emine Hatun bint-i Süleyman	K	1 menzil, 1 dükkân	Paşa Mahallesi	-	-
4	Nurhayat (?) Hatun bint-i Hacı İsa	K	1000 kuruş	Çifteler Çiftliği, Hamidiye Köyü	%12	120 kuruş
TOPLAM			2000			120

B. Erkekler

İncelenen dönem içerisinde 4 kadın vakfının dışında kalan 95 vakfiye erkeklere aittir. Adı geçen vakfiyeler yukarıda çeşitli başlıklar altında ele alındıklarından dolayı bu bölümde fazla detaya girmeden tablolar halinde verilmeye çalışılmıştır. Ancak erkeklerin kurdukları para vakıfları ikinci bölümde uzunca bir yer ihtiva ettiğinden ve tekrar mahiyetinde olmasından kaçınmak için, sadece vakfedilen toplam para miktarı ve elde edilen kâr oranları verilmiştir.

Tablolarda da görüleceği üzere erkekler daha çok para vakfetmişlerdir. 10.660 kuruş değerindeki 105 altın da erkekler tarafından vakfedilmiştir. Altınlarla birlikte erkeklerin vakfettiği paraların toplamı 106.331,5 kuruştur. Bu rakam da bütün vakıfların %95'ini oluşturmaktadır. Yine buradan elde edilen kâr 9250,725 kuruşla bütün vakıfların %98'ine tekabül etmektedir.

Vakfedilen gayrimenkul sayısı 86'dır. Bunlardan 41 tanesi barınma için kullanılan ev, hane oda gibi mekânlarken, 37 tanesi imalathane ve ticarethanedir. 5'i hayvanların barındığı ahır ve tahıl ürünlerinin saklandığı ambardır. Bunlardan başka 4,5 dönüm bahçe ve 1 arsa da erkek vâkıflar tarafından vakfedilen gayrimenkuller arasında yer almaktadır. Bütün bunlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 13: Erkeklerin Kurmuş Olduğu Menkul ve Gayrimenkul Vakıflar

Sıra No	Vakıf	Cinsiyet	Mevkûfat	Defter No
1	Şeyh Osman Afif Efendi b. Ali Efendi	E	19 hücre, bir miktar avlu, 1 medrese	585-80-85
2	Şeyhzâde Bahaeddin Efendi	E	1000 kuruş	606-248-308
3	Mustafa Ağa b. Süleyman	E	15 Adet Lira-i Osmani	600-006-007

4	Mütevellizâde Mehmed Ağa b. Hasan	E	1500 kuruş	600-007-008
5	Hacı Veliyyüddin b. Salih	E	1000 kuruş	591-254-236
6	Mehmed Efendi b. Ali	E	1000 kuruş	596-172-151
7	Hacı Halil Ağa bin Hüseyin ve Osman Ağa b. Mustafa	E	2200 kuruş	596-106-91
8	Mehmed b. İbrahim	E	1500 kuruş	609-39-52
9	İbrahim Efendi b. Mehmed Ağa	E	1000 kuruş	600-126-151
10	Ömer Dai(?) oğlu Mehmed Ağa b. Ömer	E	1000 kuruş	599-136-97
11	Hüseyin Ağa b. Ahmed b. Hüseyin	E	Öşür(?) mahsus bir bab ambar	606-246-306
12	Resul b. Halil	E	2000 kuruş	601-220-290
13	Abdüllatif Efendi b. Derviş	E	2000 kuruş	603-72-121
14	Ahmed oğlu Süleyman b. Ahmed b. Osman	E	Her biri 100 kuruştan 20 adet Lira-i Osmani	603-151-264
15	Hasan Hüseyin b. Ahmed	E	1500 kuruş	603-166-284
16	Hasan Efendi b. Halil	E	1000 kuruş	604-118-149
17	Hacı Hamid Efendi b. Süleyman	E	1000 kuruş	605-239-323
18	Hacı Hüseyin Efendi Mehmed b. Hacı Hüseyin	E	1000 kuruş	606-121-157
19	... Mustafa Beyzâde Kazım Efendi b. Mustafa Bey	E	1500 kuruş	606-164-209
20	Hacı Ahmed Efendi İsmail b. Hacı Ahmed ve Mehmed Hoca oğlu Salim b. Mehmed Hoca	E	1500 kuruş	606-001-002
21	Hatip oğlu Hüseyin Ağa bin Mustafa	E	1 hane	608-100-116
22	Hacı Ali Ağa b. Hacı Mehmed	E	1000 kuruş, bir buçuk dönüm bahçe, 1 hane, 1 ahır	603-73-122
23	Veli Mehmed oğlu Mehmed Ağa bin Ahmed	E	1000 kuruş	603-94-163
24	Veli Ağa b. Yahya	E	1000 kuruş	602-299-506
25	Mestan Ağazâde Osman Ağa b. Mustafa	E	1500 kuruş	608-054-062
26	Bostancı (?) oğlu Ömer b. İsmail	E	1000 kuruş	597-132-109
27	Osman Oğlu Kadir b. Osman	E	2371 buçuk	602-035-053
28	Karabekirzâde hacı Mehmed Efendi b. Hacı Bekir Ağa	E	1000 kuruş	602-233-400
29	Karazâde Hafız Mustafa Efendi b. Halil	E	1000 kuruş	607-89-141
30	Abdullah oğlu Abdülhamid	E	1000 kuruş	605-101-142
31	Hacı Ahmed Ağa b. Ahmed	E	1000 kuruş	599-255-208
32	Bekir Efendi b. Habip Ağa	E	100'lük 20 adet Lira-yı Osmani	597-145-127
33	Süleyman Hakkı Efendi b. Mehmed Efendi ve Hacı İbrahim Ağa b. Abdullah	E	5000 kuruş	582/2-555-424
34	Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa	E	1000 kuruş	506-260-225
35	Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa b. Hacı Mehmed Ağa	E	800 kuruş	589-67-111
36	Hatip oğlu Hasan b. Mustafa (Hatip oğlu Hüseyin b. Mustafa'nın kardeşi)	E	Müştemilatla beraber 1 hane	600-174-207
37	Hacı İbrahim b. Mahmud	E	1000 kuruş	591-007-007
38	Keçecizâde Hafız Ahmed Efendi b. Osman	E	1000 kuruş	607-197-296
39	Hasan Ağa b. Ali	E	1000 kuruş	602-275-270
40	Celil oğlu Hüseyin Efendi b. Müteveffa Ahmed	E	2000 kuruş	608-137-116
41	Ömer Efendi b. Hüseyin Efendi	E	1000 kuruş	609-26-36
42	Çerakizeden Uzun İsmail Ağa	E	1000 kuruş	599-222-164
43	Cebeci Ahmed oğlu Abdullah	E	2000 kuruş	599-273-229
44	Kocazâde Mustafa Bey b. Müteveffa	E	1000 kuruş	597-76-36

	Hakkı			
45	Abdurrahman Ağa b. Lütfullah	E	1000 kuruş	597-238-230
46	Hacı Mehmed oğlu Hacı Süleyman b. Hacı Mehmed	E	1500 kuruş	599-272-227
47	Zekeriya Ağa b. Hacı Ahmed Ağa	E	2 oda, bir miktar avlu, 1 hane	606-168-201
48	Abdülcemil b. Halil	E	1500 kuruş	603-244-401
49	Hacı Ömer Ağa b. Abdullah	E	10 adet lira-yı Osmani	606-147-187
50	Mehmed Ağa b. İbrahim	E	1300 kuruş	609-39-52
51	Mahmud Ağa b. Molla...	E	1500 kuruş	602-276-471
52	Seyyit Ağa b. Ali	E	1000 kuruş	602-163-274
53	Şakir Hasan bin İbrahim, Mehmed oğlu Kadir b. Mehmed, Mehmed oğlu Çavuş b Mehmed	E	1500 kuruş	600-458-191
54	Sait oğlu Fettah	E	2000 kuruş	609-122-149
55	Maksut oğlu Ali Bey b. Maksud	E	1000 kuruş	990-107-97
56	Ebu Talip Ağa b. Hacı Abdülkadir	E	100'lük 20 adet Lira-yı Osmani	598-133-102
57	Müslim oğlu Şeyh İsmail b. Müslim	E	1000 kuruş	601-215-282
58	Hacı... zâde Hacı Ali Çavuş b. İbrahim	E	1000 kuruş	606-177-224
59	Azmi Ağa Abdürrahim İbrahim	E	1500 kuruş	597-143-123
60	Mestan Ağa b. Osman	E	3 göz oda 1000 kuruş	606-160-202
61	Hacı Veli b. Ali	E	2000 kuruş	602-292-495
62	Abdülmenaf Efendi b. Seyyit Yahya	E	2000 kuruş	599-31-12
63	Mustafa oğlu İsmail b. Mustafa	E	1000 kuruş	602-184-315
64	Recep Ağazâde Kerim Ağa b. Recep	E	500 kuruş	595-141-132
65	Abdülkerim Ağa b. Recep	E	1000 kuruş	597-252-248
66	... Hasan Ağa b. Mustafa	E	3000 kuruş	602-41-65
67	Hacı Halil Efendi b. Hacı Salih	E	1000 kuruş	609-76-98
68	Recep Ağa b. Osman	E	2000 kuruş	602-267-457
69	Hacı Veys Efendi b. Hacı Ali	E	2000 kuruş	595-201-214
70	Osman oğlu Abdullah Efendi b. Osman	E	1 bakkal dükkânı, 1 hane	605-31-45
71	İsmail Ağa b. Bekir Çavuş	E	1 dükkân	599-270-224
72	Hacı Derviş Mehmed Efendi	E	İplik(?) ve nalbant dükkânı, 1 ahır, 1 tahılhane	598-98-75
73	Hatipzâde İbrahim Ağa	E	3 dönüm bahçe, 1 dükkân	604-252-348
74	Ömer Ağa b. Hacı Ahmed Ağa	E	1 kahvehâne, 1 bakkal dükkânı, 1 bıçakçı, 1 fırın, 11 oda, ahır, avlu, akar	592-26-22
75	Habibullah Efendi b. Hacı Seferşah	E	1 fırın, 1 dükkân 1 kahvehâne, 1 menzil	597-73-32
76	Hacı İsmail Ağa b. Hüseyin	E	Arsa,	608-324-356

			2 dükkân	
77	(...) Hacı Mehmed Ağa b. Ali	E	1 dükkân	602-87-147
78	Veli Bey b. Hüseyin Bey	E	1 dükkân	602-37-58
79	Hacı Seyyid Emin Efendi b. Hacı...	E	1 ekmeği fırını	602-267-458
80	Sivrizâde İbrahim Efendi	E	20 Lira-yı Osmani	603-222-365
81	Varnalı Salim Ağa	E	4 dükkân, 1 kahvehâne, 1 hane,1 menzil, 1 dükkândaki 26 hisse	600-191-235
82	Seyyid Hacı Süleyman b. Seyyid Ali	E	2 debbâğhane, 2 keçeci dükkânı, 8 dükkân	608-1-60-66
83	Ahmed Beşirzâde Hacı Mustafa Bey	E	2 dükkân	603-184-31
84	İlçalı Ahmed Efendizâde Bakkal Osman Efendi	E	1000 kuruş	605-94-133
85	Kantarcızâde Hacı İsa Efendi	E	3 dükkân	592-273-195
86	(...) Beyzâde Ali Bey b. Ömer	E	Seyyid Hacı Süleyman bin Seyyid Ali vakfını toparlıyor.	608-1-60-67
87	Karakeçili Aşireti rüesasından Halil İbrahim Bey	E	2000 kuruş	606-002-004
88	Karakeçili aşireti reisi İzzetli Hacı Bekir Sıdkı Bey	E	20 adet bakır kazan, 4 nühas tava, 107 teneke karavan, 75 ağaç kaşık, 15 boyalı kaşık ve 1000 kuruş	599-125-85
89	Yörük Mustafa Ağa bin İbrahim	E	1000 kuruş	597-146-128
90	Yörük Mustafa Ağa bin İsmail	E	1000 Kuruş	597-148-131
91	Davud oğlu Hasan bin Ali Ağa	E	1000 kuruş	599-235-181
92	Hergelecioğlu Osman Ağa	E	2000 kuruş	608-253-275
93	Molla Musa oğlu İsa Ağa bin Musa	E	1500 kuruş	600-77-97
94	Karagözoğlu Ahmed b. Halil İbrahim	E	1500 kuruş	602-160-269
95	(...) oğlu Mustafa Ağa b. Mehmed	E	2000 kuruş	606-57-81

İKİNCİ BÖLÜM

MEVKÛFÂTA GÖRE VAKIFLAR

Bir hayır kurumu olan vakfın konusunu teşkil eden her türlü mal, mevkûf olarak isimlendirilir. Mevkûf ayrıca mahall-i vakf²⁸³ olarak da tabir edilmektedir²⁸⁴.

Bir malın vakfedilebilmesi için bazı şartları sağlaması gerekmektedir. Bu şartların başında malın mütekavvim olması gelmektedir. Mütekavvimiyet, malın vakfeden kişinin zimmetinde bulunması ve şer'an kendisinden menfaatlenmesinin mubah olması demektir. Hanefiler bu maddeye mevkufun ayn vasfını taşımasını da dâhil etmişlerdir. Ayrıca mevkufun ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkları önleyebilecek derecede malum (bilinen) ve muayyen (belirli) olması da bu şartlardan biridir²⁸⁵.

Mevkûfatla alakalı bir diğer şartsa vakfedilen malın vâkıfın mülkü olmasıdır. Nitekim kişi başkasının elindeki bir malı vakfedemez. Bu maddenin tek istisnası devlete ait mirî arazinin vakfa tahsis ve bu şekilde tasarruf edilmesidir. Vakfedilen malın şayi' yani hisseli ve ifraz edilmiş olmaması gerekmektedir²⁸⁶. Bu sayılanların haricinde de bir de malın akar olma mevzuu vardır. Ancak hukuki mahiyet taşıyan ve İslam âlimleri arasında ihtilafı olan bu bahse burada değinilmeyecektir.

İncelenen belgelerde mevkûfâtın büyük bölümü tartışmalı bir bahis olan para vakıflarından oluşmaktadır. Geri kalanı da çeşitli taşınabilir ve taşınamaz mallardan meydana gelmektedir. Bu sebeple vakfedilen mallar menkul ve gayrimenkul olmak üzere iki başlık altında değerlendirilecektir.

I. GAYRİMENKUL VAKIFLAR

Gayrimenkul kelimesi sözlükte "*taşınmaz, taşınmaz mal*" olarak geçmektedir. Yani bir yerden bir yere nakil olunmayan her şey gayrimenkulün konusu içindedir. İncelenmiş olan belgelerde vâkıfların %21'i sadece gayrimenkul vakfederken, %4'lük kısmı hem menkul hem gayrimenkul vakfetmişlerdir. Ancak tekrardan

²⁸³ Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s. 126.

²⁸⁴ Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler, s.37.

²⁸⁵ Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s. 126-128.

²⁸⁶ Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", 1-21, Türkler, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, vd., Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.X, 2002, s. 449.

kaçınmak için ayırımını yapmadan aynı kategori içerisinde değerlendirilecektir. Çünkü vâkıfların tanıtıldığı birinci bölümde yaklaşık olarak hepsinin vakfettikleri mevkûfata da değinilmeye çalışılmıştı.

Gayrimenkuller müsakkafat ve müstegallât olarak ikiye ayrılır. Müsakkafatın sözlük anlamı, “*sakfi yani tavanı havi binaları müştemil olan müstegaldir*” diye geçmektedir²⁸⁷. Vakıf terimi olaraksa üzerinde çatısı olan bina ve dükkânları kapsayan veya bu tür binalar yapmak üzere ayrılmış olan yerlerdir²⁸⁸. Müstegallâtın sözlük anlamı ise, “*bağ, bahçe, han, hamam ve arazi gibi gayrimenkule ve nemalandırılması meşrut paraya ve vakfi adet olan menkullere ve gedik tabir olunan lazım aletlere şamildir*” şeklinde tabir olunur²⁸⁹. Terim olaraksa zirai amaçlarla kullanılarak kendisinden faydalanılmak istenen araziler şeklinde tanımlanabilir²⁹⁰. Bu gruplandırmaya göre değerlendirdiğimizde gayrimenkul vakıfların sadece bir tanesi müstegallât sınıfına giren bahçe iken kalanları ev, oda, hücre ve dükkânlardan oluşan müsakkafât içerisinde olduklarıdır.

Gayrimenkul vakıflar icara verilerek gelir elde edilmiş ve elde edilen gelirin vakfedilen mülkün ihtiyaçlarının yanı sıra vakıfta çalışan mütevelli, imam, müezzin ve kayyım gibi görevlilerin de maaşları temin edilmiştir. Bu 25 gayrimenkulden 6 tanesinin değeri vakfiyelerde belirtilmiştir. Kadın vakıflarından ikisinin kira bedelleri ile alakalı “*ecr-i misil ile taliplerine verilecek*” ibaresi yer almaktadır. Vakıf mallarında ecr-i mislin altında olan kiralar ile noksan-ı fahiş yani beşte biri veya daha fazlası eksik olan kira akitleri fasit olur²⁹¹. Bu bilindiği halde XIX. yüzyılın sonlarında vakıfların kira akitleriyle alakalı sorun yaşandığı ve böyle bir zaruret içerisinde bu tür bir kayıt düşüldüğü öngörülebilir. Bu konuya açıklık getirilmesi için daha erken dönemdeki vakfiyelerin incelenmesinde fayda vardır.

İncelenen vakfiyeler içerisinde gayri mülklerin kiralanması hususunda Varnalı Salim Ağa b. Ahmed’e ait vakfiyeyi diğerlerinden farklı kılan bir husus vardır. Bu vakfiyenin şartlarında “*senevî icâr-ı mukâta’a ve vergisi verildikten sonra..*” ibaresi mevcuttur. Mukâta’alı vakıflar, İslam hukukçuları tarafından hıkr denilen ve uzun

²⁸⁷ Berki, a.g.e., s. 42.

²⁸⁸ Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, s. 454.

²⁸⁹ Berki, a.g.e., s.42.

²⁹⁰ Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, s. 454.

²⁹¹ Akgündüz, “Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri”, s. 456

sürelî akit manasına gelen kira akdinin Osmanlı hukuku uygulamasıdır²⁹². Bu tür vakıflarda arazi vakfa aittir ve araziyi kiralayan kişinin diktiği ağaçlar ve inşa ettiği binalar kendisinin mülkü olduğu gibi bunları mirasçılara bırakma hakkına da sahiptir²⁹³. Arazi için verilen kira bedeline de mukâta'a denilmiştir. Mukâta'a ise sadece (i) vakıf malın yanmak veya yıkılmak gibi sebeplerle kullanılamaz hale gelmesi, (ii) harap olmuş bir vakfın tamiri için gelir bulunamaması, (iii) vakfın tamirinin peşin kira bedeli veya icare-i vahide ile dahi mümkün olmaması, (iv) vakıf malın istibdalının yani başka bir malla değiştirilmesinin de mümkün olmaması, (v) mahkeme kararının alınması gibi zaruret hallerinde caiz görülmüştür²⁹⁴.

Bütün bu bilgiler ışığında birinci bölümde kendisi hakkında geniş bilgi verilen Varna muhaciri Salim Ağa'nın belli bir ücret karşılığında kiraladığı vakıf arazisindeki mülkünü vakfettiği görülmektedir.

99 vakfiyenin içinden vakfettiği gayrimenkullere vefat edene kadar mutasarrıf olmayı şart koşan 4 vâkıf bulunmaktadır. Bunlardan ikisi yukarıda ecr-i misil konusunda bahsi geçen kadın vâkıflardır. Bu vâkıflardan bazıları vakfettiği eve bazıları dükkânlara bazıları da hem eve hem dükkâna mutasarrıf olmak istediklerini kaydetmişlerdir.

A. Bağ ve Bahçe (Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Kurumlar)

Eskişehir'e ait incelenmiş olan vakfiyelerde ziraatla alakalı 2 bahçe, 1 tahılhane ve 1 ambar, hayvancılıkla alakalı ise sadece 3 ahır bulunmaktadır. Kentin temettuât defterleri incelendiğinde en çok gelirin %67.28 ile ziraî faaliyetlerden sağlandığı görülmektedir. Bunu %19.89'la meslek gelirleri takip ederken diğer gelirler %5.52 olarak hesaplanmış, hayvancılıktan elde edilen gelir ise %5,4'le dördüncü sırada yerini almıştır²⁹⁵.

Eskişehir'in merkez mahallelerinde ve köylerinde toplam 90885 dönüm ziraî alan vardır. Bu alanın 36.703 dönümü yani yaklaşık %40.38'i ekilebilir, mezru tarla

²⁹² Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", s. 391.

²⁹³ Akgündüz, Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri, s. 456.

²⁹⁴ Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatına vakıf Müessesesi, s. 393.

²⁹⁵ Menekşe, a.g.e., s. 145.

hükmündedir²⁹⁶. En çok yetiştirilen ürünler %58.33'le buğday ve %39.92 ile arpadır. Bunların yanı sıra üzüm, pamuk, susam gibi diğer ürünler de mevcuttur²⁹⁷.

İncelenen 99 vakfiyeden sadece iki vâkıf bahçe vakfetmiştir. Bunlardan biri Yukarılıca Köyü'nden Hacı Ali Ağa ibn Hacı Mehmed 1 buçuk dönüm, (?) Köyünden Hatipzâde İbrahim Ağa ibn İbrahim ibn Süleyman ise 3000 kuruş kıymetli 3 dönüm bahçesini vakfetmiştir.

Hacı Ali Ağa bahçenin yanında bir de ahır vakfetmiştir. Ahır vakfeden diğer vâkıflarsa Hacı Derviş Mehmed Efendi ibn Hüseyin ve Köstence muhacirlerinden Ömer Ağa ibn Abdullah'tır. Ömer Ağa aslında halen kendi ismiyle faaliyet gösteren Sakarya Caddesi'nin, tren yoluna bakan köşesinde bir han vakfetmiştir. Bu hanın içindeki dükkân ve odalar da vakfiyede tek tek belirtilmiştir. Bu sebeple kaydedilen dükkânlar kendi kategorileri dâhilinde değerlendirilmeye tabi tutulmuş, han ise ticari kurumlar başlığında tek olarak ele alınmıştır. Bugün handan bir iz kalmamış, hanın bulunduğu yerde Ömer Ağa'nın inşa ettirdiği cami yıkılmış ve yerine yenisi aynı isimle, Ömer Ağa Camii olarak hayırseverler tarafından inşa edilmiştir.

Ömer Ağa vakfiyesinde hanın içerisinde vakfedilen işletmelerden biri de ahırdır. Daha çok insanların konaklaması için yapılan hanların şehirlere de inşa edilmesiyle birlikte fiziki yapılarında bazı değişimler meydana gelmiş, hanlar tek kattan çift kata çıkmışlardı. Ahır kısmı da alt katta olup, hanın yapılış tarzına göre farklı bölümlerde yer almaktaydı. Kimi zaman tek avlu içinde bulunur, kimi zaman da büyük avluya bitişik ayrı bir avlu inşa edilerek burası ahır için tahsis olunurdu²⁹⁸.

Ömer Ağa'nın hanında bulunan ahırla diğer vâkıfların vakfetmiş oldukları ahırlar büyük ihtimalle işlev olarak aynı değillerdi. Handa bulunan ahırlar genellikle gelen konukların veya ticaret erbabının hayvanlarını bıraktıkları bir nevi garaj hükmündeydi. Diğer ahırlar ise hane sahibinin etinden ve sütünden yararlanmak üzere yetiştirdiği hayvanların barındığı mekânlardı.

Bu başlık altında değerlendirmeye tabi tutacağımız son iki kurum, yine Hacı Derviş Mehmed Efendi'nin vakfettiği tahılhane ve Hüseyin Ağa ibn Ahmed ibn

²⁹⁶ Menekşe, a.g.e., s. 89.

²⁹⁷ Menekşe, a.g.e., s. 110.

²⁹⁸ Ceyhan Güran, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1978, s.17-18.

Hüseyin'in vakfettiği ambardır. Tahılhane tabiri ile alakalı, pek çok sözlükten ve vakıf terimleriyle ilgili kaynaklardan yapılan araştırma neticesinde herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu sebeple tahılhane ve ambar aynı kategoride değerlendirilecektir.

Ambar, devletin veya o vilayeti yöneten yöneticinin denetiminde yine devlet tarafından atanan eminlerle idare edilen iktisadi bir işletmedir. Ambar emini daha sonra harcanmak üzere ambarı doldurur, aynî mallar yöneticinin isteği üzere harcanmak adına burada muhafaza edilirdi. Bu mallar işletme sahibi tarafından aynî veya nakdî yani satım usulüyle dağıtırdı. Ancak bazen ambarlardaki miktar ihtiyacı karşılamaz ve devlet işletme sahibine hazineden nakit yardımı yapardı²⁹⁹. Hüseyin Ağa'nın vakfiyesinde vakfedilen ambardan bahsedilirken “1000 kuruş kıymetli öşür iddiharına³⁰⁰ mahsus” şeklinde bir ifade kullanılmıştır.

Tablo 14: Gayrimenkul Vakıflardan Ziraat ve Hayvancılıkla İlgili Olanlar ve Cinsiyetlere Göre Dağılımı

KONUT TÜRÜ	VÂKIF		TOPLAM
	KADIN	ERKEK	
Ahır	-	3	3
Tahılhane	-	1	1
Ambar	-	1	1
Bahçe	-	2	2
TOPLAM	-	7	7

²⁹⁹ Temel Öztürk, “Osmanlı İmparatorluğunda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği (1724-1729)”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, Tarih Bölümü, S. 3, 2012, s.167.

³⁰⁰ “İddihar: Zahire toplayıp vakt-i galâda yüksek fiyata satmak üzere biriktirme”. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 1.b., İstanbul: Şifa Yayınevi, 2012, s.81.

B. İş Yerleri (Ticaret Kurumları)

Vakfedilen bir grup gayrimenkul aşağıdaki tabloda verilen ticaret kuruluşlarından oluşmaktadır. Bunların içinde vakfedilme oranı en yüksek olan %59.37 ile vasfı belli olmayan dükkânlardır. İkinci sırada ise %9.37 ile kahve ve fırınlar yer almaktadır. Bakkallar %6.25 ile üçüncü sırada bulunurken, diğerleri %3.12'lik bir orana sahiptirler. Dükkânların sadece bir tanesi kadın vâkıf tarafından vakfedilmiştir. Diğer ticari kuruluşlardaysa kadın vâkıf bulunmamaktadır.

Vakfedilen bu ticaret kurumlarından 13 tanesinin vasfı bellidir, kalanları ise dükkân olarak geçmektedir. Vakfedilen dükkânların daha çok Aşağı Çarşı ve Köprübaşı denilen mevkilerde yoğunlaştıkları görülür. Bazıları ise Hınta (buğday) Pazarı, Tuz Pazarı ve Mamure mahallelerinde bulunmaktadır.

Vasfı belli olmayan dükkânların içinden bir tanesi Mehmed Ağa b. Ali'nin vakfettiği 300 kuruş kâr getiren dükkândır³⁰¹. Dükkânın mevkiî Sarısu Taş Ocağı olarak kaydedilmiştir. Bu bölgenin özelliği Eskişehir'in simgesi olan lületaşının çıkarıldığı üç madenden birini barındırmış olmasıdır³⁰².

1325 (1907-1908) tarihli Eskişehir Hüdavendigâr Salnâmelerinden elde edilen bilgilere göre Eskişehir'in 27 km doğusunda yer alan bu taş ocaklarındaki 8000 kuyudan geriye sadece 1500 kuyu kalmıştı ve buralarda toplam 4000 işçi çalışmaktaydı. Lületaş işiyle uğraşanlar üç sınıfa ayrılıyorlardı. Bunlardan birincisi kuyudan lületaşını çıkaran işçiler, ikincisi çıkan taşı temizleyenler ve üçüncü grup da temizlenen taşları sandıklara dolduran esnaflardı. Esnafların bir kısmı dükkânlarında çalışıyor, ancak çoğunluğu bu işi evlerinde yapıyorlardı³⁰³. Taşçılıkla uğraşanlar yeteri kadar gelir elde edemedikleri için genellikle ek iş olarak çiftçilikle de uğraşıyorlardı³⁰⁴. Eskişehir temettuat defterlerine göre Akçağlan Mahallesi'nde 17 lüleci esnafı, 2 lüleci kalfası, 3 lüleci şakirdi ve 1 taşçı amesi vardı³⁰⁵. Sonuç olarak, vâkıf Mehmed Ağa b. Ali'nin vakfettiği dükkânın mevkiinin lületaş taş

³⁰¹ V.G.MA., 602-87-147.

³⁰² Emine Gümüüşsoy, "1880-1914 Arası Eskişehir Lületaş Madeni İle İlgili Bazı Tespitler", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 14 (Özel Sayı), Kasım 2013, s.171.

³⁰³ Gümüüşsoy, a.g.e., s. 171.

³⁰⁴ Halil Şahin, *Eskişehir Kırsalında Ekonomik ve Sosyal Yapı: 1844/1845*, (Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.21.

³⁰⁵ Menekşe, a.g.e., s.76.

ocağında olması ve sakin olduğu Akçağlan mahallesinden de lüleci esnafı bulunmasından dolayı, kendisinin lületaşısı esnafı olduğu söylenebilir.

Aşağı Çarşı'da ve Köprübaşı'nda 2 keçeci dükkânı ve iki debbağhane vakfedilmiştir. XIX. yüzyıl Eskişehir temettuat defterleri incelendiğinde dericilikle uğraşan 42 hanenin olduğu görülmektedir. Dericilik mesleği şehirlerde icra edilirken köylerde bu meslekle ilgilenen kimsenin olmadığı anlaşılmaktadır. Debbağların mahallelere göre dağılımları ise şöyle verilmiştir; Akçağlan ve Paşa Mahallelerinde 10 hane, Orta Mahalle'de 8 ve Dede Mahallesi'nden de 1 hane. Keçecilik mesleğini icra edenlerse, Paşa ve Dede Mahallelerinde 2 hane, Akçağlan Mahallesi'ndeysen 1 hanedir³⁰⁶.

Debbağlık Selçuklular devrinde ticaretin ahlaki öğretilerini belirleyen ahilik teşkilatıyla özdeşleşmiş mühim bir meslekti. Nitekim ahilerin piri olan Ahi Evren debbağ olarak iş görürdü. Bu sebeple debbağlık mesleği önemli bir konuma sahipti. Evliya Çelebi de Anadolu'da debbağlara ahi denildiğini kaydetmiştir³⁰⁷. Osmanlı Devleti'nde Ahilik teşkilatı yerini Loncalara bırakmıştır.

Anadolu'da debbağların buldukları mekânlarla ilgili tam bir bilgi mevcut değildir. Çünkü deri tabaklanırken meydana gelen kokudan halkın rahatsız olmasından dolayı kent genişledikçe debbağhaneler de şehir dışına naklediliyorlardı³⁰⁸. Ancak elimizdeki bir vakfiyelerden bu işletmelerin şehrin merkezinde olduğunu anlıyoruz. Bugün ise vakfiyede debbağhanelerin tarif edildiği yerlerde bu çeşit işletmelere rastlanmamaktadır. Deri tabaklanması için kurulan imalathanelerin Alanönü Mahallesi olarak geçen bölgenin aşağı tarafında, Tabakhane diye anılan bir bölgede olduğu, onun da yakın zamanda yerini çeşitli mobilya imalathanelerine terk ettiği bilinmektedir.

XVIII. yüzyıldan itibaren batının sanayileşmesiyle birlikte pek çok sanayi kuruluşunda olduğu gibi dericilikte de bir gerileme, hatta çökme meydana gelmiştir. XIX. Yüzyılın başlarında tabakhane sayıları gitgide azalmıştır. "Tanzimat'tan sonra, ticaret ve sanayi korumak için yapılan çalışmalar sırasında ve 1866 yılında kurulan

³⁰⁶ Menekşe, a.g.e., s.74-75.

³⁰⁷ Necdet Sakaoğlu, Nuri Akbayar, *Derinin Anadolu'da Bin Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Orjin Group, Creativ Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., 2002, s. 103.

³⁰⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 198.

(Sanayi Islah Komisyonu) bir raporunda durumu “*eskiden pek mamur, servet ve iktidarı diğer esnafın fevkinde olan tabak esnafı, 30-40 senedir gündün güne düşmüş, tabakhaneler tamamen kapanma derecesine gelmiştir*” şeklinde açıklamaktadır³⁰⁹”.

XX. yüzyıla gelindiğinde de Eskişehir’de dericilik ve keçenin hammaddesi olan tiftik üretiminde bir gelişme olmamıştır. Kaynaklara bakıldığında deri üretiminin giderek azaldığı ve tiftik üretiminin de 1970’te 580 tonken, 1980 yılına gelindiğinde 134 tona gerilediği kaydedilmektedir³¹⁰.

XIX. yüzyılda Eskişehir’de toplam 28 bakkal bulunmaktadır. Bunların mahallelere göre dağılımları şöyledir: Akçağlan Mahallesi 5, Paşa Mahallesi 12, Orta Mahalle 8, Karapınar Mahallesi 1 ve Dede Mahallesi 2. Araştırma dâhilindeki vakfiyelerdeyse biri Şevkatiye Köyü’nde diğeri Hamidiye Mahallesi’nde olmak üzere 2 bakkal dükkânı vakfedilmiştir.

Yine XIX. yüzyıl temettuat defterlerine göre şehirde 10 kahvehane bulunmaktadır. Bunların 7’si Akçağlan Mahallesi’nde, 2’si Orta mahalle ve bir tanesi de Dede Mahallesi’ndedir. Elimizdeki 99 vakfiyede ise Hamidiye Mahallesi’nde ikamet eden Vernalı Salim Ağa ve Köstence muhacirlerinden Ömer Ağa ile Mamure Mahallesi’ndeki Habibullah Efendi’nin vakfettiği birer kahvehaneyle birlikte toplam üç kahvehane bulunmaktadır.

Bütün bu sayılanlar haricinde 3 fırın, 1 nalbant ve 1 bıçakçı dükkânı ve han (Osmanlı devri han mimarisinde yapı kale fonksiyonundan sıyrılmış ve dış cephede dükkânlar yer almaya başlamıştır. Bazı hanların ticari yönleri gelişmiş ve ikinci katlarında odalardan ziyade bedestenler yer almıştır³¹¹) vakfedilmiştir. Fırınların ikisi Tatarların yoğunlukta olduğu Mamure Mahallesi’nde, biri de Hamidiye Mahallesi’ndeki vakfedilen hanın içinde yer almaktadır. Bıçakçı dükkânı da aynı handa bulunmaktadır. Ömer Ağa’nın vakfettiği hanın vakfiyede belirtilen yeri vâkıfın kendi ismiyle anılan Ömer Ağa Mahallesi’dir.

³⁰⁹ Lütfi Dağtaş, *Anadolu’da Dericilik, İstanbul: Dönence Yayıncılık, 2007, s. 33*

³¹⁰ Komisyon, a.g.e., s. 2870.

³¹¹ Güran, a.g.e., s. 9.

Osmanlıda ilk defa Bursa'da kurulmaya başlanan şehir hanları³¹² ile birlikte yapının fonksiyonlarında bir takım farklılıklar meydana gelmiştir. Geceleri yolcuların konaklaması için kullanılan bazı hanlar artık önemli ticaret merkezlerine dönüşmüşlerdir³¹³. Şehir hanlarının iki katlı olmasıyla birlikte alt kat ahır, depo ve bazı ihtiyaçların karşılanacağı yerler için tahsis edilirken üst kat yolculara ayrılmıştır³¹⁴.

Ömer Ağa'nın vakfettiği hanın içinde sayılan mekânlara bağlı olarak, buranın klasik şehir hanları görünümünde olduğu söylenebilir. Alt katta kahvehane, bıçakçı, bakkal ve fırın gibi ticaret merkezleri ile birlikte büyükçe bir ahır bulunurken, üst katta odalar yer almaktadır. Vakfiyede bulunduğu yer tarif edilen han maalesef günümüze ulaşamamıştır.

³¹² Güran, a.g.e., s. 10.

³¹³ Güran, a.g.e., s. 12.

³¹⁴ Güran, a.g.e., s. 17.

Tablo 15: Gayrimenkul Vakıflardan Ticaret Kurumlarının Türleri ve Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Konut Türü	Vâkıf		Toplam
	Kadın	Erkek	
Dükkân	1	18	19
Kahvehane	-	3	3
Bakkal	-	2	2
Bıçakçı	-	1	1
Fırın	-	3	3
Nalbant	-	1	1
Debbağhane	-	2	2
Keçeci	-	2	2
Dükkâm	-	2	2
Han	-	1	1
TOPLAM	1	32	34

C. Meskenler

Elimizdeki vakfiyelerde farklı konut türleri mevcuttur. Bunlar menzil, hane, müştemilat, akar, emlak, oda ve hücredir. Bu mevkûfattan menzil ve hane, oda ile hücre bazen birbirlerinin yerine kullanılsa da aralarında bir takım farklılıklar mevcuttur.

Hücre 99 vakfiye içerisinde sadece Şeyh Osman Afif Efendi vakfiyesinde geçmektedir. Kendisi yaptırmış olduğu medrese için 19 bab hücre vakfetmiştir. Burada hücreden maksadın medresedeki müderris ve talebelerin yerleşmesi için inşa edilen yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden oda kategorisinde değerlendirilmemişlerdir. Hane, oda ve menzil çeşitli barınma mekânları olarak

kullanılmaktadır. Ancak fiziki olarak inşası ve sosyal hayatta farklı sınıflar tarafından kullanılması açısından ayrı olarak ele alınmışlardır.

Çeşitli bitkilerle kaplı büyükçe bir bahçe ortasında, birkaç odadan müteşekkil, bir veya iki katlı dönemin lüks konutlarına menzil denilirken, nispeten daha küçük, tek katlı meskenlere oda veya hane denmiştir. Oda ve hanelerin zemin katında bir oda, sofa ve hela bulunmakta olup, birinci kat olarak geçen üst katlarında birer oda ve sofa mevcuttu. Menzillerde maddi durumu iyi olan önemli kişiler ikamet ediyor, oda ve hanelerde ise, *“köylüler, işçiler, zanaatkârlar, tüccarlar ile küçük ve orta dereceli memurlar oturmaktaydı.”*³¹⁵

Menziller %70’le XVIII. yüzyıl vakfiyelerinde en çok karşılaşılan mesken tipleridir³¹⁶. XVI. yüzyıl başlarında Bursa vakfiyelerine bakıldığında da buna benzer bir durum görülmektedir. O dönemde Bursa’da menzillerin oranı diğerlerine göre %45,4 olarak kaydedilmiştir³¹⁷. Ancak 1757-1810 tarih aralığında Tokat’ta kurulmuş vakıflar içerisinde 113 gayrimenkul vakfının 13’ünde yani yaklaşık %16’sında menzil bulunmaktadır³¹⁸. Eskişehir’de ise 88 gayrimenkul içinde 4’ü yani yaklaşık %5’inde menzil mevcuttur ki bu miktar diğer dönemlerle kıyaslandığında oldukça azdır. Her ne kadar farklı şehirlere ait istatistiki bir bilgi elde edilmiş olursa da yüzyıllar içinde vakfedilen menzil miktarında bir düşüş meydana geldiği söylenebilir. Tabi daha kesin bir bilgi sağlanabilmesi için aynı yüzyıllardaki vakfiyelerin değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

Elimizdeki vakfiyelerde oda miktarının diğer gayrimenkullere oranı yaklaşık %21’dir. Yine yukarıda bahsedildiği üzere XIII ve XIX. yüzyıl Tokat vakıflarında odaların diğer gayrimenkullere oranı yaklaşık %7, XVI. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıflarındaysa yaklaşık %8’dir. Neticede oda sayılarına bakarak, Eskişehir’de tarım ve ticaretle uğraşanlar ile işçi ve memur sayısının diğer iki şehre nispeten daha fazla olduğu söylenebilir. XIX. yüzyıl Eskişehir temettuat defterlerine bakıldığında %65.95’le ziraat erbabının fazla olması da bu görüşümüzü desteklemektedir³¹⁹.

³¹⁵ Yediyıldız, XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu, s. 9-10.

³¹⁶ Yediyıldız, XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu, s.9.

³¹⁷ Demirel, a.g.e., s.65.

³¹⁸ Çelik, a.g.e., s.14.

³¹⁹ Menekşe, a.g.e., s.64.

Eskişehir’de Osmanlı mimarisi ve Türk evleri denildiğinde akla gelen ilk yer Odunpazarı semtidir. Bölge 1525 tarihinde Kurşunlu Külliyesi’nin inşa edilmesiyle birlikte gelişmeye başlamıştır³²⁰. Toplam 14 vakfiye de Odunpazarı semtinin çeşitli mahallelerinde bulunmaktadır. Odunpazarı’nın Eskişehir’in en eski yerleşim yeri olması ve burada ikamet edenlerin eskiyen evlerini yıkıp yenisini yapmak yerine, göçlerle kalabalıklaşan, demiryolu ile ekonomik ve sosyal açıdan canlanan yeni yerleşim yerlerine taşınmaları, bölgenin orijinalliğini nispeten korunmasını sağlamıştır. Bu sebeple Odunpazarı’ndaki yerleşim yerleri incelendiğinde burada kurulan evler üzerinden şehrin o dönemki mimarisi incelendiğinde, o dönemin mimarisi anlaşılmiş ve Eskişehir’in XIX. yüzyıldaki konut özellikleri daha net ortaya çıkmış olacaktır.

Odunpazarı evleri genel olarak bahçelidir, ancak bazen bahçesiz evlere de rastlanmaktadır. Çoğunlukla iki katlı olan evlerin alt katlarında mutfak olur. Bazılarında ise mutfakla birlikte bir veya iki oda da bulunur. Bir kısım evlerin bahçelerinde tuvalet, çamaşırılık ve odunluk gibi bölümler de yer almaktadır. Kentin zengin kaynak suları ve hamamları olmasından dolayı pek çok evde banyo bulunmamaktadır. Ancak odaların bazılarında kimi zaman dolap içinde olmak üzere gusülhaneler yer alır³²¹. İkinci kata evin içinde bulunan merdivenle çıkılır. Odaları birbirine bağlayan sofalar Odunpazarı evlerinin önemli bir bölümüdür. Odalarda yüklük, ocak ve dolap gibi unsurlar bulunmaktadır. Moloz taş, ahşap ve kerpiç malzeme kullanılarak inşa edilen evlerin tavan ve cephe süslemeleri ev sahibinin maddi durumuna göre zengin süslemelerden oluşabileceği gibi, sade olarak da inşa edilebilir.

Selimiye Köyü’nden Hatip oğlu Hasan b. Mustafa’nın 2000 kuruş kıymetindeki 1 bab hanesinin bitişiğinde vakfettiği bir adet müştemilat vardır. Bunu ayrıca kaydetmemizin nedeni, müştemilatın kullanım olarak diğer emlaklardan farklılık arz etmiş olmasıdır. Müştemilat³²² “*çiftlik, yalı, konak vb. binaların içinde bulunan veya sonradan ilave edilip onlarla birlikte bir bütün teşkil eden hizmetçi odası, mutfak, ahır gibi ikinci derecede önemli yerler*” dir. Köyde bulunması ve gelir

³²⁰ B.Yelda, Olcay Uçkan, *Eskişehir Odunpazarı Evleri*, Eskişehir: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.22.

³²¹ Yelda, Uçkan, a.g.e., s. 53-54.

³²² İlhan Ayverdi, “*Müştemilat*”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, C. II, 2005, s. 2251.

düzeyi daha düşük sınıfa kullanıldığını düşündüğümüz haneye bitişik olması hasebiyle, buradaki müştemilatın ziraat ve hayvancılıkla alakalı araç gerecin saklanması için kullanıldığı düşünülebilir.

Elimizdeki vakfiyelerde bir adet de akar vardır. Akar, halk arasında kiraya verilerek kendisinden gelir elde edilen mülk olarak tabir edilir. İslam hukukundaysa taşınmaz mal ve arazi olarak geçer³²³. Mecelle'nin 129. maddesinde ise “*Akar denilen hane ve arazi misülli mahal-li âhara nakli mümkün olmayan şeydir*” diye tanımlanmıştır³²⁴. Bu tanımlar ışığında akardan kastedilenin bir hane mi menzil mi, ya da bir ticarethane mi olduğu tam olarak idrak edilemediğinden dolayı vakfiyede geçtiği şekliyle akar olarak kaydedilmesi uygun görülmüştür.

Akarla benzer bir kullanımda olan emlaktan da tam olarak ne kastedildiği anlaşılamamıştır. Orta Mahalle'de ikamet eden Seyyid Hacı Süleyman b. Seyyid Ali'ye ait vakfiyede altı adet emlakın yeri tarif edilmiş, ancak ne tür bir emlak olduğu hususunda açıklama yapılmamıştır. Bu sebeple emlak olarak geçen bu mevkûfat aynen aktarılmıştır.

Tablo 16: Gayrimenkul Vakıflarında Mesken Türleri ve Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Konut Türü	Vâkıf		Toplam
	Kadın	Erkek	
Menzil	2	2	4
Hane	-	4	4
Müştemilat	-	1	1
Akar	-	1	1
Emlak	-	6	6

³²³ Ali Şafak, “Akar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C.2, 1989, s. 221.

³²⁴ ed. Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*, 3.b., İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982, s.32.

Oda	-	16	16
Hücre	-	19	19
TOPLAM	2	49	51

II. MENKUL VAKIFLAR

Menkul sözlükte “*bir yerden başka bir yere taşınan mal*” olarak geçmektedir³²⁵. Bunun içine kitap, para, ziraat eşyası, hayvan gibi her türlü taşınabilir eşya girmektedir. Vakıfta aranan şartlardan birisi de malın akar veya bilinen bir menkul olmasıdır. Asıl akar arazi ve arsadır. Ancak ev, dükkân ve arsa gibi emlak da araziye tabi olduklarından dolayı akar olarak değerlendirilirler. Vakfi kuran kişinin yaptığı hayırda ebedilik talebi olması ve akardaki dayanıklılık prensibinin bu taleple paralellik arz etmesinden dolayı, mevkufta akar olma şartı aranmıştır.

Menkul malın vakfedilmesi hususunda örf binaen bazı İslam hukukçuları cevaz vermişlerdir. Bir şeyin örf dönüşmesi için onun çok yapılması gerekmektedir. Yani bir menkul sadece bir kaç kişi tarafından vakfedilirse bu örf dönüşmez. Ancak bu defaatle yapıldığında örf dönüşür ve vakıf sahih olur³²⁶. Ancak menkul malların vakfedilip vakfedilmeyeceği İslam hukukçuları arasında tartışılan bir mevzudur. Menkul malların vakfedilmesi tartışılan bir husus olsa da çalışmamızın sınırları bakımından bu konulara girilmeyecektir. Elimizdeki vakfiyelerde başta para vakfi olmak üzere hayvan ve mutfak gereçleri gibi çeşitli menkuller vardır. Bu mevkûfat “*Para Vakıfları ile Hayvan ve Taşınabilir Eşya*” başlıkları altında değerlendirilecektir.

A. Para Vakıfları

Para vakıflarının tam olarak ne zaman çıktığı bilinmemekle birlikte Osmanlı Devleti’nden evvel uygulandığı hususunda bir örnek mevcut değildir. En eski para

³²⁵ Ziya Kazıcı, *İslami ve Sosyal Açıdan Vakıflar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Marifet Yayınları, 1985, s.86.

³²⁶ Ali Himmet Berki, *Vakıflar*, İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940, s. 52-53.

vakfı H.826/M.1423 tarihlidir³²⁷. Para vakıfları İslam'ın faize bakış açısı nedeniyle âlimler tarafından çok tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmalar Rumeli kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi vasıtasıyla para vakıflarının yasaklanmasına kadar gitmiştir. Fakat başta dönemin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi olmak üzere pek çok İslam âlimi aksi görüşte fetvalar verdiğinden yasak 1548 yılında son bulmuştur³²⁸.

Para vakıfları icra ettiği fonksiyonlarla vakıf sisteminin işleyişine önemli katkılar sağlamıştır. İhtiyaç sahiplerine devlet denetiminde kredi olanağı sağlayan para vakıfları, ribahor denilen ve %50-60 oranlarında faiz koyan tefecilerin önünün alınabilmesi için bir çıkış yolu olmuştur. Yine bu kurum sayesinde yeterli mali gücü olmayıp, hayır yapmak isteyenler de vakıf kurma imkânı yakalamışlardır³²⁹.

Vakıf paraları işletilmesinde farklı usuller vardır ancak bizim konumuz dâhilinde olan ve Osmanlı tatbikatında da en çok kullanılanı mu'âmele-i şer'iyye'dir. Bu uygulamadaki asıl mesele hangi oranda kâr konulacağıdır. %20'lere kadar çıkabilen bu oranlar Ebussuud Efendi'nin fetvası üzerine en fazla %15'te kalmıştır.

İncelenen dönemdeki vakıfların 78'inin para vakfı olduğu görülmektedir ki bu oldukça yüksek bir rakamdır. Ancak bu neticeye dayanarak Osmanlı'da para vakıflarının diğerlerine kıyasla daima daha fazla olduğunu söylemek de doğru değildir. Nitekim İstanbul mahkemelerinde kayıtlı olan vakfiyeler İsmail Kurt tarafından incelenmiş ve vakıfların 451 yıl içindeki artış ve düşüşleri bir tablo ile gösterilmiştir. Bu tabloya göre 1539 tarihinden itibaren kurulan para vakıfları sayısında 1648'e kadar büyük bir artış gözlenirse de bu tarihten sonra aynı hızda bir düşüş meydana gelmiştir. Devam eden yıllarda tekrar artış olmuş, ancak 1878 yılından sonra yeniden bir düşüş gerçekleşmiştir³³⁰. Lakin sonraki dönemler incelendiğinde para vakıflarının önemli oranlarda varlıklarını devam ettirdikleri görülmektedir. Örneğin 1880-1914 yıllarında Anadolu'ya göç eden Kafkas göçmenlerinin kurduğu 119 vakıftan 109 tanesi yani yaklaşık %91.59'u para vakıdır. Eskişehir'de incelenen dönemde muhacir vakıflarının 28'i para vakfı iken ikisi para

³²⁷ Tahsin Özcan, *Kanuni Dönemi (M.1520-1566/H.926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, 1997, s.11-12.

³²⁸ Özcan, *Kanuni Dönemi (M.1520-1566/H.926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, s. 32.

³²⁹ Özcan, *Kanuni Dönemi (M.1520-1566/H.926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, s. 76-77.

³³⁰ Tahsin Özcan, *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*, Türkiye Finans Kültür Yayınları, 2010, s.102.

ile vakfedilen gayrimenkul ve çeşitli menkullerden oluşmaktadır. Bu oranda bütün muhacir vakıfları içinde %73.68 gibi bir rakama tekabül etmektedir. Sonuç olarak ele alınan dönem içerisinde muhacirlerin para vakfı kurmayı tercih ettikleri söylenebilir. Yerli halk olsun muhacirler olsun elimizdeki vakfiyelerin 4 tanesinde para ile beraber gayrimenkul veya farklı menkuller de vakfedilmiştir. Bütün vakıfların içinde 4 kadın vâkîf bulunup bunların ikisi para vakfetmiştir.

6 vâkîf Sultan Abdülaziz devrinde 100'lük altınlar olarak bastırılan Lira-yı Osmanî vakfetmişlerdir³³¹. 1903 tarihli üç vakfiyede “100'lük Lira-yı Osmanî” ifadesi ile altın liralara değerleri belirtilirken, ikisinin değeri hakkında açıklama yapılmamıştır. 1911 tarihli Sivrizâde İbrahim Efendi'ye ait olan vakfiyede ise vakfedilen miktarın 20 adet Lira-yı Osmanî olduğu belirtildikten sonra “yani 2160 kuruş” ibaresi eklenmiştir. Bu da her bir altının 108 kuruş değerinde olması demektir. Belki de bu tarihte altın fiyatlarında bir takım dalgalanmalar olmuş ve bu sebeple vâkîf böyle bir ibareyi vakfiyesine eklemek istemiş olabilir.

28 vakfiyede kâr oranı belirtilmediği gibi vakıf harcamalarının miktarı hususunda da herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu sebeple konu edilen vakıfların kâr oranları hesaplanamamıştır. Bunların pek çoğunda “bâ yed-i mütevellî ile istirbâh olunur” cümlesi yer almaktadır. Yani vâkîf o devrin şartlarına göre ve devletin izin verdiği ölçüde kâr oranını mütevellîye bırakmıştır.

Vakfiyelerin %13,9'unda kâr oranları “şehrî kîsesi 5 kuruş üzerinden istirbâh olunur” denilerek verilmiştir. Osmanlılar'da 500 kuruşa kese denilmektedir³³². Yani aylık 500 kuruştan 5 kuruş %1 eder ki bu da yıllık %12'ye tekabül etmektedir. Vakfiyelerin %24.05'inde “ona on bir buçuk oranında istirbâh olunur” denilmiştir ki bu da %15'e tekabül etmektedir. İslam hukukçuları tarafından kâr oranı ona on bir (%10), ona on bir buçuk (%15), ona on iki (%20) şeklinde olması caiz görülse de Osmanlı'da para vakıfları çoğalınca zamanın kâr oranının belli miktarda sabit kalması zaruri hale gelmiş ve %15 sınırı konulmuştur³³³.

³³¹ Tekin, a.g.e., s.175.

³³² Halil Sahillioğlu, “Darphane”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), C.8, 1993, s. 504.

³³³ Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s. 162.

Vakfiyelerin bir kısmında da “*şehrî kîsesi 5 kuruş veya sim mecdiye 19 kuruş hesabı istirbâh olunur*” ya da sadece “*sim mecdiye 19 kuruş hesabı*” denilen kâr oranları verilmiştir. Ancak burada “*sim mecdiye 19 kuruş hesabıyla istirbâh olunur*” ifadesinden kastedilen miktar anlaşılamadığından şehrî kîsesi 5 kuruş “*veya*” sim mecdiye 10 kuruş denildiği için ikisinden de kastedilen mananın aynı olduğu tahmin edilmektedir. Bu ifadenin, başka bir açıklama olmadan, kullanıldığı vakfiyelerin şartlarına bakıldığında görevlilere verilen maaşların anaparadan %12’lik nemaya tekabül ettiği görülmektedir. Bu sebeple sim mecdiye 19 kuruş hesabı denildiğinde %12’lik oran kastedildiğini söyleyebiliriz. Vakfiyelerin %5.06’sında “*her 100 kuruş şehrî birer kuruş hesabı istirbâh olunur*” denilmektedir. Bu da %12’ye tekabül etmektedir.

Bazılarının kâr oranlarını ise vakfın şartlarında yapılan harcamalar kısmından anlıyoruz. Bu bölümde vâkıf, vakıf görevlilerine ne kadar verileceğine, paranın vakfedildiği kurumun tamiri ve diğer masrafları için ne kadar harcanacağına dair paylaşımında bulunmuştur. Bütün bunlar hesaplandığında paranın yüzde kaç oranında kârla vakfedildiği ortaya çıkmaktadır.

3 vakfiyede “*%40 para hesabı üzere istirbâh olunur*” diye bir tabir geçmektedir. Osmanlı’da “*para*” kuruşun kırkta biridir³³⁴. 3 vakfiyenin de şartlarında vakıf görevlilerinden hatibe 10 kuruş verilmesi kaydedilmiştir. Bu da yıllık 120 kuruş eder ki bu da yine %12’lik bir kâr oranına denk gelmektedir.

Abdülkerim Ağa b. Receb’e ait vakfiyenin şartlarında diğerlerinden farklı bir ibare yer almaktadır. Vakfedilen 1000 kuruşun “*eytam nizamnamesi mûcibince irbâh ve istirbâh olunması ve hâsıl olan galleden 120 kuruşun hitâbet-i mezkûrayı ifa eden kimseye verilmesi*” istenmektedir. Eytam nizamnamesi özellikle yetim kalan asker çocuklarının mağdur edilmemesi için kurulmuş bir kurumdur. Bu kurumun şartlarına göre yetim çocuğa kalan malın nakde dönüştürülüp işletilmesi sağlanıyordu³³⁵. Vakıflarda olduğu gibi anapara muamele-i şer’iyye üzerinden nemalandırılıyor, vade oranlarıysa genelde %10 ile %20 arasında oluyordu³³⁶.

³³⁴ Pakalın, a.g.e., s. 752.

³³⁵ Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı*, 1-12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.5, 1999, s.111.

³³⁶ Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.14, s.109.

Vakfiyenin şartlarındaysa 120 kuruşun hatibe verilmesi vakfın %12 kârla işletiliyor olduğunu göstermektedir.

İki vakfiyede de “her 100 kuruş ayda 7 kuruş hesabı üzere istirbâh olunur” denilmektedir. Böyle bir durumda yıllık %84 gibi büyük bir oran çıkıyor ki zaten vakıflarda paraların en fazla %15 kâr oranıyla işletilmesi gerektiği, bu miktarın üzerindeki anlaşmaların feshedileceği bilinmektedir. Bu vakfiyelerin şartlarında memurlara verilecek miktarlar ya da tamir ve termim için harcanacak ödenekle alakalı da bir bilgi olmadığı için verilen oranlarla ilgili herhangi bir şey söylemek zordur. Bu sebeple bunlar tabloda soru işareti ile gösterilmişlerdir.

Vakfiyelerde toplam 105 adet altın bulunmaktadır ve toplamda 10.660 kuruş etmektedirler. Bunlardan bazılarının kâr oranı verilmiştir ve neticede altınlardan elde edilen kârın yaklaşık 720 kuruş değerinde olduğu tespit edilmiştir. Altın paralar kuruş cinsinden hesaplanıp diğer bütün paralarla birleştirildiğinde toplam 111.171,5 kuruş elde edilmektedir. Bütün bu miktardan da 9.370,725 kuruş kâr sağlanmıştır.

Bu paranın vakfedildiği zamanın şartlarında ne ifade ettiğini anlayabilmek için, incelenen döneme ait vergiler, masraflar, memur ve tüccar aylıkları, konut, hayvan ve bazı temel ihtiyaç fiyatlarının bilinmesi gerekir. Ancak bu saydıklarımızın ücretleri zaman ve mekâna göre değişiklik gösterdiğinden net bir sonuç elde edilmesi mümkün olmayacaksa da bir fikir sahibi olabilmek açısından karşılaştırılmaları önemlidir. XIX. yüzyıl Eskişehir temettuat defterlerine bakıldığında mahalle ve köylerdeki hane halkının ortalama geliri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Öncelikle bu defterlere göre Eskişehir’in beş mahallesinde hane başına düşen yıllık kazanç şu şekilde verilmiştir:

Akçağlan Mahallesi: 1245,84

Paşa Mahallesi: 1485,22

Orta Mahalle: 1289,86

Karapınar Mahallesi: 1181,19

Dede Mahallesi: 895,52

Eskişehir'in bütün köylerindeki hane halkının ortalama yıllık kazancını burada vermek yerine en düşük ve en yüksek miktarları aktarabiliriz. Buna göre: Hane başına düşen ortalama gelirin en yüksek olduğu köy, Lâçin'dir. Bu köydeki ortalama kazanç 1863,11'dir. Ortalama geliri 711,87 kuruşla en düşük olan köy ise Dereköy'dür³³⁷. Bu rakamlara göre vakıflardan elde edilen 9.370,725 kuruşluk kâr, mahalle ve köylerde hane başına düşen ortalama gelirin yaklaşık sekiz, dokuz katı etmektedir.

XIX. yüzyıldaki şer'iyye sicillere bakıldığında dönemin giyim-kuşam, yiyecek-içecek, hayvan veya konut fiyatlarını ortalama olarak tespit edebiliyoruz. Örneğin Eskişehir'in kazası olan Sivrihisar'daki kadı sicillerine göre giyim eşyalarından bazılarının ortalama fiyatı, entari 30 kuruş, gömlek 20 kuruş, ayakkabı 30 kuruş, elbise 34 kuruştur. Hayvanlarda ise 1 karasığır öküzü 300 kuruş, 1 karasığır ineği 200 kuruş, 1 koç 90 kuruş olarak verilmiştir. Konutların fiyatları ise genellikle sahip oldukları oda sayısına göre değişiklik göstermektedir. Çoğunlukla 8 odalı evler 2400 kuruş ederken, 3 odalılar 1200 kuruş olarak kaydedilmiştir³³⁸.

Bu fiyatlara dayanarak vakıflardan elde edilen 9.370,725 kuruşluk gelir ile yaklaşık olarak 310 entari alınabilir veya 460 gömlek ya da 280 elbise almak mümkündür. 320 ayakkabı da bu gelire alınabilecekler arasındadır. Hayvanlardaysa 30 karasığır öküzü ya da 45 karasığır ineği yahut 100 koç satın alınabilir. Konut olarak da 4 adet 8 odalı ev veya 8 adet 3 gözlü ev alınabildiği görülmektedir. Tabii bu rakamlar kesin bir sonuç elde etmekten ziyade bize ancak o dönemin hayat standartlarını anlama açısından fikir verebilir. Çünkü bir şeyin fiyatı mekâna, zamana ve kaliteye göre değişim gösterebilmektedir.

Tablo 17: Para Vakıfları ve Elde Edilen Kâr Oranları

Sıra	Vakıf	Cinsiyet	Lira-yı Osmanî (Altın)	Kuruş	İşletme Kâr Oranı %	Yıllık Getirisi	Defter No
1	Cebeci Ahmed oğlu Abdullah	E	-	2000	12	240	599-273- 229

³³⁷ Menekşe, a.g.e., s.146.

³³⁸ Sertaç Demir, "1 Numaralı Sivrihisar Kadı Sicilinin 162-237. Sahifelerinin Transkripsiyon ve Tahlili", (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, 2017, s. 39-85.

2	Mustafa Ağa b. Süleyman	E	15	-	-	-	600-006-007
3	Mütevellizâde Mehmed Ağa b. Hasan Ağa	E	-	1500	12	180	600-007-008
4	Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa	E	-	1000	12	120	506-260-225
5	Hacı Veliyyüddin b. Salih	E	-	1000	-	-	591-254-236
6	Mehmed Efendi b. Ali	E	-	1000	12	120	596-172-151
7	Recep Ağazâde Kerim Ağa b. Recep	E	-	500	-	-	595-141-132
8	Hacı Halil Ağa b. Hüseyin ve Osman Ağa bin Mustafa	E	-	2200	12	264	596-106-91
9	Kocazâde Mustafa Bey b. Müteveffa Hakkı	E	-	1000	15	150	597-76-36
10	Mehmed b. İbrahim	E	-	1500	15	225	609-39-52
11	Azmi Ağa Abdürrahim İbrahim	E	-	1500	10	150	597-143-123
12	Abdurrahman Ağa b. Lütfullah	E	-	1000	-	-	597-238-230
13	Yörük Mustafa Ağa b İbrahim	E	-	1000	10	100	597-146-128
14	Abdülkerim Ağa b. Recep	E	-	1000	12	120	597-252-248
15	İbrahim Efendi b. Mehmed Ağa	E	-	1000	12	120	600-126-151
16	Hacı Ahmed Ağa b. Ahmed	E	-	1000	12	120	599-255-208
17	Ömer Dai (?) oğlu Mehmed Ağa b. Ömer	E	-	1000	12	120	599-136-97
18	Davud oğlu Hasan b. Ali	E	-	1000	12	120	599-235-181
19	Mestan Ağa b. Osman	E	-	1000	15	150	606-160-202
20	Hacı Mehmed oğlu Hacı Süleyman b. Hacı Mehmed	E	-	1500	-	-	599-272-227

21	Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa b. Hacı Mehmed Ağa	E	-	800	12	96	589-67- 111
22	Resul b. Halil	E	-	2000	12	240	601-220- 290
23	Abdüllatif Efendi b. Derviş	E	-	2000	15	300	603-72- 121
24	(...) Ahmed oğlu Süleyman b. Ahmed b. Osman	E	20	-	12	240	603-151- 264
25	(...) oğlu Hasan Hüseyin b. Ahmed	E	-	1500	?	?	603-166- 284
26	Osman oğlu Kadir b. Osman	E	-	2371.5	15	355.72 5	602-035- 053
27	Hasan Ağa b. Mustafa	E	-	3000	12	360	602-41-65
28	Karagözoğlu Ahmed b. Halil İbrahim	E	-	1500	15	225	602-160- 269
29	Sivrizâde İbrahim Efendi b. Hacı Ali Efendi	E	20 (2160 kuruş)	-	-	-	603-222- 365
30	Abdülcemil b. Halil	E	-	1500	15	225	603-244- 401
31	(...) oğlu Hasan Efendi b. Halil	E	-	1000	-	-	604-118- 149
32	Hacı Hamid Efendi b. Süleyman	E	-	1000	-	-	605-239- 323
33	Karakeçili Aşireti rüesasından Halil İbrahim Bey	E	-	2000	-	-	606-002- 004
34	... oğlu Mustafa Ağa b. Mehmed	E	-	2000	-	-	606-57-81
35	Hacı Hüseyin Efendi Mehmed b. Hacı Hüseyin	E	-	1000	12	120	606-121- 157
36	Hacı Ömer Ağa b. Abdullah	E	10	-	-	-	606-147- 187
37	Mustafa Beyzâde Kazım Efendi b. Mustafa Bey	E	-	1500	-	-	606-164- 209
38	Hacı (...) zâde Hacı Ali Çavuş b. İbrahim	E	-	1000	12	120	606-177- 224

39	Şeyhzâde Bahaeddin Efendi b. Hacı Hasan Baba Efendi	E	-	1000	-	-	606-248- 308
40	Hacı İbrahim b. Mahmud	E	-	1000	15	150	591-007- 007
41	Şakir Hasan b. İbrahim, Mehmed oğlu Kadir b. Mehmed ve Mehmed oğlu Çavuş b. Mehmed	E	-	1500	-	-	600-458- 191
42	Hacı İbad (?) oğlu Zevcesi Ummuhan bint-i Ali bin Halil	K	-	1000	?	?	607-21-27
43	Karazâde Hafız Mustafa Efendi b. Halil	E	-	1000	-	-	607-89- 141
44	Celil oğlu Hüseyin Efendi b. Mûteveffa Ahmed	E	-	2000	-	-	608-137- 116
45	Ömer Efendi b. Hüseyin Efendi	E	-	1000	-	-	609-26-36
46	Mehmed Ağa b. İbrahim	E	-	1300	-	-	609-39-52
47	Hacı Halil Efendi b. Hacı Salih	E	-	1000	-	-	609-76-98
48	Said oğlu Fettah	E	-	2000	-	-	609-122- 149
49	Maksut oğlu Ali Bey b. Maksut	E	-	1000	12	120	990-107- 97
50	Hacı Ahmed Efendi İsmail b. Hacı Ahmed ve Mehmed Hoca oğlu Salim b. Mehmed Hoca	E	-	1500	15	225	606-001- 002
51	Keçecizâde Hafız Ahmed Efendi b. Osman	E	-	1000	-	-	607-197- 296
52	Müslim oğlu Şeyh İsmail b. Müslim	E	-	1000	10	100	601-215- 282
53	Receb Ağa b. Osman	E	-	2000	15	300	602-267- 457
54	Hasan Ağa b. Ali	E	-	1000	15	150	602-275- 270
55	Hacı Veli b. Ali	E	-	2000	15	300	602-292- 495

56	Mahmud Ağa b. Molla	E	-	1500	15	225	602-276-471
57	Hacı Ali Ağa b. Hacı Mehmed	E	-	1000	-	-	603-73-122
58	Veli Mehmed oğlu Mehmed Ağa bin Ahmed	E	-	1000	15	150	603-94-163
59	İlcalı Ahmed Efendizâde Bakkal Osman Efendi b. Ahmed	E	-	1000	-	-	605-94-133
60	Abdullah oğlu Abdülhamid	E	-	1000	12	120	605-101-142
61	Hergelecioğlu Osman Ağa	E	-	2000	-	-	608-253-275
62	Mustafa oğlu İsmail b. Mustafa	E	-	1000	12	120	602-184-315
63	Hacı Efendizâde Veli Ağa b. Yahya	E	-	1000	-	-	602-299-506
64	Seyyid Ağa b. Ali	E	-	1000	10	100	602-163-274
65	Karabekirzâde Hacı Mehmed Efendi b. Hacı Bekir Ağa	E	-	1000	12	120	602-233-400
66	Nurhayat (?) Hatun bint-i Hacı İsa	K	-	1000	12	120	602-253-439
67	Mestan Ağazâde Osman Ağa b. Mustafa	E	-	1500	15	225	608-054-062
68	Süleyman Hakkı Efendi b. Mehmed Efendi ve Hacı İbrahim Ağa b. Abdullah	E	-	5000	15	750	582/2-555-424
69	Hacı Veys Efendi b. Hacı Ali	E	-	2000	-	-	595-201-214
70	Bostancıoğlu? Ömer bin İsmail	E	-	1000	15	150	597-132-109
71	Yörük Mustafa Ağa b. İsmail	E	-	1000	12	120	597-148-131
72	Ebu Talip Ağa bin Hacı Abdülkadir	E	20	-	12	240	598-133-102
73	Molla Musa oğlu İsa Ağa b. Musa	E	-	1500	15	225	600-77-97
74	Abdülmenaf Efendi b. Seyyid Yahya	E	-	2000	15	300	599-31-12

75	Karakeçili Asireti Reisi İzzetli Hacı Bekir Sıtkı Bey	E	-	1000	-	-	599-125-85
76	Çerakizeden Uzun İsmail Ağa b. Mustafa	E	-	1000	12	120	599-222-164
77	(...) zâde Hacı Bekir Efendi b. Hacı Süleyman Ağa b. Hacı Mehmed...	E	100'lük 20 adet	-	12	240	597-145-127
78	Şeyh Oman Afif Efendi b. Ali	E	-	4000	-	-	585-80-85
TOPLAM			10660 kuruş	105.171,5	-	9370,725	-

B. Hayvanlar ve Taşınabilir Eşya

Menkul vakıflar içinde hayvanlar ve bazı mutfak gereçleri de yer almaktadır. Rahime Hatun bint-i Abdullah bir eviyle birlikte 15 koyun, 1 manda ineği ve 2 baş karasığır ineği ile hayvan vakfeden tek vâkıf olmuştur. XIX. yüzyıl Sivrihisar kadı sicillerinde bu sayılan hayvanların ortalama fiyatları verilmiştir. Buna göre 1 koyun 100 kuruş, 1 manda 350 kuruş, karasığır ineği ise 200 kuruş olarak kayıtlara geçmiştir. Elbette bu fiyatlar mekâna ve zamana göre farklılık arz etse de döneme ait bir fikir vermesi açısından önemlidir³³⁹. Buna göre Rahime Hatun'un vakfettiği ev haricinden hayvanlardan elde edilen gelir yaklaşık olarak 2250 kuruştur denilebilir.

Karakeçili aşireti reisinden Hacı Bekir Sıtkı Bey akara bağlı olarak bazı mutfak gereçleri ve 1000 kuruş vakfetmiştir. Vakfedilen mutfak aletleri 272,5 kıymetinde 20 bakır kazan ile 4 adet 52 (1300 gr ağırlık ölçüsü) bakır tava, 107 adet büyük teneke karavan, 75 adet ağaç kaşık ve 15 adet boyalı kaşıktır. Bütün bunlar Ertuğrulgazi türbesinde et, pilav ve helva yapımında kullanılması şart koşularak vakfedilmişlerdir.

³³⁹ Demir, a.g.e., s.41.

Tablo 18: Hayvanlar ve Farklı Türdeki menkul Vakıflarla Bunların Cinsiyetlere Göre Dağılımı

Mevkûfât	Vâkıf		Toplam
	Kadın	Erkek	
Koyun	15	-	15
Manda	1	-	1
Sığır	2	-	2
Bakır Kazan	-	20	20
Teneke Karavan	-	107	107
Bakır Tava	-	4	4
Ağaç Kaşık	-	75	75
Boyalı Kaşık	-	15	15
Avlu	-	Bir miktar	
TOPLAM	18	221	239

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİZMET AMAÇLARINA GÖRE VAKIFLAR

Vakıflar temelde rıza-i ilahî gaye edinilerek farklı alanlarda hizmet vermek üzere kurulmuşlardır. İnsanı yaşat ki devlet yaşasın düsturuyla yola çıkan Osmanlı medeniyetinin temel dinamiklerinin başında vakıflar gelmektedir. Ecdadımız sadece insana değil hayatı paylaştıkları her canlıya değer vermiş ve hayat kadar geniş ve farklı amaçlarda vakıflar kurmuştur. Bu aktif kurumun hizmet amaçları dinî, sosyal, eğitim ve ailevî olmak üzere belli başlıklar altında toplanmaktadır. İncelenen dönem içerisinde Eskişehir’de sosyal içerikli vakıflar haricinde diğer üç hizmet alanına ait vakfiyeler mevcuttur.

Bazılarının bünyesinde farklı hizmet amaçları taşıyor olmaları vakıfları bu alanda değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Sekiz vakıf haricindeki bütün vakıflar tek hizmet amacıyla kurulmuşlardır. Bu sekiz vakıftan dördü dinî-ailevî maksatla, dördü de din ve eğitim gayesiyle kurulmuştur. Binaenaleyh elimizdeki vakfiyeler hizmet alanlarına göre dinî, ailevî ve eğitim olmak üzere üç başlık altında değerlendirilecektir.

I. DİN HİZMETLERİ

Bütün vakıflar dinî amaçla kurulmuş, hepsinde Allah rızası gaye edinilmiştir. Ancak bu bölümde “*din hizmetleri*” tabiri ile cami, mescit gibi Müslümanların ibadet maksadıyla toplandıkları mekânların ihya ve inşa edilmesi ve buralarda çalışan görevlilerin ücretlerinin verilmesi kastedilmiştir³⁴⁰. Tahlil edilen vakıfların %94,94’ü din hizmetleriyle alakalıdır. Bu da oldukça yüksek bir rakamdır. Ancak Osmanlının daha erken dönemlerinde kurulan vakıflarda da din hizmetlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Örneğin XVI. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakıflarında dinî hizmet amacıyla kurulanların oranının diğerlerine göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir³⁴¹.

Sadece dinî hizmetler için kurulan vakıfların sayısı 86’dır. Dinî hizmet amacının yanı sıra ailevî veya eğitim maksadı taşıyan vakıfları da eklersek bu sayı 94’e ulaşmaktadır. Bu amaca hizmet eden vakıfların %37,37’si muhacirlere,

³⁴⁰ Ali İhsan Karataş, a.g.e., s. 155.

³⁴¹ Demirel, a.g.e., s. 79-91.

%47,47'si yerli halka aittir. Kadınlar %4,04, aşiret ve Yörükler ise %9,09 gibi bir orana sahiptir.

Din hizmetleriyle alakalı vakfiyelerde genellikle camilerin tamiri ve cami görevlilerinin ücretleri söz konusu olup sadece bir vakfiyede türbe hizmeti geçmektedir. Camilerde 5 farklı hizmet alanında 105 personel olduğu tespit edilmiştir. Bu görevliler 85 hatip, 9 imam, 7 müezzin, 3 kayyım ve 1 türbedardan oluşmaktadır. Bunların haricinde 4 vakfiyede Ramazan ayında camilerin kandillerinin yakılması istenmiş ancak bu konuda görevlendirilenlerle alakalı herhangi bir bilgi verilmemiştir. Hatiplerin sayısının diğer görevlilere nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Muhacir akınına uğrayan şehirde nüfusla birlikte camilerin sayısı artırmış, bazı mescitler de cami hüviyetine bürünmüş ve Cuma vaazları için hatip ihtiyacı ortaya çıkmış olmasından dolayı bu görevlilerin diğerlerine oranı daha yüksektir denilebilir. Bunlara ek olarak 8 belgede gerektiğinde caminin tamirinin yapılması şartlar içinde yer almıştır. Bazı vakfiyelerde yapılan harcamaların sonunda genellikle kalan para ile emlak alınıp gelirinin asıl mala ilave edilmesi şart koşulmuştur.

Görüldüğü üzere 5 farklı hizmet alanından en çok hatipler vazifeli olarak kayıtlara geçmiştir. Hatip, Cuma ve bayram namazları olmak üzere belirli günlerde hutbe irad etmekle görevliyken, imamlar günümüzdekinden çok daha geniş alanda vazifeli olan kimselerdi. Cami işleri ve namaz kıldırmanın yanı sıra mahallenin asayişinden, ahlaki zafiyet içerisinde bulunan kişilerin, içki içilen yerlerin tespitinden, mahalleye yeni gelenlerin kimliklerinin belirlenmesinden hep imamlar sorumluydu. Adeta muhtar ve asayiş ekipleri gibi iş görüyorlardı. Ancak bu kadar geniş yetki alanları Tanzimat devrine kadar devam etmiştir. İmamlık için özel bir eğitim aranmadığından özellikle kırsal kesimlerde babadan oğula geçen bir meslek olmuştur. Ancak büyük yerlerde bu görev için yapılan imtihanlar belirleyici rol oynamaktaydı³⁴².

Kırka yakın vakfiyede camilerin hayır sahipleri veya vâkıflar tarafından yeni yaptırılmış olduğu kaydedilmiştir. Muhacir akınıyla karşı karşıya kalınan bir

³⁴² Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 200, C., s. 181; Osman Çetin, "1660'da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 6, 1994, s. 35.

dönemde yeni köylerin kurulması ve eski köylerde nüfusun aniden artması neticesinde muhtemelen camiler yetersiz kalmış, bu sebeple camilerin nerdeyse yarısı hayır sahipleri veya vâkıflar tarafından yeni inşa edilmiştir. Bazı vakfiyelerde de izn-i sultani ile mescitten camiye dönüştürülen ibadethanelere hatip olarak gönderilen zatlara vakıftan pay ayrılmıştır³⁴³. Binaenaleyh yeni kurulan camilerde Cuma namazının eda edilmesi için atanan hatiplerin niçin diğer görevlilere oranla daha fazla olduğu bu şekilde açıklanabilir.

Camilerdeki diğer görevliler de müezzin ve kayyımlardır. Bilindiği üzere müezzinler ezan okumak ve kamet getirmekle görevli olan kimselerdir. Osmanlı'da müezzin olmak için bilhassa taşrada özel bir bilgi birikimi aranmıyordu. Daha çok imamlık gibi babadan oğula geçen bir meslekti. Ancak şehirde selatin camilerinde müezzinlik için dinî bilgi birikimi ile beraber musıkî bilgisi ve yeteneği de aranıyor, bu şartları taşıyan kişiler yapılan imtihanlar neticesinde belirleniyordu. Müezzinlerin maaşları II. Mahmud dönemine kadar vakıflar yoluyla temin edilmiş, daha sonra Evkâf-ı Hümayun nezaretinde tayin edilmeye başlanmıştır. Taşrada bulunanlarsa yanlarında vakıf mütevellisinin arzı, kadı i'lamı ve dilekçeleriyle gelerek maaşlarını alabiliyorlardı³⁴⁴.

Kayyım bir vakıf tabiri olarak hem müteveli hem de caminin temizlik işlerinden sorumlu hademesi yerine kullanılırdı³⁴⁵. Üç vakfiyede kayyımın görevlendirildiği görülmektedir. Bu vakfiyelerin en belirgin özelliği diğerlerine nazaran şartların daha ayrıntılı verilmiş olmasıdır. Bunlardan biri muhacirlerden Varnalı Salim Ağa'ya aittir. Salim Ağa vakfiyesini şartları incelenen diğer vakfiyelere nazaran daha detaylı kaydettirmiştir. 5 dükkân, 2 ev ve bir dükkânın 26 hissesinden gelecek kârdan vergi çıkarıldıktan sonra imama yıllık 900, hatibe 480 kuruş verilmesini istemiş, 50 kuruştan yıllık 600 kuruşunsa müezzin ve kayyıma tahsis edilmesi şart kılınmıştır. Ancak hangisine ne kadar ücret ödeneceği belirtilmemiştir. Paranın kalan kısmının ise aydınlatma masrafı ve caminin tamir ve onarımı için harcanması şartlar arasında yer almıştır. Bütün bunlara ek olarak şayet

³⁴³ VGMA, d.602/ s.163/ sr.274.

³⁴⁴ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Müezzin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 494.

³⁴⁵ Pakalın, a.g.e., "Kayyım", C. II, s. 223.

vakıf mamur ise kalan paranın istirbah olunup asıl mala zam eklenmek üzere akar alınması istendiği belirtilmektedir³⁴⁶.

Kayımın geçtiği bir diğer vakfiye hem dinî hem ailevî vakıflardan olan İsmail Ağa b. Hüseyin'e aittir. Vakıf Varnalı Salim Ağa gibi dükkân ve arsadan oluşan gayrimenkul vakfetmeyi tercih etmiştir. Bu vakfiye de diğeri kadar ayrıntılı verilmiş ancak hangi görevliye ne kadar tahsis edileceği belirtilmemiştir. Şartların başında ölene kadar mutasarrıf olup masraflar çıkarıldıktan sonra beşte dördünün kendine ait olmasını istemiştir. Vefat ettikten sonra elde edilen miktarın yarısının üçe bölünmesi, birinin caminin aydınlatılmasına diğeri müezzine ve sonuncu hissenin kayıma ait olup ara ara hizmetlilere verilmesi kaydedilmiştir³⁴⁷.

Son vakfiye de yine gayrimenkul vakfeden Hacı İsa Efendi b. Osman'a aittir. Bu da bir önceki gibi hem dinî hem ailevîdir. Burada üç dükkân vakfedilmiş ancak ikisinin şartları beraber işlenirken diğeri için ayrı şartlar konulmuştur. İlk ikisi için hâsıl olan gâllenin %40'ının tamir ve vergilere, 500 kuruşunun mütevellî tayin ettiği eniştesine, %60'ının yarı yarıya Kara Mustafa Paşa ve Çarşı camilerinin imam, müezzin ve kayyımlarına verilmesi istenmiştir. Kalan 60 kuruşun da 18'er kuruş imamlara ve 6'şar kuruş müezzin ve kayyımlara verilmesi şart kılınmıştır. Diğer dükkânın gelirlerinin %30 kuruşu vergi için ayrılırken kalan 70 kuruşun Orta Mahalle'deki müezzin ve imamlara verilmesi yazılmıştır³⁴⁸.

Bu üç vakfın da şehirde olması kayyım gibi hizmetlilerin genellikle büyük camilerde olduğu fikrini doğurmaktadır. Nitekim vakfiyelerde geçen camilerden Çarşı Camii yeniden inşa edilmiş olarak varlığını sürdürmektedir. Kara Mustafa Paşa Camii ise büyük ihtimalle Selçuklular zamanında yapılmış olan Kurşunlu Camii ve külliyesidir. Çoban Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilen caminin yapımı 1525 yılında tamamlanmıştır. Bulduğu mahalle ise camiye yaptıran kişiye ithafen Paşa Mahallesi olarak anılmaktadır. Vakfın kurulduğu Orta Mahalle ile Paşa Mahallesi çok yakın olduğu için Kurşunlu ile Kara Mustafa Paşa Camii'nin aynı cami olduğu varsayılabilir. Salim Ağa'nın yaptırdığı caminin ismi belirtilmemiştir.

³⁴⁶ VGMA, d.600/ s.191/ sr.235.

³⁴⁷ VGMA, d.608/ s.324/ sr.356.

³⁴⁸ VGMA, d.592/ s.273/ sr.195.

Bu üç vakfiyenin sadece ikisinde görevlilere verilecek meblağlar kaydedilmiştir. Ancak o belgelerde de kayyım ücretleri ya imam ya da müezzine birlikte zikredilmiş hangi görevliye ne kadar verileceği zikredilmemiştir. Lakin kayyımların diğer görevlilere göre daha düşük bir ücret aldıkları düşünülmektedir. Hacı İsa Efendi'nin vakfiyesine bakıldığında da bu durum net bir şekilde görülmektedir. İmama aylık 18 kuruş verilirken müezzin ve kayyıma 6'şar kuruş maaş bağlanmıştır. Bu da imamın yarısı kadar bir ücret demektir³⁴⁹.

Vakıflarda ücretleri belirlenmiş ve imamlara da pay ayrılmış olan 4 vakfiye mevcuttur. Bunlar incelendiğinde imam ve hatip arasındaki maaş farkı da az çok ortaya çıkmaktadır. Habibullah Efendi vakfettiği gayrimenkullerinden elde edilen kârı 12 sehme bölmüş, bunun 5 sehmini imama, 3 sehmini hatibe ve 1 sehmini müezzine ayırmıştır. Bu durumda en fazla imama, en az payın ise müezzine ait olduğu görülmektedir³⁵⁰. Hasan Ağa b. Mustafa'nın vakfiyesinde ise yıllık 240 kuruş imama, 120 kuruş hatibe verilmiştir. Bu vakfiyeler bize imamların hatiplerden daha fazla maaş aldığını göstermektedir. Fakat nadiren de olsa Osman Ağa'nın vakfiyesindeki gibi elde edilen kârın imam ve hatip arasında yarı yarıya bölüştüğüne de rastlanmaktadır. Ancak çoğunluğa itibar ederek en yüksek ücretin imamlara sonra hatibe en son olarak da müezzin ve kayyıma verildiği söylenebilir.

İncelenen vakfiyelerin bazısında “*imâmet vazîfesini yapan zâta şu kadar, hitâbet vazîfesiyle görevli olana bu kadar verilmeli*³⁵¹” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Bazılarında da “*imâmet ve hitâbet vazîfesini yapan zâta*³⁵²” denilerek iki görevli aynı ifade içinde geçmektedir. Neticede bu iki vazife için kimi zaman aynı kişinin kimi zaman da farklı kişilerin görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu şahısların ücretlerinin de icra ettikleri göreve göre artıp eksildiği tespit edilmiştir. Örneğin Hasan Ağa b. Mustafa'ya ait vakfiyede imam ve hatibin ayrı olduğu ve imama 240, hatibe 120 kuruş verildiği kaydediliyor³⁵³. Buna karşın Mankalya göçmeni Ömer Ağa vakfiyesinde bu iki işi bir zatın yaptığı “*...senevî 600 kuruş vâkıfın binâ eylediği câmide imâmet ve hitâbet vazîfesi yapan zâta...*³⁵⁴” ifadesinden anlaşılmaktadır.

³⁴⁹ Küçükkaşçı, “Müezzin”, a.g.e., s. 494.

³⁵⁰ VGMA, d.597/ s.73/ sr.32.

³⁵¹ VGMA, d.602/ s.41/ sr.65.

³⁵² VGMA, d.592/ s.26/ sr.22.

³⁵³ VGMA, d.602/ s.41/ sr.65.

³⁵⁴ VGMA, d.592/ s.26/ sr.22.

Aradaki kazanç farkının da şahısların hizmetleriyle birlikte artan ücretlerinden kaynaklandığı görülmektedir.

Altı vakfiyenin şartlarında gerektiğinde caminin onarımının yapılması istenmiş ikisinde de bu iş için ayrılan miktar belirtilmiştir. Bunlardan birisi yukarıda da adı geçen muhacirlerden Varnalı Salim Ağa'ya aittir. Vakfiyede “...senevi 300 kuruş evvelen câminin ta'mîr ve termîmine, vakıflar mamur ise mütevellî marifetiyle istirbâh olunup gerekikçe câminin vakfına ilâveten akar ve emlak iştirâ oluna...³⁵⁵” denilmiştir. Görüldüğü gibi cami için ayrılan paranın tamire ihtiyaç yoksa ne yapılacağı kaydedilmiş, emlak veya akar alınıp asıl mala eklenmesiyle vakfın büyümesi ve devamı amaçlanmıştır. Caminin onarımı için harcanacak meblağın belirtildiği bir diğer vakfiye de Süleyman Hakkı Efendi ve Hacı İbrahim Ağa'nın birlikte kurmuş oldukları vakfa aittir. Vakfiyenin şartlarında “...hâsıl olan re'yin gallesinden câminin imâretine senevî 100 kuruş...³⁵⁶” denilerek bu iş için tahsis edilen miktar da tespit edilmiştir. Ancak tamire ihtiyaç yoksa paranın ne yapılacağıyla alakalı, Salim Ağa vakfiyesinde olduğu gibi ayrıntıya girilmemiştir.

Bazı vâkıflar da bilhassa Ramazan ayında camiye yağ alınıp kandillerin yakılması için vakıflarında pay ayırmışlardır. “Ramazan gecelerinde, kandillerde, bayram akşamlarında ve sabahlarında câmîlerin, mescitlerin, tekke ve türbelerin içini ve dışını, husûsen minare, şerefe ve kubbeleri, kapı başlarını, avluları... aydınlatmak, hatta çocuklar başta olmak üzere halkın da iştirâkiyle mum alayları ve fener alayları eşliğinde mümkünse bütün şehri, mahalle aralarını, kapı önlerini, sokakları, evleri ışığa/nura boğmak ve bir cümbüşe, bir şehrayine çevirmek, tabiri yerinde ise geceyi gündüz etmek İslam dünyasında erken teşekkül etmiş yaygın “ihya” gelenekleri arasında yer alıyor³⁵⁷.” Sadece bu iş için vakıfta bulunmak Ramazan ayına gösterilen saygı ve hürmetin bir göstergesidir.

İncelenen vakfiyelerde bu duruma iki yerde rastlanmıştır. Bunlardan biri olan Helvacızâde Hacı Ahmed Ağa, 60 kuruşun vakıfta bulunduğu caminin hatibine verilmesini, 30 kuruşun da Ramazan başında yağ alınıp kandillerin yakılması için

³⁵⁵ VGMA, d.600/ s.191/ sr.235.

³⁵⁶ VGMA, d.606/ s.147/ sr.187.

³⁵⁷ Mustafa Kara, *Ramazan Kitabı*, Bursa: Hayat Hastanesi, 2017, s. 25; Ayrıntılı bilgi için bkz. Özlem Olgun, *Ramazan Kitabı*, “Mahya”, İstanbul: Kitabevi, 2001, s. 119-132

harcanmasını kaydettirmiştir³⁵⁸. Hacı Süleyman b. Seyyid Ali'nin vakfiyesinde de “...ıcarın galatı câmînin mürtezikasına³⁵⁹ ve şem-i kanâdilîne ve sâir malzemesine sarf oluna...³⁶⁰” şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Ancak bu iş için ayrılan miktar belirtilmemiştir.

Görüldüğü üzere din hizmetleri denilince genel kanı caminin hatibine verilen maaş olarak anlaşılmaktadır. Tabii bunun yanı sıra imam, müezzin ve diğer görevliler için de belli miktarlar ayrılmıştır. Ayrıca Ramazan ayı kandillerin yakılması ve gerektiğinde tamirat için kullanılması adına da vakıflarda bulunulmuştur. Bütün bu sayılanlardan farklı olarak dinî amaçla kurulan vakıflara türbe hizmeti de dâhil edilecektir. 99 vakfiye içerisinde sadece bir vakıf bu amaçla kurulmuş olmakla beraber bahsi geçen türbenin Ertuğrul Gazi türbesi olduğu düşünülmektedir. Nitekim Osmanlı'ya sadakatleriyle bilinen Karakeçililer her yıl Ertuğrul Gazi türbesinde şenlikler düzenlerlerdi. Hatta II. Abdülhamid Han döneminde bu şenlikler resmileştirilmişti³⁶¹. Bu nedenle aşiret reisi olarak Bekir Sıtkı Bey tarafından kazan, tava, kaşık ve 1000 kuruştan müteşekkil bir vakıf kurulmuştur. Vakfiyenin şartlarında kazan, tava ve kaşıkların et, pilav ve helva pişirilmesinde kullanılması kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra paradan gelecek gelirle de bu alet edevatın tamirâtı veya noksan olduğunda tedarik edilmesi, ayrıca türbedara hakk-ı nezaret karşılığında ücret tahsis edilmesi eklenmiştir.

Dinî hizmet maksadıyla kurulan vakıflar her ne kadar ön planda olsa da XIX-XX. yüzyıllarda bu rakamlarda büyük bir artış olduğu görülmektedir. Nitekim XVIII. yüzyıl vakfiyelerinde din hizmetleri için yapılan harcamaların oranı %30,75 olarak kaydedilmiştir³⁶². Diğer bütün harcamalara kıyasla daha fazla olan bu oran son dönem vakfiyeleriyle kıyaslandığında oldukça düşük kalmaktadır. Belki de yaşanan savaşlar ve göçler halkta büyük bir buhran meydana getirmiş ve dini kurumlara daha fazla sığınma ihtiyacı hissedildiğinden dolayı bu denli bir artış olmuş olabilir.

³⁵⁸ VGMA, d.589/ s.67/ sr.111.

³⁵⁹ “Vakfın gallesinden maaş ve tayin alanlar hakkında kullanılır bir tabirdir. Diğer bir tabirle vakfın menfaatleri kendilerine şart olunan kimseler demektir. Arapça bir kelime olan mürtezik rızıklanan, rızık alan demektir. İmamlar, müezzinler, kayyımlar ve diğer vazife sahipleri evkaftan aldıkları maaşlarla geçindikleri için bu tabir o gibiler hakkında kullanılırdı...”. Pakalın, a.g.e., “Mürtezika”, C. II, s. 62.

³⁶⁰ VGMA, d.608-1/ s.60/ sr.66.

³⁶¹ Bayar, a.g.e., s. 167.

³⁶² Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü”, *Vakıflar Dergisi (VD)*, S. XIV, (1982), s.14.

II. EĞİTİM HİZMETLERİ

Eğitim hizmetleri denildiğinde akla ilk olarak İslam medeniyetinin yapı taşı konumunda olan medreseler geliyor. Anadolu'daki eğitim-öğretim kurumlarının kurulması ve gelişmesi Selçuklular devrine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti dönemindeyse gelişerek devam eden medreselerde yetişen talebeden müderrise, hizmetlilerden diğer bütün ihtiyaçlara kadar her masraf vakıflar tarafından karşılanmıştır³⁶³.

İncelemiş olduğumuz 99 vakfiyenin de ikisi sadece eğitim, dördü din ve eğitim, kalan ikisi de eğitim ve ailevî maksatlarla tesis edilmişlerdir. Toplamda 8 vakıf eğitim maksadı taşımaktadır ki bu da bütün vakıf hizmetlerinin %8,08'ine tekabül etmektedir. Eğitim hizmetleri adına yapılan harcamaların hepsi, medresenin ihyası dahi, burada vazifeli olan müderrisler ile talebeler içindir. Ancak medreselerin vaziyeti ve müderrislerin eğitim durumlarıyla alakalı bilgi mevcut değildir. Eğitim hizmetleri için vakıfta bulunanların yedisi yerli halktan, biri muhacirlerdendir. Bu hizmet alanında yerli halkın muhacirlerden sayıca üstün olmasının nedeni, varını yoğunu bırakıp gelen bir topluluğun eğitimden önce daha elzem ihtiyaçları için vakıf kurmak istemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca eğitim hizmetleriyle alakalı vâkıfların beş tanesi şehirde, biri Eskişehir'in kazası olan Sivrihisar'da, diğeri ikisi de köyde ikamet etmektedir. Köylerde bu alanda kurulan vakıfların sayısının az olması, halkın geçimlerini şifahi bilgilere dayalı olarak yaptıkları tarım ve hayvancılıktan sağlamalarıyla açıklanabilir.

Sadece eğitim hizmeti için vakıf kuran 2 kişiden biri, Eskişehir merkezi, Orta Mahalle'de ikamet eden Ahmed Beşirzâde Hacı Mustafa Bey'dir. Vakfiyesinde *"...vâkıfın babasının yaptırdığı Hacı Hasan Ağa mescidinde bulunan medresede yirmi beş yıldır ulûm ve ulûm-u şer'iyeye tedrisi ile meşgul olan ...?...zâde denmekle meşhur Fazîletli Hüseyin Efendi b. Ömer'e hâsıl olan icârın gallesinden verile. Vefat eylediğinde tedrise muktedir zâta verile"*³⁶⁴ denilerek müderrisin ismi kayda geçmiştir. Ancak burada da verilecek miktar ve medresenin ismi belirtilmemiştir. Hacı Halil Ağa ve Osman Ağa'nın ortak vakfı da sadece eğitim hizmeti maksadıyla kurulmuştur. Şartlarda yaşadıkları Dümrek Köyü'nde bulunan medresenin ismi ve

³⁶³ İbrahim Ateş, "Vakıflar Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", Vakıflar Dergisi (VD), S. XIV, (1982), s. 30-31; Öztürk, a.g.e., s. 41.

³⁶⁴ VGMA, d.603/ s.184/ sr.31.

müdürrise ödenecek ücret hakkında bilgi verilmemiş, sadece “...senevî hâsıl olan ribh karye-i mezkûre ahalisinin müceddeden inşa ettiği medresede müdürris olan kişiye verile³⁶⁵” denilmiştir. Bu vakfın bir özelliği de eğitim gayesiyle köyde kurulan iki vakıftan biri olmasıdır.

Hem din hem eğitim hizmeti amacıyla vakıf kuranlar yukarıda din hizmetleri bölümünde de isimleri geçen ortak vâkıflar Süleyman Hakkı Efendi ve Hacı İbrahim Ağa ile Abdülmenaf Efendi b. Seyyid Yahya’dır. Süleyman Hakkı Efendi ve İbrahim Ağa vakfiyelerinde öncelikle kendilerine ait olan arsa üzerine bir cami, caminin yanında 40 hücre, bir dersane ve dershaneye müstemil bir medrese inşa ettiklerini kaydettirmişlerdir. Daha sonra bu kurumlar için 5000 kuruşla bir vakıf kurmuşlardır. Vakfiyede şartların devamı “... dersihâne-i mezkûrada müdürris olalar ve hucurât-ı mezkûrede dahi talebe-i ulûm iskân ettirile... medrese-i mezkûranın müdürrisliği için senevî 300 kuruş vazife verile. Ve galle-i mezkûr mütevellide hıfz edilip lede’l iktizâ câmi-i şerîf ve medrese-i mezkûraların ta’mîr ve termîmine sarf oluna³⁶⁶” şeklinde geçmektedir. İncelenen vakfiyeler içinde bu vakıf cami ve medresenin vâkıflar tarafından inşa edilmesi ve şartlarda kime ne kadar verileceğinin belirlenmesi açısından en ayrıntılı olanıdır. Ayrıca 5000 kuruşla 99 vakıf içinde en zengin para vakfi olduğu da söylenebilir. Sözü edilen vakıf din hizmetleri bölümünde detaylı bir şekilde incelendiğinden dolayı, tekrardan kaçınmak için cami ve cami görevlileri için ayrılan ücretler burada kaydedilmemiştir. Bugün Eskişehir’de adı geçen Sekiviran Köyü, Sekiören olarak isimlendirilmiştir. Ancak yapılan araştırma neticesinde vakfiyede adı geçen medresenin günümüze ulaşmış olup olmadığı tespit edilememiştir. Belki bu köy bugün Kütahya’ya bağlı olan Sekiören Köyü de olabilir. Umarız bu medrese, cami, dersane ve odaların akıbeti daha tafsilatlı bir çalışma neticesinde saptanabilir.

Dinî gaye ve eğitim hizmeti maksadıyla vakıf kuranlardan birinin de Abdülmenaf Efendi olduğunu yukarıda aktarmıştık. Vâkıf ayrıca köyde eğitim hizmeti için vakıfta bulunan iki kişiden biridir. 2000 kuruş vakfeden Abdülmenaf Efendi din hizmetleri bölümünde geçtiği gibi 120 kuruşun hayır sahipleri tarafından

³⁶⁵ VGMA, d.596/ s.106/ sr.91.

³⁶⁶ VGMA, d.582-2/ s.555/ sr.424.

yeni inşa edilen caminin hatibine verilmesini isterken, 120 kuruşun da caminin ittisalindeki medresede müderris olan zata verilmesini şart kılmıştır³⁶⁷.

Üç vakfiyede ismi verilen iki medrese bulunmaktadır. Bunlardan biri Süleymaniye medresesi, diğeri de Hüseyniye Medresesi'dir. Hüseyniye Medresesi Dede Mahallesi'nde bulunup günümüze ulaşamamıştır. Bu medrese adına Şeyhzade Bahaeddin Efendi 1000 kuruş vakfetmiştir. Süleymaniye Medresesi içinse Paşa Mahallesinde ikamet eden iki kadın vâkıf Rahime Hatun ve Emine Hatun vakıfta bulunmuşlardır. Rahime Hatun hayvan vakfeden tek vâkıftır³⁶⁸. Emine Hatun³⁶⁹ ise bazı gayrimenkuller vakfetmiştir. Her ikisinde de vakıflardan elde edilen gelirin Süleymaniye Camii ve medresesi ile orada çalışan imam, müderris, hatip ve müezzin için harcanması şart kılınmıştır.

95 erkek vâkıftan sekizi eğitim için vakıfta bulunurken, 4 kadın vâkıftan ikisinin bu amaçla mallarını vakfetmeleri üzerinde durulması gereken bir husustur. Ancak vakıflarla alakalı yapılmış başka araştırmalara bakıldığında kadınların eğitim için vakıf kurdukları çok fazla görülmemektedir. Örneğin XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa vakfiyelerine bakıldığında 296 erkek, 261 kadın vâkıf olduğu görülmektedir. 557 vâkıftan ancak 5'i eğitim amaçlı vakıf kurmuştur ve bunlardan sadece 1 tanesi kadınlara aittir. Bu sayı bütün kadın vâkıfların %0,38'ine tekabül etmektedir³⁷⁰. Yine Bursa'da 1550-1565 yılları arasında incelenen 123 vakfiyenin 43 tanesi kadınlar tarafından kurulmuştur. Bunlardan eğitim amacı taşıyan 7 vakıf olup 2'si kadın vâkıflara aittir. Neticede bu sayı %4'e tekabül etmektedir. Eskişehir'de de eğitim hizmeti amacıyla kurulan vakıflar oldukça azdır. Ancak 4 kadın vâkıftan ikisinin yani %50'sinin bu niyetle vakıf kurmuş olması dikkat çekicidir. Aralarında iki yıllık zaman dilimi bulunan bu iki vakfiyeye bakıldığında şartların aynı olduğu görülmektedir. Bu durum vakıfta bulunmak isteyen iki kadına birilerinin ikâmet ettikleri mahallenin medresesi için vakıfta bulunmalarına dair telkinde bulunmuş olabileceği fikrini doğurmaktadır.

Eğitim hizmetleriyle birlikte ailevî gaye de taşıyan iki vakıf vardır. Bunlardan biri, Eskişehir'de mevlevî tarikatı son postnişini Şehzâde Bahaeddin Efendi'dir.

³⁶⁷ VGMA, d.599/ s.31/ sr.12.

³⁶⁸ VGMA, d.605/ s.182/ sr.253.

³⁶⁹ VGMA, d.605/ s.183/ sr.255.

³⁷⁰ Demirel, a.g.e., s. 69.

Vakfiyede “... *hâsıl olan neması kasabada mezkûr Dede Mahallesi'nde kâin Hüseyniye Medresesi müderrisi ve mütevellîğine verile...*³⁷¹” ifadesi geçmektedir. Medresenin ismi verilmiş ancak müderris ve mütevellî için verilecek ücret kaydedilmemiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde günümüzde bu medrese ile alakalı herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Diğer vakıf ise Eskişehir'e bağlı Sivrihisar'da ikamet eden Nakşibendi tarikatı şeyhi Şeyh Osman Afif Efendi'ye aittir. Kendisi de uzun süre tahsil görmüş bir müderris olan Osman Afif Efendi harap halde olan medrese ve yanındaki konağı satın almış, buraları ihya ettikten sonra da 4000 kuruşluk bir vakıf kurmuştur. Vakfiyenin şartlarında paranın istirbah edilerek elde edilen gelirden 2 akçe müderrise, 1 akçe mütevellîye ve 1 akçe medresenin tamirine verilmesi kaydedilmiştir³⁷². İncelenen dönemin şartlarına bakıldığında görevli ücretlerinin kuruş olarak tahsil edildiği tespit edilmiştir. Buna binaen vakfiyede bahsi geçen akçenin elde edilen kârdan kişi başına düşen belli bir oranı temsil ettiği, yoksa maaş karşılığında alınacak bu ücretin o dönem için yeterli olmayacağı daha önceki bölümlerde aktarılmıştı³⁷³. Ancak XV ve XVIII. asırlar arasında Makedonya'da kurulan vakıflarda 526.000 akçe vakfedildiği görülmektedir³⁷⁴. Buna göre Balkanlarda akçenin tedavülden kaldırılması daha geç dönemlerde gerçekleşmiştir denilebilir.

³⁷¹ VGMA, d.606/ s.248/ sr.308.

³⁷² VGMA, d.585/ s.80/ sr.85.

³⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s.156-161.

³⁷⁴ Mumin Omerov, *Osmanlı Dönemi Makedonya Vakıfları XV-XVIII. Asırlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 46-67.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VAKIFLARIN GELİRLERİ, GİDERLERİ VE GÖREVLİLER

I. GELİR VE GİDERLER

Vakfın ebediliği, yukarıdaki başlıklar altında zikredilen menkul ve gayrimenkullerin belli kurallar dâhilinde işletilmesi ve buralardan elde edilen kazançlarla mümkün kılınmıştır. Vâkıfın sahip olduğu bu mülkler menkul veya gayrimenkul olmalarına göre farklı şekillerde işletilmişlerdir. Ev, arsa, bahçe, dükkân, ambar, ahır gibi gayrimenkuller en yaygın usulle kiraya verilmiş ve kendilerinden bu şekilde kazanç sağlanmıştır. Menkul denildiğinde akla gelen para vakıfları ise farklı oranlarda istirbah olunmuştur. İncelenmiş olan 99 vakfiyeden 14'ü gayrimenkul 7 tanesi hem menkul hem gayrimenkulden müteşekkildir. Geriye kalanlar ise para vakıflarıdır.

Gayrimenkuller üç ayrı yöntemle kiraya verilebiliyordu. Bunlardan en yaygını icâr-i sahîha veya icâre-i vahide denilen yöntemdi³⁷⁵. “*Vakıf olan müsakkafat ve müstagallâtın ay ve sene gibi kısa müttetle (müddetle) icarı hakkında kullanılır bir tabirdi*³⁷⁶”. Şayet özel bir şart konulmamışsa çiftlik veya arazi gibi toprak cinsinden olanlar üç sene, diğer gayrimenkullerse bir seneliğine kiraya veriliyordu³⁷⁷.

Vakıflarda kullanılan diğer kiralama yöntemi, Osmanlı döneminde hicri 1000 yıllarında İstanbul'da çıkan bir yangın neticesinde ihdas edilen icâreteyn (icare-i tavile) yöntemidir. Şehir harabeye dönmüş, icare-i vahide ile kiralamaya talip bulunamayınca bu yöntem uygulamaya konulmuş ve daha sonra da devam ettirilmiştir³⁷⁸. Bahsi geçen metotta vâkıf mülkü kiralarken bir defaya mahsus olmak ve gerçek değerinin yarısı olmak üzere ödeme yapmaktaydı. Bu şekilde vakfedilen malın tamiri yapılmış oluyordu. Bundan başka sabit ve daha sonraki yıllarda değiştirilmesi söz konusu olmayan icare-i müeccele adı altında bir yöntem daha vardı. Söz konusu uygulamanın Osmanlı'nın ilk dönemlerinden ziyade ilerleyen

³⁷⁵ Pakalın, a.g.e., C.II, s. 16.

³⁷⁶ Karataş, a.g.e., s.117.

³⁷⁷ Pakalın, a.g.e., C.II, s. 16.

³⁷⁸ Karataş, a.g.e., s.118.

zamanlarda yaygınlaştığı görülse de³⁷⁹, incelemiş olduğumuz XIX-XX. yüzyıl Eskişehir vakıflarında bu yöntemle kurulan bir vakfa rastlanmamıştır.

Gayrimenkuller kiraya verilirken kullanılan son yöntem ise mukataa usulüdür. Bu sistemin “... yıllık bir ücretle, vakıf bir toprağın idaresinin, bu toprak üzerine, şahsi bir mülk olmak üzere binalar inşa edilme ve hatta onu ağaçlandırabilme hakkıyla birlikte devredildiği bir kira sözleşmesi olduğunu söyleyebiliriz³⁸⁰.” Bir kimse kirasını ödediği sürece bu mülke sahip olmaya devam edebilmekte, hatta evlatlarına miras bırakabildiği gibi yaptığı bina ve yetiştirdiği ağaçları da vakfedebilmektedir. Elimizdeki belgelerde sadece Varnalı Salim Ağa mukataalı arazi üzerine vakıf kurmuştur. Bu durum vakfiyede geçen “...icâre-i senevîsinden hâsıl olacak icâre-i mukâta'a ve vergisi çıkarıldıktan sonra...” ibaresinden anlaşılmaktadır. 4 dükkân, 1 kahvehane, 1 hane, 1 menzil ve 1 dükkândaki 26 hisse kiraya verilmiştir. Vakıftan elde edilen kâr şartlarda görevlilere ve vakfin çeşitli masraflarına ayrılan miktarla hesaplanmış ve yıllık 2780 kuruş olduğu tespit edilmiştir.

Gayrimenkul mevkûfatla kurulan vakıfların çoğunda kiradan elde edilecek gelir hakkında herhangi bir bilgi verilmemiş sadece “mütevelli ile icar oluna” şeklinde ifadelerle yetinilmiştir. Yukarıdaki Varnalı Salim Ağa vakfiyesinde olduğu gibi vakfin çeşitli hizmetleri için harcanan miktardan kira gelirinin tespit edildiği bir vakfiye daha vardır ki o da Veli Bey b. Hüseyin’e aittir. Vakfin şartlarında “hâsıl olan gallesinden senevî 400 kuruş câ'mînin hatibine verile” ifadesi geçmekte ve başka bir harcama için pay ayrılmadığı görülmektedir. Bu sebeple elde edilen kira gelirinin yıllık 400 kuruş olduğu varsayılmıştır.

Hacı Mehmed Ağa b. Ali vakfiyesinde ise “300 kuruş kâr getiren bir bap dükkân” denilerek dükkânın kiraya verileceği bedel belirtilmiştir. Ancak elde edilecek karın yıllık mı yoksa aylık mı olduğu belirtilmemiştir. Şayet aylık olarak düşünülürse yıllık 3600 kuruşa denk gelir ki bu da Varnalı Salim Ağa'nın vakfiyesi ile kıyaslandığında oldukça yüksek bir rakamdır. Nitekim Salim Ağa'nın mevkûfatı çok daha fazla olmasına karşın elde edilen toplam kâr 2780 kuruştur. Bu durum Salim Ağa'nın köyde Mehmed Ağa'nın şehirde ikamet etmesi ve şehirdeki kiraların

³⁷⁹ Yediyıldız, XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu, s.21.

³⁸⁰ VGMA, d.599/ s.270/ sr.224.

köye nispeten daha fazla olabileceği düşüncesiyle açıklanabilir. Bu sebeple 300 kuruş kiranın yıllık mı yoksa aylık mı olduğu anlaşılmamaktadır.

Bu iki vakfiye haricinde sadece dükkânın kıymetini belirten altı vakıf mevcuttur. Bunlarda “3000 kuruş kıymetli müştemilâtla birlikte bir dükkân³⁸¹” veya “3000 kuruş kıymetli bir dönüm bahçe³⁸²” ya da “2000 kuruş kıymetli bir bap hane³⁸³” şeklinde ifadeler yer almaktadır. Belirtilen bu oran vakfedilen mülkün satılmasıyla elde edilen değeri olduğu düşünülmektedir.

Bütün bu anlatılanlar ışığında 99 vakfiye içinde sadece iki vakfiyenin kira gelirinin tespit edildiğini ve sağlanan kazancın da 3180 kuruş olduğunu söyleyebiliriz. Bunların haricinde kalan gayrimenkullerin ne kadar kiraya verildiği hususunda herhangi bir açıklama yapabilmek için muhasebe kayıtlarının bulunup gerekli araştırmadan geçmesi gerekmektedir. İncelenmiş olan vakfiyelerle bunların tespiti mümkün değildir.

Bütün bu sayılanların dışında kalanlar para vakıflarıdır. Para vakıflarından elde edilen gelirlerle camilerin tamiri, aydınlatılması, camide görevli olan hatip, müezzin, imam gibi din görevlileri ile kayyım gibi hizmetlilerin ücretlerinin verilmesi gibi bazı ihtiyaçlar karşılanmıştır. Bunun yanı sıra eğitim hizmetlerinde medreselerin tamiri ve müderrislerin ücretlerinin ödenmesi de para vakıflarından sağlanan kârla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca incelenen dönem içerisinde Eskişehir vakıflarında mali olanak sağlanan kurumlardan bir diğeri de türbelerdir. Buralarda halka yemek dağıtılması, bunun için gerekli teçhizatın tedarik edilmesi ve türbedara vazifesi karşılığında ücretinin takdim edilmesi para vakıflarından elde edilen gelirle sağlanmıştır.

Paranın vakfedilerek işletilmesi İslam hukukçuları tarafından daima tartışılmıştır. Bunun sebebi de işletme usulünün faize benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Elimizdeki vakfiyelerde de görüldüğü üzere Osmanlılarda para vakfi en yaygın vakıflardandır. Bu bağlamda hukukçular faiz olmaması için farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemlerden biri vakıftan borç isteyen birinin kendine ait malını mütevelliyeye satması ve müteveli tarafından üzerine bir miktar kâr

³⁸¹ VGMA, d.604/ s.252/ sr.348.

³⁸² VGMA, d.608/ s.100/ sr.116.

³⁸³ Karataş, a.g.e., s.120.

konularak aynı malı geri almasıdır. Bu sayede vakıftan borç almak isteyen kişi vakfa borçlanmış olur³⁸⁴. Bu alım satım işlemleri sırasında satılan mülkün satıcı tarafından kiralanması şartıyla bey' edildiği *bey'i bi'l istiğlâl*³⁸⁵ ve para ya da borç karşılığında satılan malın bedeli iade edildiğinde geri alınması demek olan *bey'i bi'l vefa*³⁸⁶ yöntemleri de uygulanmaktadır³⁸⁷. Ancak elimizdeki vakfiyelerde bu yöntemlerin uygulandığına dair bir açıklama yoktur.

Para vakıflarının 29 tanesinde “*rehn-i kavî ve kefil-i melî yahut ikisinden biri ile*” denilerek paranın farklı oranlarda işletilmesi istenmiştir. Bu ifadenin ilk bölümünde borç alınacak kişinin vereceği mülke; ikinci kısımdaysa, şayet parasını ödeyemezse, onun yerine bu miktarı karşılayabilecek kadar maddi durumu iyi olan kefile dikkat çekilmiştir. Şayet borç alan kişi herhangi bir sebeple bu parayı ödeyemezse rehin olan mal satılır, eksik kalan kısım olursa da kefilin bunu tamamlaması istenirdi³⁸⁸.

Bu ifadenin haricinde geri kalan vakfiyelerde “*bâ yed-i mütevellî ile istirbâh olunur*” ifadesi yer almaktadır. Böyle vakıflarda paranın yüzde kaç oranında istirbah olunacağı belirtilmezdi. Bu oran devletin izin verdiği ölçüde ve devrin şartlarına göre mütevellî tarafından belirlenirdi.

Vakfiyelerin şartlarında paranın farklı oranlarda istirbah edilmesi istenmiştir. Bunlardan en çok kullanılanı “*ona on bir buçuk oranında istirbâh edilir*” ifadesidir. Bu oran %15'e tekabül eder. Kalan para vakıfları %12 üzerinden istirbah olunmuşlardır. Bunlar “*şehrî kîsesi 5 kuruş*”, “*her 100 kuruş aylık birer kuruş*”, “*%40 para hesabı üzere*”, “*sim mecdiye 19 kuruş hesabıyla*” gibi farklı ifadelerle belirtilmişlerdir. Bunların haricinde Abdülkerim Ağa b. Receb'e ait vakfiyede “*eytam nizamnâmesi mûcibince istirbâh olunur*³⁸⁹” ifadesi yer almıştır. Bu husus para vakıfları kısmında anlatılmış ve kastedilen miktarın %12 olduğu tespit edilmiştir.

³⁸⁵ “Satanın malı kiralamak üzere vefaen bey' etmesi demektir”. Pakalın, a.g.e., C. I, s. 215.

³⁸⁶ “Kararlaştırılan müddet içinde satılanı geri almak şartıyla yapılan satış aktidir”. Pakalın, a.g.e., s. 215.

³⁸⁷ Karataş, a.g.e., s.120.

³⁸⁸ Karataş, a.g.e., s. 121.

³⁸⁹ VGMA, d.597/ s.252/ sr.248.

Eskişehir’de incelenen dönemler içinde vakfedilen para toplam 115.831,5 olup, yukarıda verilen kâr oranlarıyla birlikte bu paradan elde edilen kâr 9370,725 kuruştur. Bu miktara gayrimenkullerden elde edilen gelirler de eklendiğinde rakam 12.550,725 kuruşa ulaşmaktadır.

II. VAKIF GÖREVLİLERİ

Vakıfların sosyal ve bireysel hizmet alanı oldukça geniştir. Bu kurum fakirlere aş, borçlulara deva olmuştur. Pek çok medrese, cami, mescit, han, hamam bu sistemin çarkları arasında dönen sermaye ile bina edilmiştir. Ayrıca her vakıf bir iş sahası oluşturmuş ve pek çok kişi bu vesileyle evine ekmek götürebilmiştir.

Görevlilere yapılan ödemeler vakıf giderlerinin en önemli kalemidir. Örneğin Süleymaniye Vakfından 1557 yılında 636 görevli toplam 2390 akçe maaş almaktaydı. Görevli sayısı 1585’te 936’ya maaşlarıysa 3279 akçeye çıkmıştır³⁹⁰. XVII. yüzyılda Bursa’da Abdülaziz Efendi vakfında 88 personel çalışmakta ve yıllık aldıkları ücret toplam 64.800 akçe etmekteydi.

XIX-XX. asırlarda Eskişehir’de kurulan vakıflarda vakfin icra ettiği hizmet alanına göre yedi farklı meslek grubu bulunmaktadır. Bunlar hatip, imam, müezzin, müderris, kayyım, türbedar ve mütevellidir. Mütevellilik vakfin yöneticisiyken diğerleri sadece görevlileridir. Son dönem vakıflarının içerik olarak daralmaya başlaması görevli çeşitlerine de yansımıştır. Elimizdeki vakfiyelerde sadece yedi meslek erbabı bulunurken bu sayı daha erken dönemlerde oldukça yüksektir. Örneğin Abdülaziz Efendi vakfında sadece yönetici sınıfında beş görevli bulunmaktadır. Bunlar mütevellilik ile beraber Câbi, kâtip, nâzır ve kadıdır. Diğer görevliler ise 27 ayrı alanda hizmet vermekteydiler. Eskişehir vakfiyelerindeki görevlilere ek olarak bunlardan bazıları halife, dersiâm, muarriif, devirhân, ferrâş, tamirci, kandilci vs³⁹¹ ... Eskişehir’de, incelenen dönemdeki 99 vakfiyenin içerisinde de “*câ’minin ferrâşesi*”, “*Ramazanda kandillerin yakılması*” ya da “*câ’minin ta’mîr ve termîmi*” gibi ifadeler geçmektedir. Ancak özel olarak bu vazifelerle görevlendirilmiş kimse kaydedilmemiştir. Buna bağlı olarak bahsi geçen hizmetlerin kayyımlar tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir.

³⁹⁰ Tevfik Güran, Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzâde Süleyman Paşa Vakıfları, İstanbul: Kitabevi, 2006, s. 36-37.

³⁹¹ Karataş, a.g.e., s. 139-154.

Eskişehir vakfiyelerindeki görevliler, hizmet alanları ve sayıları şu şekildedir. Mütevellî, vakıf idarecisi³⁹² olarak her vakıfta bulunmaktadır. Ancak mütevellîlere verilecek hizmet bedeli sadece üç yerde belirtilmiştir. Bunlardan biri olan Varnalı Salim Ağa senelik 300 kuruşun mütevellîye verilmesini istemiştir³⁹³. Bir diğer vâkıf ise Kantarcızâde İsa Efendi b. Osman'dır³⁹⁴. Mütevellî tayin ettiği eniştesi Mehmed Efendi'ye vazifesi karşılığında 500 kuruş verilmesini kaydettirmiştir. Son olarak da Şeyh Osman Afif Efendi gelmektedir. Kendisi vakfettiği 4000 kuruştan elde edilen nemayı dört akçe denilen 4 hisseye pay etmiş, buradan bir akçenin mütevellîye verilmesini istemiştir³⁹⁵. İncelenmiş olan dönem içerisinde paranın genellikle %12 oranında istirbah olunduğu görülmektedir. Şeyh Osman Afif vakfiyesinde de bu oranın kullanılmış olduğunu varsayarsak yıllık 480 kuruş elde edilir ki buradan da mütevellîye yıllık 120 kuruş düşer. Bu üç vakıftan mütevellîlere yıllık toplam 920 kuruş ücret tahsis edilmiş olur. Tabii ki 3 vakfiyeden yapılan hesabın geri kalan 96 vakfiyeye uyarlanması imkân dâhilinde değildir.

İmam din hizmetleri bölümünde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ancak kısaca bahsederek imam, günümüzdeki tanımıyla sadece cami ve camideki ibadetlerden değil, toplumsal her konudan sorumlu olan kişilerdir diyebiliriz. Vakfiyelerde 9 imam görevlendirilmiş olup bazılarında kendilerine verilen ücretler belirtilmiştir. Buna göre imamlar için yapılan harcama toplam 1228 kuruştur. Bir vakfiyede de imam ve hatibe toplam 600 kuruş verildiği görülmektedir. Genellikle hatiplerin imamlardan daha az aldığı tespit edilmiştir³⁹⁶. Buna göre imamın 400 hatibin 200 aldığı varsayılırsa toplam rakam 1428 kuruşa ulaşmaktadır.

Camilerde Cuma günleri hutbe okumakla vazifeli olan 85 hatip sayıca en fazla olan vakıf görevlisidir. Bunlardan sadece 30 tanesinin ücretleri kaydedilmiştir. Elde edilen verilere göre hatiplere verilen yıllık ücret 5944,5 kuruş etmektedir. Bir diğer vakıf görevlisi ise ezan okumakla görevli olan müezzinlerdir³⁹⁷. 99 vakfiyede toplam 7 müezzin kayıtlı olup bunlardan sadece 5 tanesine ödenecek ücret tespit edilmiştir. Bunlara verilecek olan miktar da yıllık en az 772 kuruştur.

³⁹² Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lugatçesi", *Vakıflar Dergisi (VD)*, Ankara, 1983, S. XVII, s. 59.

³⁹³ VGMA, d.600/ s.191/sr.235.

³⁹⁴ VGMA, d.592/ s.273/ sr.195.

³⁹⁵ VGMA, d.585/ s.80/ sr.85.

³⁹⁶ VGMA, d.600/ s.191/ sr. 235; VGMA, d.602/ s.41/ sr.65.

³⁹⁷ Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lugatçesi"s. 57-58.

Vakıf kurumunun ışılandırılması, temizliği, korunması ve diğer işlerini yapan kayyımlar³⁹⁸ incelenmiş olan belgelerde üç yerde rastlanmıştır. Kantarcızâde Hacı İsa Efendi b. Osman, vakfiyesinde kayyımlara altışar kuruş verilmesini kaydettirmiştir³⁹⁹. Bu da yıllık 72 kuruş eder. Varnalı Salim Ağa ise müezzin ve kayyıma yıllık 300 kuruş ödenmesini istemiştir⁴⁰⁰. Fakat her birine bu kadar mı verileceği yoksa sözü geçen 300 kuruşun aralarında mı bölüşüleceği hususunda bir açıklama yapılmamıştır. 300 kuruşu bölüştükları varsayılırsa kayyım, hizmeti karşılığı bu vakıftan 150 kuruş kazanacaktır. Neticede kayyımlar yıllık 222 kuruş kazanç elde etmiş olacaktadırlar. İsmail Ağa b. Hüseyin'in vakfiyesinde geçen kayyıma ise ne kadar ücret tahsis edileceği belirtilmemiştir.

Eğitim hizmetleriyle alakalı 8 vakfiye bulunmaktadır ve bunların sadece 3 tanesinde müderrislere verilen ücretler belirtilmiştir. Bunlardan birisi Süleyman Hakkı Efendi ve Hacı İbrahim Ağa'nın kurdukları ortak vakıftır⁴⁰¹. Medresede müderris olan şahsa 300 kuruşluk bir ücret tahsis edilmiştir. Diğerleri ise Şeyh Osman Afif Efendi'ye aittir. Yukarıda açıklandığı üzere Osman Afif Efendi 4000 kuruş vakfetmiş ve elde edilen geliri birkaç görevli arasında taksim etmişti⁴⁰². Buna göre müderrise düşen pay hesaplamamıza göre yaklaşık 240 kuruştur. Son olarak Abdülmenaf Efendi'nin de müderris için 120 kuruş ayırdığı vakfiyesinde görülmektedir⁴⁰³. Sonuç olarak müderrislere yıllık en az 660 kuruş ödendiği tahmin edilmektedir. Bu vakfiyede medresede en yetkili öğretim elemanı olan müderrise⁴⁰⁴ ve camide hatip olan zata aynı miktarda ücret ödenmiştir. Oysaki Abdülaziz Efendi vakfına bakıldığında bir hatibe günlük 3 akçe verilirken muallime 6 akçe verilmektedir⁴⁰⁵. Bu da eğitim alanında görevli olan bir kişinin hatipten daha fazla maaş aldığını göstermektedir.

Araştırmamız dâhilinde görevliler arasında Karakeçili aşireti reisi Bekir Sıtkı Bey'e ait vakfiyede tek bir türbedar bulunmaktadır. Dinî hizmetler kısmında geçtiği

³⁹⁸ Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lugatçesi"s. 57.

³⁹⁹ VGMA, d.592/ s.273/ sr.195.

⁴⁰⁰ VGMA, d.600/ s.191/ sr.235.

⁴⁰¹ VGMA, d.582-2/ s.555/ sr.424.

⁴⁰² VGMA, d.585/ s.80/ sr.85.

⁴⁰³ VGMA, d.599/ s.31/ sr.12.

⁴⁰⁴ Yediyıldız, "Vakıf İstilahları Lugatçesi", s. 58.

⁴⁰⁵ Karataş, a.g.e., s. 132-133.

üzere kendisi Ertuğrul Gazi türbesinde hizmet etmek için görevlendirilmiştir⁴⁰⁶. Ancak ne kadar ücret alacağı vakfiyede kaydedilmemiştir.

Vakfiyelerdeki görevli sayıları tespit edilmiş ancak kendilerine verilen ücretler her vakfiyede yer almadığı için kısıtlı miktarda paylaşımda bulunulabilmiştir. Bununla birlikte toplanan veriler son dönemde Eskişehir’de kurulan vakıflarda en çok kimlerin vazife aldığı ve kendilerine verilen hizmet bedelleri hususunda geçmişe ışık tutması bakımından önem arz etmektedir.

⁴⁰⁶ VGMA, d.599/ s.125/ sr.85.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde vakıf müessesesi daima canlılığını korumuş ve sosyal hayat bu kurumun tesis ettiği bina üzerinde işleyişini devam ettirmiştir. Vakıf kurma çabası devletin refah dönemlerinde de sıkıntılı zamanlarında da toplum tarafından ivedilikle sürdürülmüştür. Osmanlı'nın son dönemlerinde Eskişehir'de de vakıf kurumu itibarını korumuş ve varlığını sürdürmüştür. Hatta Balkanlar, Kırım ve Kafkaslardan savaşlar, yokluk, fakirlik ve türlü zorluklarla mücadele ederek gelen muhacirler dahi bu hayırdan mahrum kalmamak adına mallarını vakfetmişlerdir.

Savaşların ve göçlerin çok yoğun yaşandığı XIX-XX. yüzyılda Eskişehir gibi küçük bir bölgede vakıf kurumunun devam etmesi, bu müessesenin toplum nezdindeki önemini göstermesi açısından dikkate değerdir. Vakfiyeler incelendiğinde zengin-fakir demeden toplumun her kesiminin farklı hizmet amacıyla vakıfta bulunduğu görülmektedir. Konu vâkıf bazında mütalaa edildiğinde, vakıfta bulunanların homojen bir yapıda olmadığı, zengin-fakir herkesin elinde bulunan mevkûfat ile hayır yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak son dönem vakıfları Osmanlı'nın erken dönemlerinde kurulan vakıflarla kıyaslandığında, nitelik olarak daralma yaşandığı ve vakfiyelerde her şeyin açıkça kaydedilmediği tespit edilmiştir. Buna binaen vâkıfların sosyal konum ve mesleklerinin belirlenmesi de zorlaşmıştır. Tüccar ve esnaf sınıfının belirlenmesi vakfedilen mevkûfata göre sağlanırken, muhacir veya yerli sınıfı vakıfların kurulduğu köy ve mahallelere göre tespit edilmiştir. Ancak birkaç vâkıfın yörük, muhacir veya seyyid olduğu kaydedilmiştir. Çalışma da elde edilen bu veriler ışığında yapılmıştır.

Vakıfların bir kısmının Eskişehir'e göç eden muhacirler tarafından kurulan köy ve mahallelerde tesis edilmesi şehrin yoğun göç alan merkezlerden biri olduğunu göstermektedir. Toplumda muhacirler ve yerli halkın yanı sıra aşiret reislerinin de vakıfta bulunduğu görülmüş bu şahısların Osmanlı Devleti'ne bağlılıkları Ertuğrul Gazi türbesi için yapılan vakıfla daha net anlaşılmıştır.

Vakıfların kurulma amaçlarının daha ziyade dinî gayelerle olduğu belirlenmiştir. Eğitim hizmetleri ikinci sıraya yerleşirken, bazı vakfiyelerin ailevî gayeler de barındırdıkları görülmüştür. Ancak yol, köprü, şifahane ya da buna benzer sosyal amaçlar için kurulmuş herhangi bir vakfa rastlanmamıştır. Belki bu durum

savaş ortamının oluşturduğu hassasiyetin bir neticesi olarak görülebilir. Nitekim toplum olarak çok sıkıntılı dönemlerden geçerken insanların dinî duyguları ön plana çıkmış ve savaşın zihinlerde oluşturduğu belirsizlik ve gelecek kaygısı sosyal hizmet amacıyla vakıf kurulmasına mani teşkil etmiş olabilir.

Yapılan çalışmada kadın vâkıfların oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bu az sayıda kadın vakfının bir kısmının eğitim gayesi taşıyor olması üzerinde durulması gereken bir mevzudur. Eskişehir'in küçük bir yerleşim yeri olması, ayrıca yaşanan toprak kayıpları ve olağanüstü koşulların yaşanması kadın vakıflarında bir azalmaya neden olmuş olabilir. Bu konuda kesin bilgiye ulaşabilmek için aynı dönemde diğer şehirlerdeki kadın vakıfları tespit edilmeli ya da Eskişehir'de daha erken dönemlerde kurulan vakıflardaki kadın vâkıfların sayısı incelenmelidir.

İncelenen vakfiyelerde İslam hukukçularının bütün tartışmalarına rağmen para vakıflarının yoğunlukta olduğu görülmüştür. Ancak yukarıda da bahsi geçtiği üzere her vakfiyede elde edilecek kâr oranı kaydedilmemiştir. Bu sebeple tam olarak ne kadar kâr edildiği tespit edilememiştir. Bazı vâkıfların paralarını birleştirerek ortak vakıflar kurdukları bu sebeple gayrimenkulü olmayanların dahi para vakfi sayesinde hayır işinde buldukları görülmektedir. Evlerini ve dükkânlarını vakfedenlerin sayısı da azımsanmayacak kadar çoktur. Bunlardan bazıları ailevî gayeyle hareket ederken bazıları sadece Allah rızası için maddi kazanç sağladıkları ticarethanelerini vakfetmişlerdir. Kimi de bahçe ya da arsasını vakıf mülküne dönüştürmüştür.

Çalışmanın amacı XIX-XX. yüzyıl aralığında vakıflar çerçevesinden Eskişehir'de sosyal hayat incelemesi yapabilmek ve vakfın Osmanlı Devleti'ndeki önemine Eskişehir üzerinden muttali olabilmektir. İncelenen vakfiyeler bu hususta o döneme ışık tutarken yaklaşık 150 yıl önce şehrin insanının hayatına dair bazı bilgiler sunmuştur. Savaş, yokluk ve pek çok sıkıntıyla boğuşan toplumun hayırda bulunma çabası ve vakfa atfettiği değer, Osmanlının bir vakıf medeniyeti olduğunun göstergesidir. Yardımlaşma duygusunun toplumu birbirine kenetlediği, veren elin alan elden hayırlı olduğunu bilenlerin asırlar sürece medeniyetler ortaya çıkardığı gerçeği böylece bir kez daha görülmüştür. Kapanan bir devir atalarımızdan gelen bu

muavenet hissiyatını öldürmemiştir. Vakıf kurumunun kimliği değişse de mevcudiyeti tekrar canlanarak toplum hayatının vicdanında daima makes bulacaktır.

KAYNAKÇA

- ACAROĞLU Türker, M. *Bulgaristan Türkleri Üzerine Araştırmalar*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- ADALIOĞLU Hasan Hüseyin, Nizamettin ARSLAN. *Eskişehir Mevlevihânesi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri, Türkler*, I-XXI, Cilt X, ed. Kemal Çiçek, Salim Koca, Hasan Celal Güzel, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 447-460.
- AKKOÇ Fatma Kırçıl, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI.Yüzyılın İkinci Yarısında (1555-1565) Bursa Vakıfları*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- ALBEK Suzan, *Dorylaion'dan Eskişehir'e*, Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Arştırma Vakfı Yayınları, 1991.
- ATEŞ İbrahim, "Vakıflar Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları", *Vakıflar Dergisi*, S.XIV, 1982, ss. 29-92.
- AYVERDİ İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Lugatı, 2015.
- BAYAR Muharrem, *Karakeçili Yörük Aşireti'nin Eskişehir'e İskânı*, 1.b., İstanbul: Lide Ajans Matbaacılık, 2004.
- BERKİ Ali Himmet, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarıda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1966.
- BERKİ Ali Himmet, *Vakıflar*, İstanbul: Cihan Kitaphanesi, Rıza Coşkun Matbaası, 1940.
- BİCE Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Hukûk-i İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1969.
- ÇELİK Reşat, *Tokat Vakıfları (1757-1810)*, (Yüksek Lisans Tezi), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- ÇETİN Osman, "1660'da Bursa Camilerinde Görev Yapan İmamlar", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S.6, C. 1, 1994, ss. 35-40.
- DAĞTAŞ Lütfi, *Anadolu'da Dericilik*, İstanbul: Dönence Yayıncılık, 2007.
- DEMİR Sertaç, *1 Numaralı Sivrihisar Kadı Sicilinin 162-237. Sahifelerinin Transkripsiyon ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

- DEMİREL Hale, *Mahkeme Sicillerine Göre XVI. Yüzyıl İlk Yarısında Bursa Vakıfları*. (Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- DİNÇER Bahattin Yunus, *Osman Afif Sivrihisari*, Ankara: Sivrihisar Eğitim Vakfı Yayınları, 2014.
- DOĞRU Halime, *1844 Nüfus Sayımına Göre Deliorman ve Dobruca'nın Demografik, Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 2011.
- _____, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. Odunpazarı Belediyesi, 2005.
- EFENDİ, Ömer Hilmi. *İthafü'l-Ahlâf Fî Ahkâmi'l-Evkaf*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1977.
- EKİMCİ Betül, "Eskişehir Çarşı Cami", *Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yeni Açılımları, X. Poster Sunuşları Bildiri Özetleri Kitabı*, ed. Fatma Zehra Çakıcı, Fatih Uzunboy, Neslihan Kulözü, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014.
- ERGENÇ Özer, "XIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Belleten*, C. LII, S. 203, Ağustos, 1988, ss. 501-533.
- ERKAN Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri 1878-1908: Tatarlar, Çerkesler, Abhazalar, Gürcüler, Ahıskalılar, Dağıstanlılar, Çeçenler Diğerleri*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996.
- Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyehatnamesi*, düz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999
- EYİCE Semavi, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları (İSAM), C. 19, 1999, ss. 46-48.
- FAROQHİ Suraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.
- GÜMÜŞSOY Emine, "1880-1914 Arası Eskişehir Lületaş Madeni ile İlgili Bazı Tespitler" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 14, Kasım, 2013, ss. 169-193.
- GÜRAN Dr. Ceyhan, *Türk Hanlarının Gelişimi ve İstanbul Hanlarının Mimarisi*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1978.
- GÜRAN Tefik, *Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*, İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Hacı Hasan Ağa Cami, *Odunpazarı Belediyesi*, <http://www.odunpazarı.bel.tr.>, (2016).

- HALAÇOĞLU Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar 1453-1650*, C. III, İstanbul: Togan Yayıncılık, 2011.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmalılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- İLBAŞ Songül, *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları* (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- KARA Hasan, Hüseyin ŞAHBAZ, "Geçmişten Günümüze Çifteler İlçesine Göçler", y.y., Tarih Okulu Dergisi, S.XXVI, 2016, ss. 363-388.
- KARA Mustafa, *Ramazan Kitabı*, Bursa: Hayat Hastanesi, 2017.
- KARAŞ Ertuğrul, "Diasporadaki Köylerimizden: Yeşildon Köyü", *Emel Dergisi*, S. 212 Ocak-Şubat, 1996, ss. 40.
- KARATAŞ Ali İhsan, *Şeyhülislam Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015.
- KAZICI Ziya, *İslami ve Sosyal Açından Vakıflar*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Marifet Yayınları, 1985.
- KERPİÇ Tuğba, *Osmanlı Belgelerinde Dünyanın Merkezi Sivrihisar*, ed. Mehmet Topal, İstanbul: Sivrihisar Eğitim Kültür ve Dayanışma Vakfı, 2016.
- KESKİN Orhan, *Bütün Yönleriyle Sivrihisar*, İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001.
- KIEL Machiel, "Silistre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, ss. 202-205.
- _____ Machiel, "Hezargrad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C.17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, ss. 297-300.
- KIRLI Engin, *19. Ve 20. Yüzyılda Eskişehir'e Yapılan Göçler*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- KOMİSYON, "Eskişehir", *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını*, 1-11, C.4, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982, ss. 2814-2944.
- KÖKSAL Osman, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu Ve Türk Atçılığına Katkıları", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 10, S. 2, 2009, ss. 333-365
- KÖPRÜLÜ Fuad, "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, ss. 1-35.

- KURT Abdurrahman, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonmik Konumu", *Osmanlı, I-XII*, ed. Güler Eren, C.V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 434-449.
- KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, "Müezzin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 1-44, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Arştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, ss. 491-496.
- _____ Mustafa Sabri, "Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C. 37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, ss. 40-43.
- _____ Mustafa Sabri, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Arştırmaları Merkezi, 2000, ss. 178-181.
- MATSUBARA Masatake, *Türk Göçebelerinde Coşlu Türklerin Etnografyası Göçebeliğin Dünyası*, 1.b., çev. Kiyotaka Sugihara, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012.
- MAYDAER Saadet, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- MENEKŞE Metin, *Temettuat Defterlerine Göre XIX.Yüzyıl Ortalarında Eskişehir Kazası'nın Sosyo Ekonomik Yapısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- NEŞRÎ Mehmed, *Kitab-ı Cihan-nümâ Neşri Tarihi*, C.I., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- OĞUZOĞLU Yusuf, Feridun EMECEN, "Eskişehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1-44, C.11, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, ss. 401-402.
- OMEROV Mumin, *Osmanlı Dönemi Makedonya Vakıfları XV-XVIII. Asırlar*, (Yüksek Lisans), Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- ÖNDER Selahattin, Engin KIRLI, "Osmanlı Döneminde Eskişehir'e Göçler", *Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6, S.1, 2005, ss. 129-144.
- ÖNGÖREN Reşat, "Şeyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C.39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, ss. 50-52.
- ÖZ Mehmet, *Yörükler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1991.
- ÖZCAN Tahsin, "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı*, C.V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 110-115.
- ÖZCAN Tahsin, *Kanuni Dönemi (M. 1520-1566/ H. 926-974) Üsküda Para Vakıfı*. (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosya Bilimer Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, 1997.

- _____ Tahsin, "Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.14, 2006, ss. 103-121.
- _____ *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*. İstanbul: Türkiye Finans Kültür Yayınları, 2010.
- ÖZÇELİK İsmail, "Karakeçililer", *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999, Şanlıurfa)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- ÖZTÜRK Temel, "Osmanlı İmparatorluğunda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği (1724-1729)", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.3, 2012, ss. 165-181.
- ÖZTÜRK Nazif, *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1983.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3.b., İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- PAMUK Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- _____ Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, düz. Donald Quataert, Halil İnalçık, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- SAHİLLİOĞLU Halil, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C.2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, ss. 224-227.
- _____ Halil, "Darphane", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, ss. 501-505.
- SAKAOĞLU Necdet, Nuri AKBAYAR, *Derinin Anadolu'da Bin Yıllık Öyküsü*, İstanbul: Orjin Group, Creativ Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti., 2002.
- SAKİN Orhan, *16. Yy. Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler: Boylar-Kabileler-Cemaatler*, İstanbul: Ekim, 2010.
- SAMİ Şemseddin, *Kamus-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2012.
- SAYDAM Abdullah, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)*, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Sivrihisar, Biçer, 11- Biçer Köy ve Mahallesi, *Sivrihisar Kültür Portalı*, <https://sivrihisar.web.tr/>, (25.10.2014).
- ŞAFAK Ali, "Akar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1-44, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1989, s. 221.

- ŞAHİN Halil, *Eskişehir Kırsalında Ekonomik ve Sosyal Yapı: 1844/1845*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- TABAKOĞLU Ahmet, "Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, I-XII, ed. Güler Eren, Cilt IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 17-31.
- TEKİN Oğuz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para", *Osmanlı*, I-XII, ed. Güler Eren, C.III, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 169-179.
- TEXIER Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, 2002.
- TURAN Osman, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- TÜRER Osman, "Osmanlı'nın Temelindeki Manevi Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu'da Tasavvuf", *Osmanlı*, I-XII, ed. Güler Eren, Cilt IV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 375-383.
- TÜRKAY Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- YEDİYILDIZ Bahaeddin, "Klasik Dönemde Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, I-XXI, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Cilt X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 180-215.
- _____ Bahaeddin, "Vakıf İstılahları Lugatçesi", *Vakıflar Dergisi*, S.XVII, 1983, ss. 55-60.
- _____ Bahaeddin, "Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S.XIV, 1982, ss. 1-27.
- _____ Bahaeddin, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, 1984, ss. 5-37.
- YELDA B., Olcay UÇKAN, *Eskişehir Odunpazarı Evleri*. Eskişehir: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- YÜCER Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. yüzyıl)*, 1.b., İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- YÜKSEL Hasan, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın", *Osmanlı*, I-XII, ed. Güler Eren, Cilt V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 49-55.

RESİMLER

Resim 1: Yazıdere Üryan Köyü camiinin minaresindeki kitabe.

Katalog 43

Seyitgazi Yazıdere Köyü Cami Minâre

Uzunluk : 50

Genişlik : 45

Okunuşu :

- 1- Ne hoş bir yadigâr oldu. Bu cami-i mâbedi/ Kurândan rahmeti hakkı ki itdik hâminü ümid
- 2- Cemaat ruhunu efrâd ile şâd eyler elbetde/ Ki senin bu ibâdethâneyi böyle ideriz.
- 3- Hayırlı zevce ismet penâh (Fatma Hânım)/ Getürdü bu minâreyi vücûda oldu pek ra'nâ
- 4- Sen oldun bâni camii refika gide bu.../ Sana rahmet bize âfiyet ihsân ide mevlâ
- 5- Civâr-ı evliyâ (Üryan Baba) akrân-ı merkâdi nâzır/ Hamiyetle şu suretle inde itdiniz ihyâ
- 6- De maşallah dahi sadâmızın mimârdır yüreği/ İdüb izzet-i mahâretle minâresin eyledi inşa
- 7- Çıkub (...) çıkardı (Sıdkıyâ) (...) nâmin/ Tabiatça yapıldı bu minâre oldu ihyâ
- 8- Sene hicriyye 1331

Sadeleştirilmesi :

Çok güzel bir hatıra oldu bu ibadethane/ Kuran'dan Allah'ın rahmetini ümid ettik/ Cemaat ruhunu insanlar ile mutlu kılar elbette/ Ki burayı da böyle düşünürüz/Hayırlı, haramlardan kaçınan İsmet Hanım bu minâreyi yaptırdı ki çok güzel oldu/ Bu caminin yapımına sen vesile oldun hayrın sana yoldaş ola/ Mevla sana zahmet bize âfiyetler versin/ Bu civarın evliyasından Üryan Baba kabri karşısında/ Fedakârlıkla bu eseri ihya ettiniz/ Maşallah de sesimizin mimarımızdır yüreği/ Şerefle ve maharetle minâresini yaptı. Sene 1912

Nizamettin ARSLAN
0532 764 29 32

Resim 2: Yazıdere Üryan Köyü camii minare kitabesi sadeleştirilmiş metni.

Resim 3: Akoğlan Camii

Resim 4: Sivrizâde Konağı

Resim 5: Sivrizâde Camii ve konağı. Resimde görüldüğü gibi konak ve cami küçük bir sokağın karşılıklı iki köşesinde yer almaktadır.

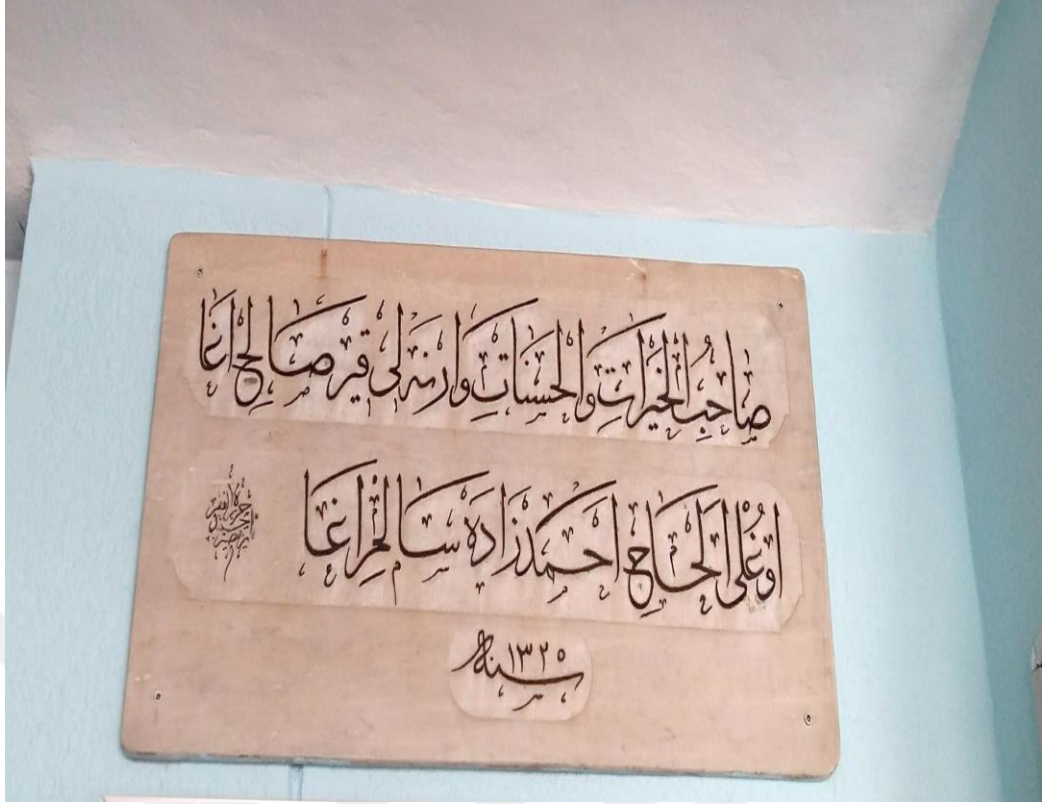
Resim 6: Şeyh Bahaeddin Efendi'nin, Kurşunlu Camii güney cephesi, dış duvarı bitişiğindeki kabri.

Resim 7: Tiryakizâde Süleyman Ağa Camii.

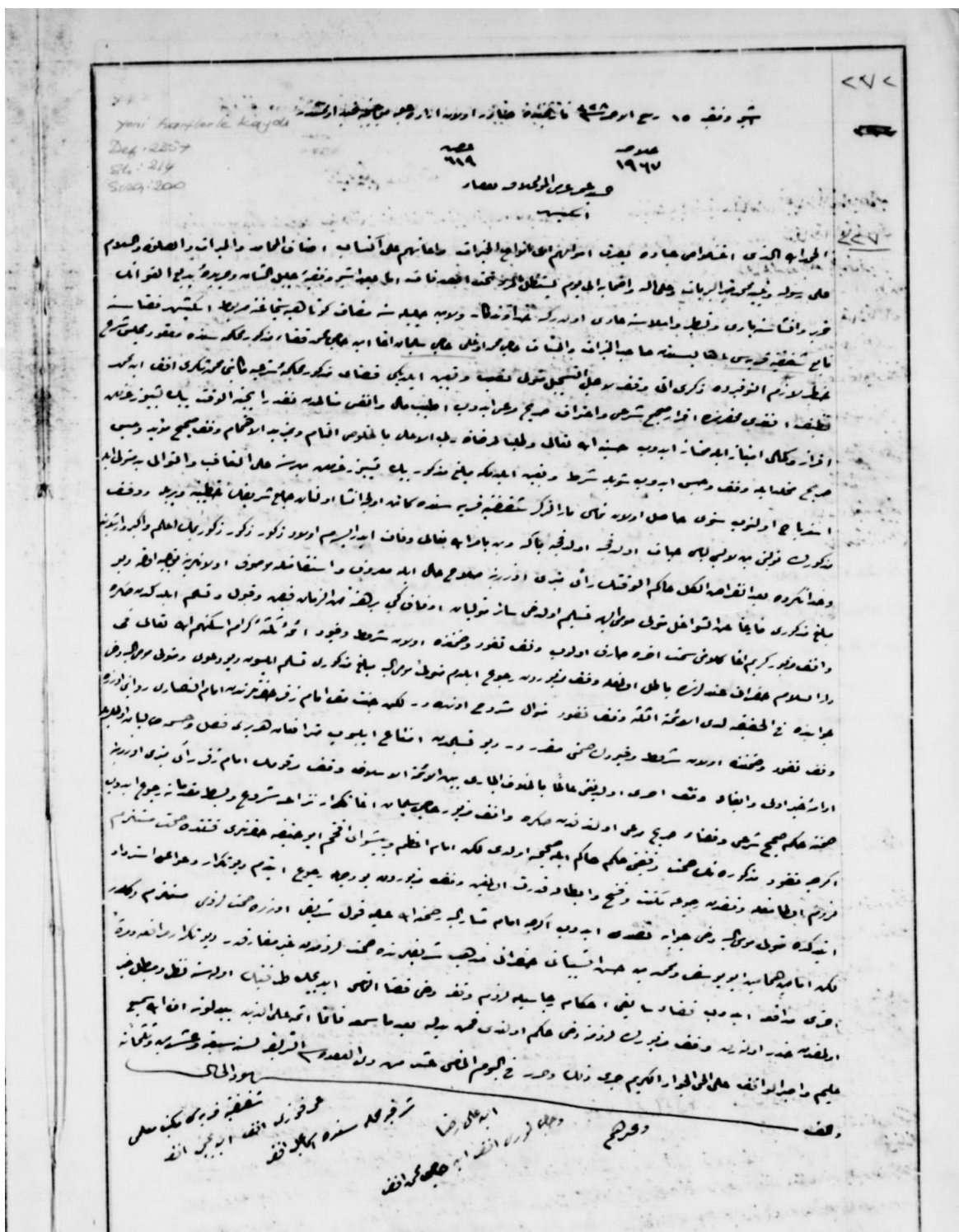
Resim 8: Hasan Ağa Camii.

Resim 9: Ömer Ağa Camii Orijinal Kitabesi.

EKLER

Belge 1: Şevkatiye Köyü'nden Hacı Mehmed oğlu Hacı Süleyman Ağa b. Hacı Mehmed'in vakfiyesi.

وکتابت در آن مجری شود از نو در حق مجله نقدی بود اگر امام را جز آنچه در کتابت او در وقت
 زود مشورت کند - کتبه مناسبه که همه ابو یوسف و محمد بن اسحاق بن عماران زهد شریفان وقت زود هم
 غیر مضدند - دیو تکرار مرافقه در سه اونی مدافعه بود قضای سابق احکام جاهلان زودم و فخری
 قضا الحاکم ایوبک و نیک ادا سینه نظر و مطابقت اول مضدله حد اوله دره و فخر زود به زودم در حکم
 اول مضد مافرح بالکتابت لکنه فی السلامه و شریبه و ثمانه و لطف

از زود می دانسته
 از زود می دانسته
 از زود می دانسته
 از زود می دانسته

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Esra TÜRKAY		
Doğum Yeri ve Yılı	Eskişehir		27/05/1980
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça		Orta
	İngilizce		Orta
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1993	1996	Eskişehir Deliklitaş İmam Hatip Lisesi
Lisans	2009	2014	Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Yüksek Lisans	2014	2019	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	-	-	-
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1	2015	-	Milli Eğitim Bakanlığı
2.	-	-	-
3.	-	-	-
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-		
Yayımlar:	-		
Diğer:	-		
İletişim (e-posta):	esra_tin@hotmail.com		
	Tarih	28/06/2019	
	İmza		
	Adı Soyadı	Esra TÜRKAY	

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Esra TÜRKAY
Tez Adı	19. YÜZYILDA ESKİŞEHİR'DE VAKIFLAR VE İŞLEYİŞLERİ
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisan
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 09.08.2016

İmza :